

VÄRMLANDS RUNINSKRIFTER

GRANSKADE OCH TOLKADE

AV

SVEN B. F. JANSSON

STOCKHOLM 1978

ARBETET HAR UTGIVITS MED ANSLAG FRÅN
STATENS HUMANISTISKA FORSKNINGSRÅD
OCH
MAGN. BERGVALLS STIFTELSE

Fotografierna för planscherna har tagits av Dahlgrens fotolab., Kristinehamn, Sören Hallgren, Hasse Hansson, Karlstad och Dan Gunner, Karlstad.
Textfigurerna grundar sig, där ej annat anges, på fotografier tagna av Iwar Andersson, Erik Cornelius, Gabriel Hildebrand, Gunnel Jansson och författaren.

ISBN 91-7402-066-8

ALMQVIST & WIKSELL, UPPSALA 1978

Till
ELIAS WESSÉN
läraren och vännen

i stor tacksamhet
Sven B. F. Jansson

INNEHÅLL

	Sid.
Förteckning i nummerföljd över Värmlands runinskrifter	6
Alfabetisk förteckning över Värmlands runinskrifter	7
Förkortningar	8
Inledning	9
Tidigare runinskriftsundersökningar i Värmland	10
Karta över Värmlands runinskrifter	11
Karlskoga stad	19
Visnums sn	20
Varnums sn	20
Ölme sn	55
Väse sn	55
Alsters sn	61
Hammarö sn	61
Övre Ulleruds sn	69
Grava sn	75
Stora Kils sn	76
Nors sn	78
Sunne sn	78
Bro sn	79
Värmskogs sn	80
Brunskogs sn	81
Gräsmarks sn	83
Tveta sn	86
Kila sn	86
Gillberga sn	92
Arvika (?).	92
Älgå sn	94
Ny sn	94
Eda sn	94
Köla sn	95
Ordförteckning	97
Planscher 1-7	

FÖRTECKNING I NUMMERFÖLJD ÖVER VÄRMLANDS RUNINSKRIFTER

Även sentida runinskrifter har medtagits i förteckningen

Nr	Sid.	Pl.		Nr	Sid.	Pl.
- Namnhällarna, Karlskoga stad	19			- Värmskogs kyrka	80	
- Valåsen, Karlskoga stad . . .	19			- Värmskogs bogårdsmur	81	
- Ljunggården, Visnums sn . . .	20			- Edane, Brunskogs sn	81	
1 Järsberg, Varnums sn (Kristine- hamn)	20	1, 2, 3		- Långjohanstorp, Blåbärskullen, Gräsmarks sn	83	
- Ölme kyrka	55			- Tiveta kyrkogård	86	
- Liksåsen, Ölme sn	55			5 Kila kyrka	86	6, 7
- Väse kyrka	55			- Kila kyrkogård	91	
2 Rör, Väse sn	56	3, 4		- »Edet», Kila sn	91	
- Säter, Alsters sn	61			- Kisterud, Gillberga sn	92	
- Fridhem, Alsters sn	61	not 2		- Arvika (?)	92	
3 Västra Hovlanda, Hammarö sn	61	4, 5		- Grindsbol, Älgå sn	94	
- Hälltorp, Hammarö sn	69			- Berg, Nytomten, Ny sn	94	
4 Övre Ulleruds kyrka	69	5		- Södra By, Sofielund, Eda sn.	94	
- Grava kyrka	75			- Åmotfors, Eda sn	94	
- Apertin, Stora Kils sn	76			- Köla kyrka	95	
- Höglunda, Mårtentorp, Nors sn	78			- Prostgårdsskogen, Köla sn	95	
- Sunne kyrkogård	78			- Kölsbron, Köla sn	95	
- Bredene, Bro sn	79					

ALFABETISK FÖRTECKNING ÖVER VÄRMLANDS RUNINSKRIFTER

Även sentida runinskrifter har medtagits i förteckningen

Nr	Sid.	Pl.	Nr	Sid.	Pl.
Apertin, se Stora Kils sn.			Kristinehamn, se 1 Varnums sn.		
- Arvika (?)	92		- Köla sn, kyrkan	95	
- Alsters sn, Fridhem	61	not 2	- Köla sn, Kölsåsen	95	
- Alsters sn, Säter	61		- Köla sn, Prostgårdsskogen	95	
- Bro sn, Bredene	79		- Nors sn, Höglunda, Mårtenstorp	78	
- Brunskog sn, Edane	81		- Ny sn, Berg, Nytomten	94	
- Eda sn, Södra By, Sofielund.	94		Rör, se 2 Väse sn.		
- Eda sn, Åmotfors	94		- Stora Kils sn, Apertin	76	
- Gillberga sn, Kisterud	92		- Sunne sn, kyrkogården	78	
- Grava sn, kyrkan	75		- Tveta sn, kyrkogården	86	
- Gräsmarks sn, Långjohanstorp, Blåbärskullen	83		1 Varnums sn, Järsberg	20	1, 2, 3
- Hammarö sn, Hälltorp	69		- Visnums sn, Ljunggården	20	
3 Hammarö sn, Västra Hovlanda	61	4, 5	- Värmskogs sn, kyrkan	80	
Järsberg, se Varnums sn.			- Värmskogs sn, bogårdsmuren	81	
- Karlskoga stad, Namnhällarna	19		- Väse sn, »Wid Wåshärads Kyrkja»	55	
- Karlskoga stad, Valåsen	19		2 Väse sn, Rör	56	3, 4
5 Kila sn, kyrkan	86	6, 7	- Ölme sn, kyrkan	55	
- Kila sn, kyrkogården	91		- Ölme sn, Liksåsen	55	
- Kila sn, »Edet»	91		4 Övre Ulleruds sn, kyrkan	69	5

FÖRKORTNINGAR

- Aarbøger = Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. København 1866 f.
- ANF = Arkiv för nordisk filologi. (Christiania) Lund 1883 f.
- ATA = Antikvarisk-topografiska arkivet och Vitterhetsakademiens handskriftssamling, Stockholm.
- ATS = Antikvarisk tidskrift för Sverige. Stockholm 1864 f.
- B = Göransson, J., Bautil. Stockholm 1750.
- bst = bistav
- Celsius SR = Svenska runstenar (handskrift i Kungliga Biblioteket, sign. F m 60).
- D = Dybeck, R., Sveriges runurkunder I, II. Stockholm 1860–1876.
- DR = Danmarks Runeindskrifter. Ved Lis Jacobsen og Erik Moltke. København 1942.
- fda. = forndanska.
- fno. = fornnorska.
- fsv. = fornsvenska.
- G = Gotlands runinskrifter I, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson och E. Wessén. Stockholm 1962.
- hd = härad.
- hs = handskrift.
- hst = huvudstav.
- isl. = isländska.
- KB = Kungliga Biblioteket, Stockholm.
- KHL = Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. 1956–1978.
- kst = kännestreck (= bistav).
- KVHAA, se VHAA.
- L = Liljegen, J. G., Run-Urkunder. Stockholm 1833.
- NIyR = Norges Innskrifter med de yngre Runer. Udg. ved M. Olsen. Oslo 1941–1960.
- NIæR = Norges Indskrifter med de ældre Runer. Udg. ved S. Bugge og M. Olsen. Kristiania 1891–1924.
- NTS = Norsk tidsskrift for sprogvidenskap. Oslo 1928 f.
- Nä = Närkes runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Stockholm 1975.
- ONRM = Stephens, G., The Old Northern Runic Monuments 1–4. London & København 1866–1901.
- Peringskiölds Monumenta = Peringskiöld, J., Monumenta Sveo-Gothorum (handskrift i Kungliga Biblioteket, sign. F h).
- Ransakningarna = Ransakningar om antikviteterna 1667–84 (handskrift i Kungliga Biblioteket, Stockholm, sign. F 1 9).
- runsv. = runsvenska.
- Runverser = Brate, E. och Bugge, S., Runverser. Stockholm 1887–1891 (Antikvarisk tidskrift för Sverige 10).
- SBL = Svenskt biografiskt lexikon. Stockholm 1918 f.
- SD = Svenskt Diplomatarium. Stockholm 1829 f.
- SHM = Statens Historiska Museum, Stockholm.
- SM = Smålands runinskrifter, granskade och tolkade av R. Kinander. Stockholm 1935–1961.
- sn = socken.
- SRP = Svenska riksarkivets pergamentsbrev från och med år 1351. Stockholm 1866–1872.
- SÖ = Södermanlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate och E. Wessén. Stockholm 1924–1936.
- U = Upplands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Stockholm 1940 f.
- urn. = urnordiska.
- UUB = Uppsala Universitetsbibliotek.
- Vg = Västergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av H. Jungner och E. Svärdström. Stockholm 1940–1970.
- VHAA = Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Vr = Värmlands runinskrifter, granskade och tolkade av S. B. F. Jansson. Stockholm 1978.
- Ög = Östergötlands runinskrifter, granskade och tolkade av E. Brate, Stockholm 1911–1918.
- Öl = Ölands runinskrifter, granskade och tolkade av S. Söderberg och E. Brate. Stockholm 1900–1906.

INLEDNING

I detta häfte av Sveriges runinskrifter behandlas ej endast de fåtaliga äkta runinskrifter som hittills har påträffats i Värmland, utan även alla av mig kända sentida eller förmodade runristningar inom landskapet. Dessa »oäkta» inskrifter har i regel behandlats kortfattat (och alltid med mindre stilsort) och har givetvis icke fått egna nummer. I de hittills utgivna delarna av runverket har man gått till väga på liknande sätt, och jag har ansett mig böra följa denna princip, trots att antalet sentida runinskrifter i Värmland är enastående stort i förhållande till de forntida och medeltida inskrifterna. Det kan förefalla som om värmlänningarna har velat kompensera sin fattigdom på äkta runstenar genom att på 1700- och 1800-talet förfärdiga nya. Några av dessa unga ristningar kan visserligen sägas ha ett visst kulturhistoriskt intresse, men skälet till att de har medtagits är ändå ett annat, rent praktiskt. Redan N. G. Djurklou motiverade detta förfaringssätt, när han konstaterade, att dessa ristningar icke är »af sådan art att de kunna vilsledda forskaren» men »ryktet om deras tillvaro kunna narra honom att göra onyttiga resor».

I ett annat avseende har jag däremot brutit mot en i runverket knäsat princip. I detta häfte har nämligen ristningarna icke ordnats topografiskt från sydväst till nordöst med härad som indelningsgrund. På grund av Värmlands geografiska struktur skulle en sådan ordningsföljd komma att verka förvirrande. Det torde vara naturligare i detta fall att börja behandlingen av inskriftsmaterialet i öster, vid gränsen till Närke och sedan fortsätta sockenvis västerut mot Norge, alltså utan hänsyn till häradsindelningen. Redogörelsen kommer på det sättet att börja med Karlskoga kommun och avslutas med Köla sn i Jösse hd.

Värmland ligger utanför gränserna till vårt lands runstensområden. Inom hela det vidsträckta landskapet har hittills endast tre runstenar påträffats; i Värmland blev det alltså aldrig på modet att resa minnesmärken av detta slag. Det samma gäller ju de angränsande landskapen i sydväst och i nordöst, Dalsland och Dalarna. I Dalsland har icke en enda runsten påträffats och från Dalarna är endast ett litet runstensfragment känt.¹ Detta förhållande kan, när det gäller Dalarna, förefalla särskilt egendomligt, eftersom man där fortsatte att använda runskrift längre än på något annat håll i vårt land.²

Det bevarade värmländska runinskriftsmaterialet är visserligen torftigt, men det är högst varierat och sträcker sig över en avsevärd tidrymd: från 500-talet fram till 1300-talet. Materialet består av tre runstenar i vanlig mening, en av dem från 500-talet (Vr 1), de två andra stenarna (Vr 2, 3) från 1000-talet. Därtill kommer en futhark-inskrift på en sockelplatta till en dopfunt från 1200-talet (Vr 4) och slutligen en runinskrift

---

¹ Om detta fragment, som har utgjort ett stycke av en vacker, på två sidor ristad runsten från tiohundralet, se *Tunnum* 1972, s. 24 f. Fragmentet härrör från Norr Hesse i Stora Tuna. — Vad Dalsland beträffar kan anmärkas, att de ristningar, som finns på ett litet horn i Dalslands fornsal, Ödeborg, icke består av runor. I A. Linders och G. Bergs *Vägledning för besökande* (Uddevalla 1923) upptages som nummer 345 »ett horn ... med klofot och runimitationer, märkt 'ANO 1602'». I ett senare inventarium, upprättat för ett tiotal år sedan, har hornet inv.nr 1178. På hornet, som endast är 15 cm högt, är med trådmala linjer ristat en drake; den ringlar sig runt hela hornet. Drakens huvud med gapande käft är naivt och klumpigt tecknat. Kroppen är korsad med linjer, som säkert skall föreställa drakkroppens fjällbeklädnad. Strecken är sålunda varken runor eller runimitationer.

² Dalarnas runinskriftsbestånd, de s. k. dalrunorna, är ännu ej systematiskt inventerat. Dalrunorna torde komma att behandlas i det avslutande bandet av *Sveriges runinskrifter*.

på en kyrkklocka från 1300-talet (Vr 5).¹ Vad övrigt är, är sentida, »oäkta» runristningar, tillkomna av olika skäl.²

Det är emellertid icke endast det värmländska runinskriftsmaterialet som är magert; landskapet är överhuvudtaget fattigt på fornminnen, vilket klart framgår av riksantikvarieämbetets fornminnesinventering. Denna inventering utfördes i Värmland under åren 1962–1969. Sammanlagt registrerades 3 900 fasta forn lämningar från förhistorisk tid och 880 från historisk tid. En jämförelse med grannlandskapet Närke är på den punkten högst upplysande. Värmland, som är nära nog fem gånger så stort som Närke, har betydligt färre förtecknade fornminnen. Om man nu betänker, att Närke är påfallande fattigt på fornminnen i jämförelse med sina grannar Västergötland, Östergötland, Södermanland och Västmanland, framstår siffrorna för Värmland nästan förbryllande låga. Därtill kommer, att de inom landskapet registrerade fornminnena till avsevärd del består av fångstgropar, vilka kan härröra från medeltiden eller vara ännu yngre.

De värmländska fornminnena har, som man kunde vänta, huvudsakligen påträffats i Vänerbygderna och i Fryksdalens jordbruksområden. Karakteristiskt är, att järnåldersgravfälten är koncentrerade till landskapets sydliga slättbygder. Se *Vitterhetsakademiens årsbok 1970*, s. 116 f.

Eric Tuneld beskriver i *Inledning til Geographien Öfwer Sverige* (1741) det skiftande landskapets utseende på följande i stort sett träffande sätt: »Landet i gemen, är bergaktigt, dock til beskaffenheten olika. Then Östra och Södra delen är mera slät och fruktbar, än then Västra och Norra; som i thet stället för länar til närings medel et ömnoget skogs nyttjande, och Bergs-bruks idkande.» Det är i dessa »släta och fruktbara» bygder, vilka tillhör den mellansvenska åkerbruksregionen, som Värmlands tre runstenar står resta. Se översiktskartan (fig. 1), där runstenarnas och de två medeltida inskrifternas platser har markerats. De många sentida runristningarna har ej utmärkts på kartan.

Tidigare runinskriftsundersökningar i Värmland

Det framgångsrika och energiskt bedrivna forskningsarbete som Johannes Bureus (1568–1652) och hans medhjälpare inledde vid 1600-talets början, berörde ej de värmländska bygderna. Landskapet kom, i likhet med Närke, att ligga utanför de systematiskt inventerade områdena. I det mycket omfattande runmaterial, som finns samlat i arbeten av Bureus, saknas alltså Värmland, bortsett från en kort uppgift om en förmodad runsten. Denna uppgift, som lämnas i handskriften »Runahäfd» (F a 10: 2, KB) lyder: »J Wermilland i Gilberga S. på Kistr[u]dz ägor segs stå en R. Sunnan Berget.» Detta meddelande, som f. ö. av allt att döma är oriktigt, är den enda uppgift som Bureus har erhållit om någon värmländsk runinskrift. Se nedan s. 92.

Den äldsta av mig kända upplysningen om en runsten i Värmland finns i en s. k. ransakning från år 1683, där anteckningar har gjorts om »Gamble Monumenter och Antiqviteter» i Näs, Grums och Älvdals härader samt Karlstads tingslag. Där omtalas nämligen Hovlandastenen: »Wedh W:Hoflanda finss Een steen medh Runske Bokstäfuer På, men ingen weeth någott Att Berätta om den Samma.» Av en anteckning på denna ransakning framgår, att den hade inkommit till Antikvitetskollegiet den 16 oktober 1683.

¹ En liten »bildsten» med ett ristat drak- eller griphuvud har daterats till 900-talet eller omkring år 1000, men ristningen är av allt att döma betydligt yngre; se nedan s. 80 f. — Om ett träskrin med årtalet 1574 och med ett runristat mansnamn se nedan s. 92 f. — De värmländska runstavarna, som givetvis faller utanför ramen för detta arbete, har behandlats av S. O. Jansson i *Värmland förr och nu 1957*, s. 34 f.

² Den ojämförligt flitigaste av dessa senfödda runristare är överinspektoren vid tullverket Erik Noreen (1763–1841). Han var historiskt intresserad och hade en påfallande lust att rista runor och resa monument av skilda slag. I sin självbiografi nämner han dessa sina intressen: »Under mitt 15-åriga wistande som embetsman i Stockholm hade jag tillfälle besöka de störste artister, som bibragte mig flere kundskaper i ritning och gravvür. I sednare åren har jag sysselsatt mig med grawing i granit och marmor och på wänners begäran uti Wermeland uppfört flere minneswårdar graverade af min hand. Under fredliga tider och wid lediga stunder har jag sysselsatt mig med läsning uti flere wettenskaper i synnerhet historien.» — Ett antal runristningar av Erik Noreen nämns kortfattat i det följande; se s. 81, 91, 94, 95 f. Om hans liv och verksamhet se *Värmland förr och nu 1913*, s. 30–48 och A. Noreen, *Släkten Noreen* (1917), s. 65–71 och 358–366.

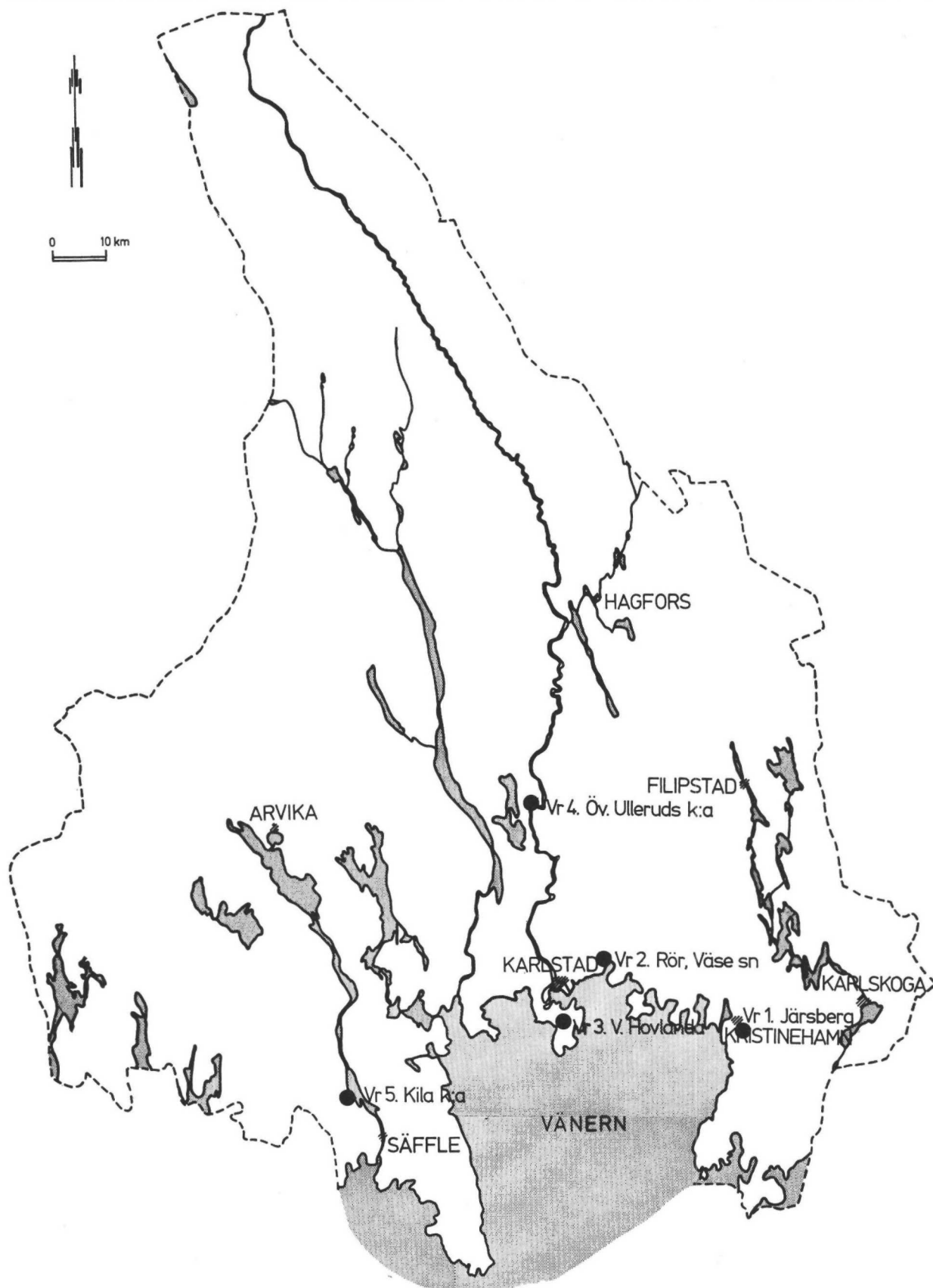

Fig. 1. Karta över Värmlands runinskrifter. Kartan är uppgjord 1977. Renritad av Annika Boklund.

Att Johan Hadorph (1630–1693) hade för avsikt att företaga en forskningsresa också i Värmland är uppenbart. Detta framgår av konceptet till ett brev, daterat den 11 april 1683, till landshövdingen Gustaf Lilliecrona (Antikvitetskollegiets Handlingar, Concepter IX 1683, ATA). Hadorph skriver: »Såsom iag gerna wille resa uthi Närrike och wermeland att afrijta och beskrifwa dhe Monumenta, som dher befinnas, efter iag i åtskillige andra orter har warit Men icke har några fullkomblige Ransakningar dher ifrån bekommit, uthan allenast några få ifrån presterskapet, som aldeles ofullkombliga ähro; altså ähr till hr Landshöfdingen min tienstlige begiäran, han täckes af kärleek till sitt fäderneslands stora lustre och sin nådigste konungz willia och order, låta dher om igenom alla fogdar noga ransaka i hwart häradt, dher all allmogen är tillstädes, och dher flijtigt antekna hwad monumenta angifne warda. Och på dhet dhe må hafwa itt wist rättesnöre hwar efter dhe sig rätta skole, så sänder iag här innelykt någre exempla aff Kongl M:ttz placat och bref dher om förr utgångne, så och ett trykt memorial, hwar efter dhe ransakningarna inrätta kunna, förmodandes, att hr Landshöfdingen är så godh, att dhem pålægges till pingest der medh till landtContoret inkomma, på det hr Landshöfdingen kan få dem om händer att bref hijt sända, elliest komma wij medh dem aldrig till ändskaap och förblifwer Hr Landshöfd^{ens} Skyldige tienare Joh Hadorphius.»

Hadorph var tydligen mycket ivrig att få in dessa inventeringar rörande Närkes och Värmlands fornminnen. Han begärde, att ransakningarna skulle vara insända till »landtContoret» redan till pingst, vilket gav landshövdingen och befallningsmännen en frist på mindre än två månader. Det förefaller alltså som om Hadorph hade planerat forskningsresan i Värmland till sommaren 1683. Resan kunde emellertid ej genomföras då, eftersom ransakningarna först sent på hösten kom Hadorph till handa. Dessa inventeringar var ju på sätt och vis en förutsättning för de antikvariska resorna; deras uppgifter skulle ligga till grund, då resorna planerades.¹ Landshövding Lilliecrona kunde först den 13 oktober sända in de önskade uppgifterna, vilket framgår av en skrivelse från honom till Johan Hadorph, daterad »Örebro den 13 Octob. 1683»: »Edle och Högtbetrodde Hr Secreterare, At iagh Antiquitets Collegij begiäran förmedelst ordres till befallningzMännen för Lähnet och extracternes publicerande angående antiquiteterne hafwer behörigen efterkommit, lærer Hr Secreteraren medh mehra af hoosgående befallningzMännens inskickade relationer kunna inhämta ... Hr Secreterarens tienstwillige Gustaf Lilliecrona.»

Resultatet av ransakningarna blev för Värmlands del minst sagt magert, vilket säkerligen beredde Hadorph besvikelse.²

Den tilltänkta resan till Värmland år 1683 blev således icke av. Hadorph gav emellertid ej upp tanken på en antikvarisk resa i landskapet. En i det sammanhanget upplysande skrivelse avsände han den 12 september 1685 till befallningsmannen i bl. a. Jösse härad: »Såsom Collegij uthskickade som war till dhe orter rest att besichtiga och afrijta åtskillige Monumenta i hans befallning, har nylic måst studsas för dhet ingen ransakning har warit kommen öfwer Jösse häradt, och wij lijkwäl ännu giärna skulle det fullföllia låta i ähr, altså in-

¹ Om »Ransakningarna» se H. Schück, *Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien* 2 (1933), s. 343 f. För närvarande pågår, på uppdrag av Vitterhetsakademien, en publicering av denna viktiga fornminnesinventering. Hittills har av *Ransakningar efter antikviteter* utkommit band 1: 1 (1960), 2: 1 (1969). I det senare bandet ingår de knapphändiga uppgifterna från Värmland.

² Som exempel på inventeringens ofullständighet kan anföras den ransakning som befallningsmannen i Gillbergs, Nordmarks, Jösse och Fryksdals härader insände till Lilliecrona: »Högwälborne H:r Landzhöfdinge, Nädgunstige Herre och mechtige Patron; Eifter Eders Nâdes gunstige ordres, af den 30 nästledne Aprillis, hafwer iagh medh ödmiukeste wördnadh, nu wedh Sommaringen och elliest i Sochnestugerne låtit opläsla (så!) för allmogen, deet Extract af dee Antiquiteter, som Collegium Antiquitatum Desidererar, Och befinnes dher om ingen mehr effterrättelse i min befallningh, ähn vthj Gillbärgz Häradt wedh Nusätter i Dito Sochn, wara der 10 Stoor Jordakullar, och sägz at dee schola fordom dagz, hafwa warit af Mennisekor ihoopburne, och således warit i gamble tijdhen graffterplassar och ättebackar; Om flere Manuscripter, Monumenter och Antiquiteter, hafwer iagh ingen effterrättelsse kunnat ehnåå, Befallandes Edhers Nâde för det öfrige, Vnder Gudz millderijka protection, medh förblifwandhe till Min dödh Eders Nâdes Min Nâde och gunstige Herres Vnderdånigste Tienare Oluf J. Håål Carlstadh d. 14 Junij 1683.» Med hänsyn till det inventerade områdets storlek måste resultatet av ransakningen betecknas som påfallande dåligt. — När Anders Lignell hundrafemtio år senare avskrev de värmländska ransakningarnas uppgifter, betecknade han dem som »mer än lofligt magra».

kommer iag medh denna min skrifvelse, och flijteliga bedher att hr Befallm:n wille forderrsamast dhen samma förrätta låta efter förr nidskickade memorialer, och då dhe färdige ähro hijtskicka, att fullmächtigén får sin commision snart utföra. och förblifwer Hr Befallm:s Tienstwillige J H.»

Det framgår tydligt av denna skrivelse, att Hadorph icke har insett, att den ransakning som befallningsmannen Oluf Håål hade insänt den 14/6 1683, alltså två år tidigare, också omfattade Jösse härad. Håål var ju befallningsman i Gillbergs, Nordmarks, Jösse och Fryksdals härader. Man kan lätt förstå, att också Hadorph, som hade Upplands många runstenar och fornminnen aktuella, måste »studsa», när icke en enda antikvitét hade rapporterats från det vidsträckta Jösse härad. Ej heller från Nordmarks eller Frykdals härader hade befallningsmannen f. ö. kunnat meddela några som helst uppgifter. Se ovan s. 12, not 2, där befallningsmannens ransakning är i sin helhet återgiven.

Runstenen vid Västra Hovlanda i Hammarö socken hade dock, som ovan har nämnts, rapporterats i Ransakningarna år 1683. Den förste som skulle komma att närmare undersöka stenen och avbilda runristningen var den beläste rudbeckianen Erland Hofsten (1651–1717). Han var från 1693 och flera år framåt bl. a. kyrkoherde i Hammarö prebendeförsamling, vilket naturligtvis bidrog till hans intresse för Hovlandastenen. Hofsten lämnar ganska ingående besked om stenens tillstånd i sin »Beskrifning om Wermeland» (hs S. 100, UUB), utgiven med biografisk inledning av Ernst Nygren i *Värmland förr och nu 1917*. Trots att Hofsten »ännu intet funnit någon mening» i inskriften, har han förtjänsten av att vara den förste som undersökt en värmländsk runsten.¹

Den första *tolkningen* av Hovlandastenen — »den endaste runsten som är funnen utj heela Vermeland hit till dag» — framlades av fältskären Daniel Noreen (1687–1742). Han undersökte inskriften år 1728 och avgav en detaljerad berättelse om sin undersökning. Att Noreen hade nära anknytning till Hovlanda framgår redan av hans skildring av sitt arbete med runstenen; se nedan s. 62 f. och 67.²

I Eric Tunelds *Inledning til Geographien Öfwer Sverige* (1741) nämns runstenen vid Hovlanda första gången i ett *tryckt* arbete. I det korta kapitlet »Om Wärmeland» skriver Tuneld: »Tings och Ätte-högar äro här åtskilliga: en enda Runesten har blifwit funnen, nemligen, på Hammar-ön.» Uppgiften har troligen hämtats i Erland Hofstens ovan nämnda beskrivning, som Tuneld på många andra ställen har utnyttjat.

¹ Om Erland Hofsten se E. Nygren, a. a. och *SBL*, del XIX (1971), s. 190.

² En levande bild av Daniel Noreens minst sagt omväxlande tillvaro ger oss Karlstads Rådstuguprotokoll den 5 febr. 1735. Noreen, som då var garnisonsfältskär vid Eda skans, hade av rådstugurätten begärt ett intyg om sin verksamhet, tydligen i avsikt att använda detta intyg för att få fullmakt som regementsfältskär vid Västgöta-Dals regemente, en befördran som han också verkligen fick ett par månader senare (15 april 1735). Protokollet har följande lydelse: »Samma dag inkom för Rätten Stabs och Gvarnizons Fälltskiäraren H^r Daniel Noreen, och begiärte det Rätten wille meddela honom ett sanfärdigt bewis om dess witterlige förehållande; Och som detsamma honom icke skiäligen kunde förwägras: alltså betygas härmed först, det bem^{te} H^r Noren har under det Pällska kriget waret med Kongl. Majj^{ts} lif Dragouner, och under den tiden icke allenast lärt sin Profession, utan ock som Giesäll tient under wällbem^{te} Regimente; Sedermera föllgt med den Kongl. Armen åt Akraïne, samt wid Pultawiska slaget kommet öfwer med til Turkiet, och under H^r Öfwer Directeuren Neumans Inspection haft den nåden at upwackta Hans Högstsal. Kongl. Majj^{tt} wid dess undfångne blesseurers curerande, samt åter ifrån Turkiet till Wien och Sverige bort och tillbakars, som en Curier eller expro åthskillige resor blifwet brukad, jem wäl; at han för det andra efter sin hemkomst hit till Sverige blifwet åhr 1716. invocerad at läka nu wår allernådigste Konungs undfångne blesseurer i Norrige, hwarföre han en rund tid derefter war wistande wid Hans Kongl. Majj^{ts} höga Håf-Stat, till dess han endtel. fick Kongl. Fullmact, at wara Gvarnizons Fälltskiär wid Eda skantz, och sidst Stabsmedicus wid det detachemente som stod till Norska gräntzens betäckning här uti Wärmeland, hafwandes man alldrig annat försport, än det H^r Noreen desse sina tienster til höga wederbörandes goda Contentement och sin egen heder förestådt. Hwad vidare H^r Norens upförelse här å orten angår, så har han alla i giemen så höga som låga, hwillka hans Betiening wid åkommande tillfällen påfordrat, berömmel. tillhanda gådt, samt för sin mycket flitiga och präsepte upwackning hos alla sina Patienter ett enhälligt loford sig förwärfwat, hafwandes utom dess uti sin allmänna upförelse sig så skickat, at han hos alla i giemen är worden ällskad och afhållen, hwilleket tillförläteliga betygande under Stadens Sigill och behörig underskrift at extraderas bewilljat blef.» (Karlstads RådstuguRätts dombok för år 1735, Göta Hovrätts arkiv, Jönköping.) Ett »Extract» av detta protokoll finns i Krigsarkivet, Västgöta-Dals regemente, Supplement 1, vol. 14 (gammalt nr 1735/7). Utdraget (men ej originalet) har med moderniserad stavning och några felläsningar tryckts av A. Noreen i *Anteckningar om Kungl. Hallands regemente (f. d. Västgöta-Dals) åren 1625–1910* (1911), s. 690 och i *Släkten Noreen* (1917), s. 219.

Utförligare upplysningar om runstenen på Hammarön ger oss Emanuel S. Ekman, »Oeconomie Adjunct vid Kongl. Akademien J Upsala», i sitt år 1765 tryckta arbete *Wärmeland I Sitt Ämne Och I Sin Upodling*. Ekman, som tydligen själv har undersökt runstenen, konstaterar överraskande nog, att »inga runor äro på honom nu synliga». Se vidare nedan s. 64.

Ekman avtackar i förordet till sin bok ett antal personer, som hade hjälpt honom, bland dem några, vilka mer eller mindre hade ägnat sig åt runforskning. Om Johan Göransson (1712–1769), känd som utgivare av *Bautil* (1750), skriver Ekman: »Wid Landets *Historia* har den Lärde Kyrko-Herden Herr *Magister Johan Göransson i Gillberga* gjort mig ett lofwärdt biträde, hwartill han jämte dess grundeliga insickter, warit så mycket mer mäktig, som han sielf för flere år sedan warit sinnad, att beskrifwa Wärmeland, och dertill inhämtadt wackra *subsidiier*. Alla sina samlingar i detta ämne, har bemälte Herr KyrkoHerde mig ädelmodigt meddelt och derjämte i många saker mig muntel. uplyst.» Om Fridrik Fryxell (1724–1805), som var en flitig avritare av runstenar och som själv ristade ett par runinskrifter (se nedan s. 55 f. och 59) heter det: »Den af Wärmeländska *Historien* mycket förtjänte Kammereraren Herr *Fredrik Fryxell*, har genom wackra bref i detta ämne utmärkt sin benägenhet och gjort mig i flera omständigheter till all ärkänsla skyldig.» Tacket till den intressante prästen Sven Kihlman (1696–1776) lyder: »Uti Öfre Ullerud socken, har den hederlige KyrkoHerden *Sven Kihlman* så mycket bemödat sig till min uplysning, att jag bör honom derföre betygga den fullkomligaste ärkänsla och tacksägelse. Jag har af bemälte Herr KyrkoHerde både munteligen och skriftel. blifwit wägled i åtskilliga saker.»

Den av Ekman i förordet år 1765 så varmt avtackade »hederlige KyrkoHerden» Sven Kihlman skulle året därpå upptäcka en dittills okänd värmländsk runinskrift, nämligen futharkinskriften på fotplattan till dopfunten i Övre Ullerud. Ytterligare en del av fotplattan hittade Kihlman år 1769. Se nedan Vr 4, s. 72.

Ullerudsinskriften undersöktes av Ferd. Ludvig Borgström (1821–1846) under hans forskningsresa i Värmland år 1845. Han var då endast 23 år. Resultatet föreligger i »Berättelse öfver en resa i Vermland, anställd sommaren 1845, på Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets Akademiens bekostnad» (ATA). Berättelsen är märklig; den skiljer sig genom sin kritiska vederhäftighet fördelaktigt från de tidigare värmlandsskildringarna.

Om Ullerudsinskriften skriver Borgström: »I Öfra Ullerud träffar man den enda Runsten, som nu mera finnes i Vermland.» Detta konstaterande kan förefalla överraskande, eftersom Hovlandastenen ju var känd och avbildad sedan länge. Men det förhåller sig så, att Hovlandastenen vid Borgströms inventering av Hammarö socken var försvunnen. Den återfanns emellertid på 1860-talet (se nedan s. 65).

Borgström hade alldeles klart för sig, att Ullerudsstenen »tjent som fot till en dopfunt eller ett vigvattens-kärl» och att inskriften »innehåller det enkla runalabethet med 16 runor».

Den mångsidigt begåvade unge forskarens intresse för runor betyggas av att han redan som elvaåring satte ihop ett litet »Runologiskt - Svenskt Lexikon» och omskrev några ställen i Hávamål till runor.

Ludwig Borgström dog redan 1846, alltså samma år som han till Vitterhetsakademien insände sin beundransvärda reseberättelse. Den trycktes trettio år senare (1875) i några nummer av *Christinehamns Allehanda*, f. ö. på initiativ av läroverkskollegerna Andreas Larsson och J. W. Alsterlund.¹ Dessa två värmländska skolmän hade några år tidigare bistått Djurklou på hans antikvariska resa. — Borgströms reseberättelse har också, med biografisk inledning, utgivits av Ernst Nygren i *Värmland förr och nu 15* (1915).

¹ Tidningsspalterna sammanfogades samma år till en liten bok (i duodesformat). Den inleds på följande sätt: »En ung lofvande vetenskapsidkare, alltför tidigt skördad af döden, Studeranden vid Lunds Universitet *Ferdinand Ludvig Borgström* (f. 1821 ²³/₄ i Karlstad. † 1846 ⁷/₁₁ i Lund) företog under sommaren lopp 1845 på Kongl. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens uppdrag och med dess understöd en forskningsresa genom vestra delarna af Wermland. Resultatet föreligger i en berättelse till Akademien. Men som få hafva tillfälle att i Biblioteket taga kännedom derom, så har man trott sig göra den Wermländska allmänheten nöje och gagn genom dennas offentliggörande. Då anteckningarna icke göra anspråk på sträng vetenskaplighet, utan blott att vara ett meddelande af hvad vid snabb öfverblick tett sig för betraktaren, torde allmänheten icke neka ett benäget öfverseende med de fel och ofullständigheter, som här och der kunna förekomma.»

Endast ett par år efter det att Ullerudsstenen hade kommit i dagen, uppmärksammades runinskriften på kyrkklockan i Kila (Vr 5). Den förste som nämner inskriften och meddelar en läsning tycks vara den ovan nämnde Fr. Fryxell. På en bläckteckning av Kilainskriften har nämligen den av runor livligt intresserade numismatikern Eric Gömlin (1744–1820) antecknat, att den »blifvet mig benäget lemnad d. 2 Jan: 1772 af Cam: vid Presteståndets Enke och Pupill Cassa Hr Fred. Fryxell»; se vidare nedan s. 88. Året därpå, alltså 1773, publicerade Fernow inskriften i sin *Beskrifning Öfver Wärmeland*.

Det skulle sedan dröja nära hundra år innan ytterligare någon runinskrift kom i dagen i Värmland.

Sent på hösten år 1862 upptäcktes Järsbergsstenen. Den kan betecknas som en av de allra märkligaste runstenarna i vårt land, trots att inskriften, på grund av att stenens topp har gått förlorad, är defekt. Att runor har funnits på toppstycket är höjt över tvivel. Textförlusten gör, att inskriften ej kan tolkas i sin helhet. En omfattande arkeologisk utgrävning företogs på platsen sommaren 1975 med anledning av att »Värmlands runinskrifter» skulle publiceras. Därvid söktes också toppstycket. Man konstaterade, att toppen ej ligger kvar i åkern i närheten av runstenen utan måste ha förts bort från platsen. Av den arkeologiska undersökningen framgick också klart, att Järsbergsstenen icke har varit rest på en grav utan på ett stenigt impediment. Dessutom framgick det av några stenar, nedsjunkna i marken, att runstenen vid sin sida måste ha haft andra, resta stenar. Se vidare nedan s. 33 f.

Ett livligt intresse för detta »märkwärldiga jordfynd» visade redan från första stund läroverkskollegan i Kristinehamn J. W. Alsterlund. Han gjorde vackra och noggranna teckningar av Järsbergsstenen, som han med utförliga upplysningar sände till personer, vilka då hade förvärvat sig anseende som runforskare. Se om Alsterlund nedan s. 23, not 4 och där anförd litteratur.

Endast några månader efter upptäckten av Järsbergsstenen dog prosten Anders Lignell (1787–1863), den man som mer än någon annan hade lagt sig vinn om inventeringen av Värmlands fornminnen. Lignell författade bl. a. en skrivelse och lät trycka ett formulär, som han år 1837 sände till alla sina ämbetsbröder i stiftet — sålunda ett slags motsvarighet till 1600-talets »ransakningar». Resultatet blev visserligen av naturliga skäl magert, men initiativet visar hans nit. Som kyrkoherde i Kila gjorde han en mönstergill undersökning av kyrkklockan därstädes; se nedan s. 88 f. Hans intresse för runor framgår också av att han själv författade runtexten på ett par gravstenar, som han reste; den ena står på Kila, den andra på Tvetå kyrkogård. Se s. 91, 86. Om Lignell som upptecknare av värmländska fornlämningar se K. A. Gustawsson i *Värmland förr och nu 37–38* (1939–41), s. 14 f.; se vidare om Lignell och hans verksamhet D. Toijer, *Anders Lignells Självbiografi*, Inledning (Skrifter utgivna av Värmlands museum 3, 1955), s. 7 f. och *Studier i värmländsk personhistoria* (i: Småskrifter utgivna av Värmlands museum 12, 1975), s. 12 f.

I slutet av år 1864 upptäcktes vid Rör i Väse socken en i marken djupt nedsjunkna runsten (Vr 2). Stenen avritades samma år av den ovan nämnde J. W. Alsterlund, som också deltog i undersökningen av inskriften i samband med de viktiga antikvariska forskningsresor, som N. G. Djurklou inledde sommaren 1866. Djurklou (1829–1904) hade redan tidigare besökt Värmland och fått kontakt med Alsterlund, som skulle bli honom till stor hjälp vid hans undersökningar.

När befattningen som antikvitetsintendent vid Vitterhetsakademien blev ledig år 1865, erhöll Djurklou denna tjänst. Den nyvalde intendentens första forsknings- och inspektionsresa kom att ställas till Värmland. I ett brev till B. E. Hildebrand (5 oktober 1865, ATA) skriver Djurklou: »Herr Riksantikvarien nämnde att Wermland möjligen skulle blifva den provins som nästa år skulle undersökas och önskligt vore om jag snart finge detta bestämdt för att kunna vidtaga åtskilliga anordningar, hufvudsakligast afseende att förbereda mina många vänner och bekanta i denna provins på min ankomst, och genom dem få insamlade en mängd nödige upplysningar, som betydligt skulle underlätta sjelfva forskningarne på stället. Der finnas många vänner af vår forntid, och genom dem kunde många förberedande åtgärder vidtagas.»

Djurklou kunde emellertid ej komma iväg på resan förrän i slutet av juli 1866 och hur det hela började framgår av det brev, som han den 14 augusti skrev från Kristinehamn till Vitterhetsakademiens sekreterare: »Ett obehagligare wäder för en resande antiqvarie än det, som under slutet af Julii och nu denna månad pågått

kan man knappast råka ut för. Jag har derföre icke, ehuru jag utom i dag då regnet stått som spön i backen hela dagen hvarje dag varit ute, hunnit särdeles mycket. Endast Wisnums och en del af Ölme härad har jag genomströfvat, men hvad jag anade har inträffat, mycket finnes här att taga vara på ... Under hela min resa tills dato i regn och slask har Magister Alsterlund i Kristinehamn varit min trogne följeslagare och har jag vidtalt honom att följa mig så länge han är ledig från Skolan. Det är en ypperlig karl nitisk och outtröttlig, men gifver mig en grundlig motion ty af hans nit har jag mer än en gång om dagen fått grundlig rotblöta. Då han följer mig såsom adjutant (sit venia verbo) har han naturligtvis allting fritt, men som han gör utmärkt godt skäl för sig, så är jag verkligen glad att hafva fått en så god reskamrat. Mycken tid har inbesparats äfven deri genom att som han är något tecknare eller åtminstone kan taga en och annan esquisse, så kunna vi fördela arbetet när så fordras, såsom i Kihls kyrka och annorstädes. En synnerligt god hjälp hade jag af honom vid Säby der jag gick igenom gårdsarchivet som är ganska betydligt och märkeligt ... Det är wisseligen möjligt att en eller annan gammal handling förirrat sig uti de bundtar som innehålla nyare papper, men jag tror dock att det mesta är i registret in taget. Detta är ännu icke renskrifvet, men Magister Alsterlund har i dag varit sysselsatt dermed och troligen får jag det före min afresa i morgon, då jag ämnar mig uppåt Storfors, i fall vädret det tillåter, eljest reser jag till Ölme för att afsluta detta härad. Från Ölme reser jag till Wäse ... Wermlänningarne hafva alltid varit ett gästvänligt folk och öfverallt emottages jag med synnerlig välvilja, som dock yttrar sig alltför starkt i thy att de blifva missnöjde att jag ej kan acceptera de bjudningar, som hagla från östan och westan. Men då man ej reser i byttöl så kan detta ej hjälpas. Här i Kristinehamn har jag haft min hufvudstation under den tid jag undersökt trakten och här har jag hemtat utmärkt god hjälp ur de Lignellska samlingarne, som tack ware Magister Alsterlund blifvit räddade och hitförda. Mångfaldiga och rikhaltiga äro dessa papper och det är väl att de blifvit bevarade. — Ehuru jag har mycket att meddela, måste jag nu sluta för att hemta krafter till morgondagens strapatser, ty den eviga wätan suger på kroppen, och gör att jag har god lust att sofva då tillfälle gifves. Kl. är nu 12 och i morgon kl. 6 har jag min nitiske adjutant åter här.»

Sedan resan avslutats skriver Djurklou: »Den förflutna sommaren har varit en svår tid det kan jag bäst intyga som tillbragt den i Wermland der smittkoppor och cholera skördat talrika offer, den senare sjukdomen dock kanske mindre än den förra som hemsökt hela detta landskap då choleran endast härjat i Karlstad och några få enstaka bygder. Ett obehagligt väder, som i så väsentlig grad försvårat en resande antiqvaries arbeten, har betydligt hämmat min verksamhet, och jag kan ej nu göra någon fullständig redogörelse för mera än Wermland Öster om Klarelfen ..., men oberäknadt omkring 50 planscher öfver märkeligare forn och konstlemningar ..., hoppas jag kunna illustrera min berättelse med en Karta öfver Östra Wermland ... Mina teckningar, hvilka nu till största delen äro färdiga sådan jag utan annan undervisning än naturen är i stånd att lemna dem äro nu i det närmaste färdiga men berättelsen återstår och den torde jag omöjligen kunna få färdig förr än i Mars, då vid vissa punkter en större omständlighet är af nöden, såvida berättelsen skall få något intresse för allmänheten, och blifva annat än ett naket register.» Djurklou avslutar sitt brev på följande sätt: »Emedlertid oafsedt regnet, har resan varit ganska intressant och att i Wermland finnas flera fornlemningar än dem, som upptagas i 'Holofernes beskrifning' som allmogen kallar Fernows arbete, hoppas jag skall framgå af min berättelse. Är ännu någonting bestämdt för nästa år, och är det anledning att förmoda det förordnandet för mig kommer att förnyas, i så fall skulle jag gerna vilja afsluta Wermland, och se hvad bygderna wester om Klaran hafva att erbjuda.» (Ur brev till B. E. Hildebrand den 24 okt. 1866, ATA.)

Djurklou hade tydligen hyst den djärva förhoppningen att kunna hinna med undersökningen av hela Wermland under sommaren 1866. I ett brev, avsänt tillsammans med berättelsen över resan i östra delen av landskapet den 18 jan. 1867, heter det: »Skälet hvarföre Wermlandsresan afbröts har jag wisseligen i berättelsen uppgifvit, men får nu enskildt tillägga att jag af den ständiga wätan war så medtagen att några dagars hvila war alldeles nödvändig. Den användes dock till grandläggning af den nu lemnade Kartan. Hvad ritningarna angår så få de ej alltför strängt bedömas, ty de kunna ej wara bättre, då jag aldrig haft någon undervisning i ritning och af en naturlig ambition och fast vilja att lära mig detta sjelf förbjöds att låna andras händer. Äfven sjelfva berättelsen och det såkallade Bidraget till Östra Wermlands Antiqvariska topografi äro ej heller sådana de borde och kunnat wara om jag haft mera tid» ...

Värmlandsundersökningen väster om Klarälven genomfördes med stor energi av Djurklou följande sommar. Han skriver till Hildebrand från »Ränkeforsen» den $15/8$ 1867, att han »haft så gynnsamt wäder», att han inte haft tid på grund av sitt fältarbete att brevledes sända rapporter från resan. Djurklou fortsätter: »Snart dvs. i början af September hoppas jag få slut på W. Wermland, hvilket jag nu på alla håll så långt fornlemningarne sträcka sig genomrest begagnande alla möjliga fortskaffningsmedel ... Westra Wermland är ett vackert land, men en resande har svårt att taga sig fram i allt hvad som beror på laglig myndighets åtgärd, dåliga vägar — här och der kanske ej synade på 2 à 3 år — ännu sämre gästgifvaregårdar, der prunkande taxor förevisas, men annan föda än näfgröt och ägg — i Fryksdalen fanns på ett ställe hvarken mjölk eller bröd på gästgifvaregården — ej kan åstadkommas. Deremot är folket öfver allt herrligt, hjertligt vänligt och tjenstagtigt och jag har öfverallt rönt det välvilligaste tillmötesgående. Med vänlighet kan man föra dem hvart som hellst men tålmod måste man hafva, ty icke den minsta fråga besvaras för än den tillfrågade fått nöjaktigt tillfredsställa sin nyfikenhet rörande den resandes hemvist yrke sysselsättning m. m. men när han fått weta detta, så är han å sin sida villig att göra allt hvad denne fordrar. Deremot we den, som glömmer att besvara dessa evigt enahanda frågor, ty den får ej heller weta hvad han vill. Det råder en stor skilnad emellan befolkningen uti de olika dalarne. Fryksdalingen är mera mild och undergifven, Jössehåringen yster och lätt-sinnig (Wermlands fransman) Normarkingen mera stolt och trotsig dvs. mera norsk. Präktigt folk öfverallt för resten ... Jag har utom fotvandringar circa 30 mil dels åkande dels i båt tillryggalagdt nära 120 mil inom vestra Wermland» ... Även i ett brev till samme adressat av den $8/10$ 1867 uttalar Djurklou sin stora beundran för folket i västra Värmland.

Resultatet av de båda resorna föreligger i två vackert utskrivna volymer med titeln »Bidrag till Östra /resp. Westra/ Wermlands ntiqvariska topografi». Djurklou hade tydligen avsikten att med vissa kompletteringar publicera sitt omfattande arbete. Det förefaller emellertid som om han i den saken ej hade Akademiens helhjertade stöd.

Klargörande för Djurklous inställning till publiceringen av värmlandsundersökningen är ett brev av den $15/1$ 1868 till Vitterhetsakademiens sekreterare: »Omsider får jag nu afsända min berättelse för år 1867, hvilken blifvit alltför länge fördröjd nu sednast af en bokbindare som haft den i 10 dagar. Likasom föregående arbeten dem jag aflemnad torde den ega föga värde och är efter min öfvertygelse alldeles oanvändbar för Akademiens Tidskrift, hvarföre jag — ej mindre i hopp att dermed kunna göra Akademien en verklig tjänst, än på grund af en allmän önskan i Wermland — erbjudit mig att sjelf ombesörja och bekosta densammes tryckning. Som afsigten är att af båda berättelserna göra ett helt har jag anhållit att förlagsrätten äfven till den förra måtte på mig öfverlåtas. Och då jag har anledning att tro det en sådan befrielse från det lönlösa arbetet att befordra dessa arbeten till trycket icke bör af Kongl Akademien annorlunda anses än såsom en vinst, vågar jag äfven hoppas att min ödmjuka anhållan både skall af Herr Riksantiqvariens understödjas och af Kongl Akademien beviljas. I min skrifvelse till Kongl. Akademien har jag utfäst mig att lägga arbetet under pressen före år 1869 års slut, men har all anledning att tro, att sådant kan ske derförinnan. Som jag ej ännu kunnat definitivt uppgöra om arbetets tryckning, då sjelfva hufvudvilkoret-tillåtelsen ännu endast är en förhoppning, har jag ej kunnat utfästa mig att lemna några friexemplar till Kongl: Akademiens ledamöter, af hvilka — ehuru sjelfva berättelserna i hufvudskrift naturligtvis alltid förblifva Akademiens tillhörighet — några torde önska ega den i tryck. Men jag hoppas dock att kunna göra äfven detta med någon uppoffring, hvilken jag ej i sådant fall bör sky. Hufvudsaken är emellertid tillåtelsen från Akademiens sida, ty af den beror alla vidare åtgärder. — Jag anser mig äfven böra nämna det jag funnit hos Wermlands innebyggare ett varmt intresse för provinsens fornlemningar samt att dervarande fornminnesförening — ännu ett barn men med tydliga tecken till ej obetydlig lifskraft — emotser mitt opus såsom en basis för sin verksamhet.»

Inledningen till den vid samma tid till Akademien insända berättelsen över resan i västra Värmland avslutar Djurklou med att »vördsamt anhålla det omsorgen om såväl densammes som föregående årsberättelses utgifvande måtte helt och hållet åt författaren öfverlemnas ... Skulle ... denna vördsamma anhållan tillvinna sig Kongl Akademiens tillstyrkan, skola — såvida ej oförutsedda hinder inträffa — båda dessa berättelser före

utgången af år 1869 läggas under pressen och utväg till tryckningskostnadens bestridande utan Kongl Akademiens betungande beredas. Sörby i Januarii 1868.»

Någon tryckning blev emellertid ej av; »oförutsedda hinder» inträffade. Ännu nära tre år senare skriver Djurklou i ett brev (26/10 1870) till Hildebrand: »Wermländingarne börja blifva otåliga och bref på bref med anhållan om min berättelses publicerande ingå. Jag skall derföre i vår göra ett sammandrag deraf, och den framställning af Wermlands medeltid, som jag ämnade på samma gång lemna, får väl tills vidare anstå.»¹ Icke heller ett sådant sammandrag kom emellertid till stånd.

Att Djurklous berättelser från värmlandsresorna blev liggande otryckta berodde åtminstone till en del på att hans förhållande till Vitterhetsakademien hade försämrats efter år 1868 och att förordnandet som antikvitetintendent upphörde två år senare.

Från värmländskt håll har under årens lopp vid flera tillfällen uttalats önskemål om att Djurklous »Bidrag» skulle publiceras. Mot arbetets utgivande från trycket har varje för sin hembygds äldsta historia nitälskande värmlänning sett fram med stora förhoppningar.²

Sent omsider — femtio år efter Djurklous död — trycktes »Bidrag till Östra Wermlands antiqvariska topografi» (i *Värmland förr och nu 1954*). Andra delen utkom i samma årsbok 1956.

Om de många mer eller mindre framstående runforskare, filologer, arkeologer och kulturhistoriker, som har deltagit i den svåröverskådliga diskussionen om den för hundrafton år sedan upptäckta Järsbergsstenen, se nedan s. 20 f.

¹ Som exempel på det lokala intresset för att få Djurklous arbete publicerat kan en skrivelse »Till Wermländska Fornminnesföreningen» från J. W. Alsterlund anföras: »Det är utan tvifvel föreningens ledamöter väl bekant att Riksdagen anvisat arvode åt en s. k. Antiquitets Intendent, hvilken har att taga kännedom af och beskrifva landets fornminnen. Det är vidare känt, att den nuvarande Intendenten under 2no somrar berest vår provins och gjort den till föremål för noggran forskning och en, åtminstone beträffande dess fornminnen, ganska fullständig beskrifning. Jag har varit i tillfälle att delvis taga kännedom om denna beskrifning och vet deraf, att den ämnar omfatta hela Wermland samt att den icke blott upptar alla dess nu kända fornminnen från hedentid, utan ock dess medeltidslemningar, samt derjemte sprider ljus öfver många förhållanden från den för landets utveckling mest viktiga tiderymden, nemligen Wasaregenternas tid. I min tanka gifves intet medel, som verksammare skulle befordra Föreningens syfte, än det att Föreningen tillgodogjorde sig dessa forskningar, genom att befordra dem till offentlighet . . . Mitt förslag är derföre, att Fornminnesföreningen beslutar, att ställa en officiel uppmaning till Kammarherren Baron G. Djurklou, att låta till trycket befordra sina reseberättelser så väl för år 1866 som 1867, hvaremot Föreningen å sin sida förklarar sig hågad, att underlätta tryckningsföretaget dels genom medverkan för bokens spridande, dels om så skulle fordras genom något bidrag utaf Föreningens egna medel. Skälet till mitt yrkande, att Föreningen uti en officiel skrivelse uttalar sin lifliga åstundan att se arbetet offentliggjort, är det, att berättelserna strängt taget icke kunna anses såsom Intendentens egendom utan tillika såsom Antiquitetsaccademiens och att möjligen svårigheter från dess sida kunna uppstå för tryckningen, om icke Författarens framställning derom hos Accademien eller K. Maj^t understödjes af Provinsens uttalade önskan. Det torde nemligen vara Accademiens afsigt att någon gång i framtiden i dess antiqvariska tidskrift lemna allmänheten några mer eller mindre torftiga utdrag utur dessa berättelser. Ett sådant allmängörande kan visserligen vara intressant nog, men för fornforskningen i allmänhet och den wermländska i synnerhet föga tillfredsställande. Det är nemligen icke ur Accademiens luntor som Wermlands Innevånare böra hemta sin kännedom om fosterbygden» . . . (koncept i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, sign. Alsterlund IV: 11, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad).

² I. Atterman, *Nils Gabriel Djurklou och Värmland* (i: *Nationen och Hembygden* 3, 1942), s. 37.

Namnhällarna, Karlskoga stad

En sentida runristning har inhuggits i en berghäll, 110 m SSÖ om boningshuset vid Namnhällarna, Karlskoga kommun, stadsäga 4669. Runristningen består av en klumpigt ristad runslinga i form av en liggande åtta. Ovanför och något till höger om runslingan finns en naivt tecknad beväpnad ryttare; nedanför slingan finns en mansfigur, även den försedd med spjut och sköld. Också andra ristningar, bokstäver och årtal, finns i samma bergsparti. Utan tvivel är det dessa inskrifter, som har gett namn åt platsen.

Runinskriften betyder: »Nielsen i Namnhällarna ristade dessa runor.» Den har ristats av Alexander Nilsén, född år 1876 på Bornholm.

Valåsen, Karlskoga stad

En runristad stenskiva står rest på en liten kulle 100 m SSÖ om huvudingången till Valåsens mangårdsbyggnad.

Den första av mig kända uppgiften om »runstenen» vid Valåsen har lämnats av dåvarande landsantikvarien Bertil Waldén i en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 27/8 1949. Waldén meddelar där, att han »på anmodan av Valåsens ägare hade den 1 augusti 1949 besiktigat en 'runsten', som nyligen påträffats liggande i en trappa till ett under 1800-talets förra hälft uppfört växthus vid Valåsen». Waldén framhåller vidare, att »expertutlåtande ... emottas med spänning» och att han, eftersom »Karlskoga lider av en beklaglig brist på runstenar», har föreslagit, att »fornminnesmärket uppreses i Valåsens park».

Sven Stolpe, som en tid bodde på herrgården, nämner runstenen i sin bok *Mitt Värmland* (1960). Han anmärker (s. 58), att E. G. Geijer, som då och då besökte Valåsen på väg hem till Ransäter, »med ett leende [bör] ha studerat den förfalskade runsten, som Hofsten ställt upp i Valåsens park och vilken för några år sedan återfanns i grunden under de gamla växthusen».

Den Hofsten, som enligt Stolpe skall ha »ställt upp» stenen, är bergmästaren på Valåsen Erland von Hofsten (1780–1839), vilken fått egendomen efter sin fader Bengt von Hofsten (1747–1826). Under faderns tid hade Valåsen förskönats »genom parkanläggningar, brobyggnader mellan holmarne vid Valåns utlopp, utställande af byster, urnor, minnestaflor m. m.». Se G. Lindberg och J. Johansson, *Karlskoga bergslag* (1895), s. 114. Det var kanske i samband med dessa åtgärder som »runstenen» vid Valåsen blev ristad.

Ljusgrå kalksten. Stenskivan är nedtill avslagen, varigenom omkring sju runor har gått förlorade. Också övre högra hörnet har slagits bort. Nuvarande höjd 56 cm, bredd 58 cm, tjocklek 10 cm. Runorna, som är mycket skickligt huggna, med små schatteringar, är 7,5 cm höga. Inskriften är i stort sett tydlig. Den har varit uppdelad på fyra rader.

Inskrift:

batr: uara: firi: u...

an: abtir: snar:

þar: lauk: slutar

... --- ur:

Fig. 2. Karlskoga stad, Valåsen. Foto B. Waldén 1949.

Inskriften på den lilla »runstenen» har tydligen bestått av två ordspråk. Det första är det välkända »Bättre vara före var än efter snar»; det andra ordspråket, i vilket slutraden till största delen har blivit bortslagen, börjar: »Där lag slutar».

Om det förra ordspråket se t. ex. A. Kock, *Östnordiska och latinska medeltidsordspråk 2, Kommentar* (1892), s. 322 f., Rolf Pipping, *Ordspråksstudier 1* (i: *SNF* 28, 1938), s. 54 och L. Moberg, *Några anteckningar till ordspråken i Konungastyrrelsen* (i: *Nordiska studier i filologi och lingvistik, Festskrift tillägnad Gösta Holm 1976*), s. 302 f. och 307.

Ljunggården (?), Visnums sn

I ett brev av den ¹⁵/₆ 1972 meddelade mig byråchefen Tage Berger (1891–1975), att han »1907, antagligen», hade »fått höra rykten om att det skulle finnas en runsten nere i Vike, ca 7 km nordväst på väg till Hults lastageplats». Berger fortsätter: »Jag red ner till Vikegårdarna och minns att jag fick ridsår — vetenskapens martyrium! Där fanns Gisslegårdarna bestående av Nolgården, Sörgården och Ljunggården ... Jag minns att man var mycket besvärad av min 'intervju' jag tror i Ljunggården och bekände till slut att runstenen var inmurad i ladugården. Dom trodde kanske att de måste riva ladugården. Nåväl, detta är allt om den runstenen ...»

Numera har ingen på orten hört talas om runstenen.

1. Järsberg, Varnums sn (Kristinehamn)¹

Pl. 1, 2, 3.

Litteratur: J. W. Alsterlund, Osignerad notis »Märkvärdigt jordfynd» (i: *Christinehamns Allehanda* den ⁹/₁ 1863, KB och i *Post- och Inrikes Tidningar* den ²²/₁ 1863, KB), Brev till C. Säve den ¹¹/₁ och ²⁹/₁ 1863 (ATA), Brev till B. E. Hildebrand den ²⁸/₃ och ¹/₄ 1863 (ATA), *Diverse Anteckningar om Kristinehamn med omnejd* (hs Alsterlund V, Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad); R. Dybeck, Osignerad notis »Antiqvariskt» (i: *Post- och Inrikes Tidningar* den ²⁷/₁ 1863, KB); G. Stephens, Brev till B. E. Hildebrand den ²¹/₁ och den ¹⁸/₃ 1863 (ATA), *ONRM 1* (1866–67), s. xxx, lxi f., 216 f., *Om de äldste Old-nordiske Runeindskrifter* (i: *Aarbøger 1868*, s. 17), *ONRM 3* (1884), s. 36, *Handbook of the ONRM* (1884), s. 29; N. G. Djurklou, Brev till B. E. Hildebrand den ¹⁵/₂ 1863 (ATA), *Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi 1*, 1866 (hs i ATA, s. 73, 75), tryckt i Värmland förr och nu 1954, s. 71, 72, 73 f.; C. Säve, Brev till G. Stephens den ¹/₂ och ²⁸/₆ 1863 (KB), *Varnum-stenen* (utkast till en uppsats, ATA), *Läsning och tolkning av Järsbergsstenen* (hos S. Bugge i *Tidskrift for Philologi og Pædagogik VII*, 1866, s. 237 f.; *Vitterhetsakademiens dagbok* den ³/₃ 1863, § 90, den ²¹/₄ 1863, § 148 (ATA); *Beretning om [Det kongelige nordiske Oldskrift] Selskabets Aarsmøde den 31te mai 1863* (i: *Tillæg til Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1866, 1867*), s. 3; C. Hofmann, *Über einige Runeninschriften* (i: *Sitzungsbericht der kgl. bayerischen Akademie der Wissenschaft 1866, 2*), s. 117, 132; *Ny Illustrerad Tidning* den ²⁹/₆ och ³/₈ 1867; S. Bugge, *Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter* (i: *Tidskrift for Philologi og Pædagogik VII* 1866, 1867, s. 237 f., 357, 360 f., VIII 1868, 1869, s. 196 f.), *Lidt om de ældste nordiske runeindskrifteres sproglige stilling* (i: *Aarbøger 1870*), s. 189, 197, 213, *Bemærkninger om rune-indskrifter på guldrakteater* (i: *Aarbøger 1871*), s. 207, 211, *To nyfundne norske Rune-Indskrifter fra den ældre Jernalder* (i: *Forhandlinger i Videnskabs-Selskabets i Christiania Aar 1872*), s. 325, *Rune-Indskriften paa Ringen i Forsa Kirke i nordre Helsingland* (1877), s. 23, *En i Norge funden spænde med rune-indskrift fra mellemjernalderen* (i: *Aarbøger 1878*), s. 68 f., 72, *Tolkning af runeindskriften på Rökstenen i Östergötland* (i: *Antiqvarisk tidskrift för Sverige V* 1878), s. 94, 114 f., *Runestenen fra Strand i Ryfylke* (i: *Aarbøger 1884*), s. 92, 95, *NIæR 1* (1891–1893), s. 39 f., 69, 114, 115, *Inledning till NIæR* (1905–1913), s. 16, 17, 23, 201, 208; E. Jessen, *Småting vedrørende Runeindskrifter* (i: *Aarbøger 1867*), s. 175, 275, 277 f., 280; Konr. Gislason, *De ældste runeindskrifteres sproglige stilling* (i: *Aarbøger 1869*, s. 37 f., 97, 102 f., 140 f., och i: *Aarbøger 1871*, s. 363 f.); L. F. A. Wimmer, *Professor G. Stephens om de ældste nordiske runeindskrifter* (i: *Aarbøger 1868*), s. 71 f., *Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden* (1874), s. 98 not 2, 114 f., 140 f. (not), 144, 169, 181, 239, *Sproglige iagttagelser fra en runologisk rejse i Skåne sommeren 1876* (i: *Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed i Aarene 1876–1878*), s. 17, *Die Runenschrift* (1887), s. 149, 158 not 1, 160, 164, 168, 216, 221, 303; V. Thomsen, *Den gotiske sprogklassens indflytelse på den finske* (1869), s. 118, 121, *Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnisch-lappischen* (1870), s. 137, 139; C. Berg, *Minder om K. J. Lyngby* (i: *Tidskrift for Philologi og Pædagogik X*, 1872, 1873), s. 82, 85, 87, 97, 99, 101, 103; L. F. Leffler, *Bidrag till läran om i-omljudet* (i: *Nordisk Tidskrift for Filologi og Pædagogik Ny Række II*, 1875–76), s. 316; P. Købke, *Om Runerne i Norden* (1879), s. 8; F. Sander, *Eddastudier* (1882), s. 147 f.; A. Noreen, *Altisländische und altnorwegische Grammatik* (1884), s. 191,

¹ Delar av Varnums sn inkorporerades år 1913 med Kristinehamn. Sedan 1931 bildar Varnum tillsammans med staden en kyrklig samfällighet; socknen kallas därför även Kristinehamns landsförsamling. Varnums sn ingår i Ölme härad, vilket tillsammans med Visnums härad utgör Värmlands sydöstra del. Ölme härad består i stor utsträckning av bördigt slättland, som räknas till den mellansvenska åkerbruksregionen. Inom detta område har relativt många fornlämnningar av skilda slag påträffats. Det märkligaste fornminnet är givetvis Järsbergsstenen.

2. Aufl. (1892), s. 260, 3. Aufl. (1903), s. 338, 4. Aufl. (1923), s. 380 f., Anmälan av F. Burg a. a. (i: Nordisk revy 1884–1885, Nr. 28), s. 361, Geschichte der nordischen Sprachen (i: Grundriss der germanischen Philologie, Hrsg. v. H. Paul I, 2. uppl.) 1897, s. 382, 3. uppl. 1913, s. 179, 214; F. Burg, Die älteren nordischen Runeninschriften (1885), s. 14, 15, 16, 38, 99 f.; E. Brate, Anmälan av F. Burg a. a. (i: Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen II, 1886), s. 182, 200, Östergötlands Runenskrifter (1911–1918), s. 161 f., Anmälan av O. v. Friesens Lister- och Listerby-stenarna (i: ANF 35, 1919), s. 189, 194, Sver(i)ges Runenskrifter (1922), s. 18 (2. uppl. 1928); O. Montelius, Forntiden (i: Sveriges historia I, 1903), s. 180; J. Swenning, Skärkindsstenens Runenskrift (i: Från filologiska föreningen i Lund, Språkliga uppsatser III tillägnade Axel Kock, 1906), s. 2; H. Lagergren, Kristinehamn fordomtima (1907), s. 14 f.; Th. von Grienberger, Neue Beiträge zur Runenlehre (i: Zeitschrift für deutsche Philologie 39, 1907), s. 64 f.; Sverige, Geografisk Topografisk Statistisk beskrifning 5 (1915), s. 371, 417; O. von Friesen, Runorna i Sverige (1907), s. 8, (1915), s. 7, (1928), s. 17, 18, Runenskrift (i: Reallexikon der germanischen Altertumskunde IV, 1918–19), s. 16, Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge (1916), s. 33, 34, 65, Rö-stenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden (1924), s. 41 f., 75, 79, 88 f., 102 f., Runorna (Nordisk kultur 6, 1933), s. 30 f., 41, 42, 43, 46; M. Olsen, En indskrift med äldre runer fra Huglen i Sønderhordland (i: Bergens Museums Aarbok 1911), s. 9, 25 f., NIÆR 2 (1917), s. 624, NIÆR 3 (1923), s. 223 f., Der Runenstein von Varnum (Järsberg) (i: Streitberg-Festgabe, 1924), s. 285 f., Kårstad-ristningen (i: Bergens Museums Aarbok 1929), s. 26, 58 f., Runekammen fra Setre (i: Bergens Museums Aarbok 1933), s. 38, Runespennen fra Bratsberg i Gjerpen (i: Viking 1937), s. 63, 65, 72 not 7; E. Noreen, Om Järsbergsstenens inskrift (i: Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala förhandlingar 1916–1918), s. 1 f. (UUA 1918, Bil. A), Några urnordiska inskrifter (i: ANF 60, 1946), s. 147; E. Nygren, Värmlands fornminnen (i: En bok om Värmland I, 1917), s. 154; I. Lindquist, Anmälan av O. von Friesen, Runorna i Sverige (i: Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift 1918), s. 51 f., Galdrar (1923), s. 188, 192, Översikt över de äldsta skandinaviska personnamnen, med huvudvikten på de urnordiska (i: Nordisk kultur 7, 1948), s. 19 f.; J. Sahlgren, Järsbergsstenens inskrift (i: Studier tillägnade Oscar Almgren 1919), s. 300 f. (= Rig 3, 1920, s. 116 f.); Alexander Jóhannesson, Grammatik der urnordischen Runeninschriften (1923), s. 3, 9, 10, 11, 15, 20, 24, 28, 30, 34, 35, 48, 51, 65, 68, 74, 93 f.; C. J. S. Marstrander, Tunestenen (i: NTS 4, 1930), s. 339 f., Varnumstenen (i: NTS 4, 1930), s. 359 f., De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet I (1952), s. 234 f.; L[inus] B[rodin], Bygdens kultur, hemslöjd och hembygdsvård (i: Nya Kristinehamns Posten den 15/10 1934); D. A. Seip, Norsk språkhistorie (1931), s. 18; M. Sjöbeck, Värmland (1934), s. 87 f.; H. Arntz, Handbuch der Runenkunde (1935), s. 171 f., 175, 185, 196; S. A. Melin, Gårdsbergs runsten (i: Värmlands Posten den 14/10 1935), Varnum socken (i: Sveriges bebyggelse, Värmlands län 1, 1962, s. 659; R. Hollméus, Studier över allitterationen i Eddan (SNF 26, 1936), s. 99 f., 112; W. Krause, Die Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 64 f., 2. Aufl. (1966), s. 156 f., Die gotischen Runeninschrift von Letcani (i: Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung, Bd 83, H. 1, 1969, s. 155 not 3), Runen (Sammlung Götschen, 1970), s. 61, 81, Die Sprache der urnordischen Runeninschriften (1971), s. 71, 84, 89, 95, 97, 100, 106, 115, 116, 117, 122, 133, 134, 151; A. E. Löf, Kristinehamns historia I (1942), s. 58, 75 f.; A. Nordén, Söderköpingsstenen (i: Fornvännen 1937), s. 138 f., Bidrag till svensk runforskning (i: Antikvariska studier I, 1943), s. 207; H. Kjellin, »Wärmeland i sitt Ämne och sin upodling» (i: Värmland förr och nu 1939–1940), s. 163, Värmlands och Dalslands kyrkor och kyrkliga konst (i: Karlstads stift i ord och bild, 1952), s. 527; I. Atterman, Från Värmlands forntid (i: Värmland, utg. av J. Furuskog, 1941), s. 94, Nils Gabriel Djurklou och Värmland (i: Nationen och hembygden 3, 1942), s. 40; E. Harding, Språkvetenskapliga problem i ny belysning, h. 5 (1942), s. 7 f.; A. Bæksted, Målruner og trolldruner (1952), s. 17, 142; H. Wideen, Västsvenska vikingatidsstudier (1955), s. 90, 99, 250; Håberg (=H. Blomberg), Runstenen vid Järsberg (i: Värmlands Posten den 3/7 1956); G. Høst, To runestudier (i: NTS 19, 1960), s. 463 f.; A. Ernvik, Socknen vid Varnum (1961), s. 54 f.; E. Ebel, Die Terminologie der Runentechnik (1963), s. 14, 107; E. A. Makaev, Imennoe sklonenie v germanskix jazykax (Moskva 1963), nr 41; M. Stenberger, Det forntida Sverige (1964), s. 558; A. Liestøl, Runeinnskrifta på Eikelandspenne (i: Frå haug ok heidni, Tidsskrift for Rogalands arkeologiske forening 1965; L. Musset, Introduction à la Runologie (1965), s. 22, 50, 64; I. Sanness Johnsen, Stuttruner i vikingtidens innskrifter (1968), s. 9, 252; K. Düwel, Runenkunde (1968), s. 13, 30 f.; H. Andersen, Runeindskriften på Sjællands-brakteaten 2 (i: ANF 85, 1970), s. 201; H. Klingenberg, Runenskrift — Schriftdenken — Runeninschriften (1973), s. 119, 141 f., 149 f.; J. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik 8 (1973), s. 11; E. H. Antonsen, A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions (i: Sprachstrukturen, Reihe A. Historische Sprachstrukturen 3, 1975), s. 56 f.; S. B. F. Jansson, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 20/3 1975 (ATA), Angående Järsbergsstenen (i: Fornvännen 1976, s. 89 f.).

Äldre avbildningar: J. W. Alsterlund, teckning 1862 (återgiven av Stephens i ONRM 1, s. 216, Handbook, s. 29, av Djurklou i reseberättelsen 1866 och av Sander a. a. s. 148; N. G. Djurklou, teckning i Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi 1, 1866, pl. 17, 18 (ATA); O. v. Friesen, foto 1903 (i Runorna i Sverige och i Runorna; återgivet av E. Noreen i a. a. 1916, av Krause i a. a. 1937, 1966 och av Marstrander i a. a. 1952; M. Sjöbeck, foto i a. a. 1934, s. 88 (återgivet i Värmland förr och nu 1939–1940, s. 164); Marstrander, foto i a. a. 1952.

Runstenen står rest på en låg, gräsbevuxen förhöjning i en åker, 180 m Ö om mangårdsbyggnaden till Järsberg 185, 75 m SV om gamla landsvägen Kristinehamn–Mariestad, 120 m S om landsvägsbron. Runstenen är uppställd med ristningsytan åt NNV. Stenens plats är angiven på Geologiska kartbladet »Karlstad» och på Ekonomiska kartbladet 10 E Karlskoga, 5a Kristinehamn.

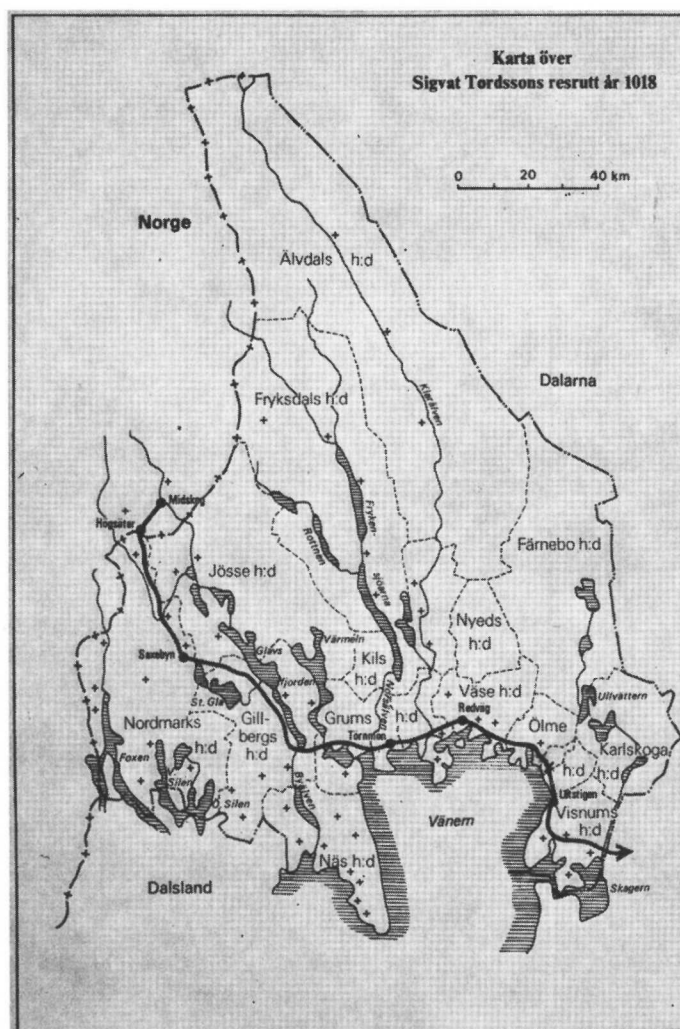

Fig. 3. Karta över Värmlands äldsta historiskt betygade väg. Efter A. Ernvik, *Att resa i Värmland* (1974).

Den plats som har valts för runstenen är av stort intresse. Järsbergsstenen står nämligen invid *Letstigen*, en av vårt lands äldsta kända vägar.¹ A. Ernvik framhåller (i *Att resa i Värmland 1*, 1974, s. 117), att

¹ Redan Carl Säve hade klart för sig, att Järsbergsstenen hade rests invid en viktig vägsträckning. Detta framgår av ett brev till George Stephens av den 1/2 1863, där Säve bl. a. skriver, att fyndet av Järsbergsstenen i högsta grad fröjdade honom, därför att stenen »just är funnen på detta ställe och i detta landskap ... Ty se! Det har alltid varit min tro, ja, öfvertygelse, ... att Nordmännen äro utflyttare från Sviarne i Svithjod, som tagit vägen åt vester, togande Norr o Söder om Mälaren, N. och S. om Hjel-maren (I. Jälmaren!) genom Södermannaland och Närke. Toget moste derefter gå mellan Vänerns NÖ strand och sjön Alk-vättern (då N. om dessa trakter landet är så fullt af berg, sjöar och kärr, att det än i dag är ganska svårt att der färdas). Derpå följde toget Vänerns N. strand och vidare Norrut längs Klar- och By-elfvens elfdalar till Kongsvinger vid Glommen, och slutligen Söderut längsmed denna elf och Mjösen till Hedemarken och Christiania-viken. Nåväl: vi hafva visserligen fornnordiska runstenar med *urnordiska* runor både vid Uppsala (Möjbro- och Kroksta-stenarne) och vid Christiania (Tune-stenen), men vi hafva hittills icke haft någon, som utvisat sammanhanget och *vägen mellan* dessa. Men *nu* hafva vi funnit denna vägvisare, denna märkes-sten i Varnums-stenen ... som just står på denne ende möjliga folkväg mellan Svithjod och det gamla Nur-viak. Ja, der står han nu som ett *sanningsvittne* om det gamla Svensk-Norska släktförhållandet och om det gemensamma i det Urnordiska tungomålet. Ja, det är i sanning märkvärdigt! Och ej minst märkvärdigt är det, att den Värmländskt-Svenska *Varnums-stenen* och den Vestfyldskt-Norska *Tune-stenen* äro lika hvarandre som ett par tvillingar. Sätt dem bara jämnte hvarandra, så får Du se: De tillhöra bestämdt samma tid, ja, samma årtionde och kunna vara huggna af samme stensemästare!»

»Letstigen utgjorde den sydligaste delsträckan av den långa samfärdsled, som förband Mälardalens län och det gamla Sveariket med Vestfold i Norge redan på 600-talet och som efter Olav Haraldssons död och helgonförklaring blev en viktig del av pilgrimmernas 'allfarväg' till Trondheim.» Se fig. 3. Också Vr 2 Rör, Väse sn har av allt att döma ursprungligen varit rest vid denna Värmlands äldsta, historiskt betygade väg.¹

Järsbergsstenen, »den märkligaste resta stenen i detta kulturområde»² kom i dagen år 1862, närmare bestämt den 30 november.³ Första gången som fyndet av runstenen nämns är i en osignerad notis i *Christinehamns Allehanda* den 9 januari 1863. (Notisen är författad av J. W. Alsterlund.)⁴ Under rubriken »Märkwärdigt jordfynd» lämnas där följande upplysningar om den överraskande upptäckten: »Å hemmanet Gerdbergs ägor 1/4 mil söder ut härifrån har, under odling af en stenbunden kulle i ett åkergräde, påträffats en Runsten, wissierligen till någon mindre del afslagen, men föröfrigt wäl bibehållen. Den innehåller 42 tydliga ehuru till en del owanliga runor uti twänne rader. Förklaring öfwer innehållet lærer man dock icke ännu lyckas winna. Fernow har om nämnde by, hwilken han kallar Jarlsberg, åtskilligt att förtälja.»⁵ Märkeligt är emellertid att,

¹ Se också om Letstigen R. Broberg i *Arv*, Vol. 31, 1975 (1976), s. 176. Namnet *Letstigen* har diskuterats. Samma förled *Let-* ingår i ortnamnen *Letälven* och *Letbron*, och man har antagit, att älvens namn är det primära; »stigen» och »bron» skulle ha fått sina namn därför att de går över Letälven. I älvnammnet skulle ordet *let* 'färg', 'klarhet' ingå, eftersom älven har klart vatten. Sahlgren biträder icke denna mening. Han anser, troligen med rätta, att Letälven och Letbron har fått sina namn från Letstigen: 'älven som Letstigen går över', 'bron i Letstigen'. Sahlgren fortsätter: »Men om nu Letstigen är det primära namnet, hur skall det då förklaras? Det ligger nära till hands att ställa namnet samman med ordet letstig 'gångstig', ... som väl nära sammanhänger med verbet leta. Men ortnamnet Letstigen kan också tänkas innehålla det från fornväst-nordiskt språkområde kända ordet leiti, n. 'utsiktsberg', 'höjd med god utsikt', som motsvaras av norska dialektens leite 'synvidd, område, som överskådas från en viss punkt, vägbacke, ställe där man letar efter något' ...» Se *Nysunds socken*, 1938, s. 83 f.

Letstigen och Letbron omnämns vid flera tillfällen under 1500- och 1600-talet. P. M. Gyllenius t. ex. antecknar i sin dagbok för dagarna 24–26 juni 1652, då han var på väg från Åbo hem till Tofta i Ölme sn: »Den 24 drogo wij tädhan» (dvs. från Jäder i Södermanland) »til Fälingzbroo, sedhan reste wij öfver Käglan, och när klockan war 5 om aftonen kommo wij til Örebro. Thär töffvade wij en lithen stundh, åther drogo wij til wägghz, och tå wij kommo några mijl ifrån Örebro, skildess wij åth. Jagh och Staffander drogo åth Leetstighen, the andra åth Carlskogha. Och wij kommo sent om natten till Nybla uthi Kräcklinga sockn, och then daghen hadhe iagh ganska ondt i allan min kropp. — Den 25 reste wij öfver Leetstigen, och när wij kommo in moot Medhskogh, thär en finne boor och ähr en gästgiffvare, kom nordan effter svart och tiockt moln och i förstone sådant häftigt wäder, att träden ville blåsa omkull ... Sedhan reeste wij til Leetbroo til natten, och tå kommo wij in uthi Wermelandh. Den 26 drogo wij tädhan, och tå wij kommo til Wall i Wesnum, skildess iagh ifrån Staffandro, och iagh reeste öfver then långa Wesnumss skogen til Hielssbergh [= Järsberg] i Warnums sockn. Thär togh iagh häst och redh igenom Christinæhampns stadh till Russberg i Ölmehärad, thär iagh var om natten, ty iagh kom sent tigt.» (Se *Diarium Gyllenianum* utg. av C. J. Gardberg och D. Toijer, 1962, s. 142.)

² v. Friesen i *Runorna* (*Nordisk kultur* 6, 1933), s. 30.

³ Djurklou uppger däremot, att »Gerdbergsstenen, socknens märkligaste fornlemning, fanns wid jultiden år 1864» (se nedan s. 30, not 2).

⁴ J. W. Alsterlund (1821–1891) var läroverkscollega i Kristinehamn. Han hyste varmt intresse för Värmlands forn-lämningar och blev en kunnig och energisk ciceron åt N. G. Djurklou, när denne som nybliven »Antiquitets Intendent» reste i landskapet somrarna 1866 och 1867. Se om Alsterlund t. ex. T. Toijer, »Handschriftsamlingen i Kristinehamns högre allmänna läroverks bibliotek» (i: *Värmland förr och nu* 35, 1937), s. 11 f. och I. Atterman, »Nils Gabriel Djurklou och Värmland» (i: *Nationen och hembygden* 3), 1942.

⁵ Därmed åsyftas de uppgifter om fornminnen vid Järsberg, som Erik Fernow lämnar i *Beskrifning Öfver Wärmeland* (1773, s. 145): »Wid Jarlsberg ... äro ock upreste Stenar i rundel, 8 i norr och 9 i söder på Gärdet, kanske också där waret Domare-säte?» I en not tillägger Fernow med en, hos honom sällsynt, kritisk inställning: »Man kan dock ej förmoda, at Warnhem och Ölme-härad nyttjat så många Domsäten i en tid, som war så fattig på trätor: det torde snarare, både här och på någre af de öfrige ställen, äfwen så wäl träffa in, om man gör wissa Stenrundelar til förnäma Grafwårdar och Bautastenar.» På ett tidigare ställe i samma arbete (s. 50) skriver Fernow: »Hvad *NERI Jarl* angår, så håller man före, at han haft sine säten på *Jarlsbohl* i Rudskoga och *Jarlsberg*, nu *Jersberg*, i Warnum, därest en ganska stor *Ättehögh* intil wår tid bibehållet namn af *Jarle-* och *Konunga-grafwen*, men icke längesedan blifwet af den förbirtinnande Löth-älfwen utskuren. Inwid samme Gärd witna ock några upresta stora Stenar, at där både waret Domare-säte och någon ansenlig bygnad, utom det Folkets berättelser gifwa anledning til bägge.» (Fernows uppfattning, att »Jersberg, i Warnum» tidigare skulle ha hetat »Jarlsberg» är oriktig; detta framgår klart av äldre skrivingar av gårdsnamnet: *hyorssbyergh*, ⁵/₄ 1268, SD 1, s. 443; *hyortbergh* ¹⁶/₇ 1280, SD 1, s. 572; *hiorbærghs ængh* ²⁰/₄ 1347, SD 5, s. 662.)

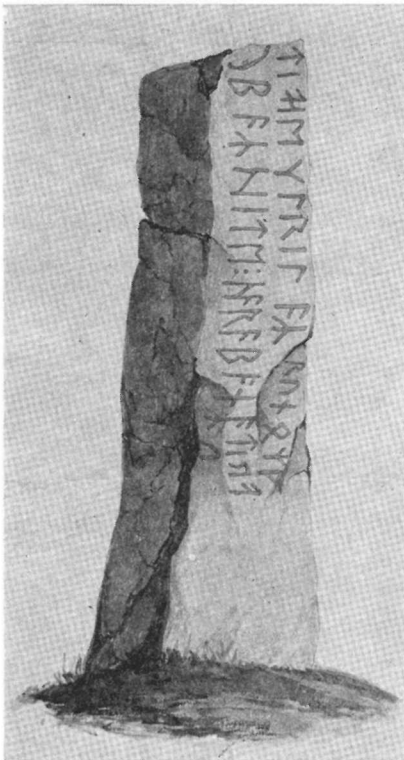

Fig. 4. Vr 1. Varnums sn, Järsberg. Efter teckning av J. W. Alsterlund. Teckningen sändes till Carl Säve den 11/1 1863.

då han omtalar stenkretsar och grafkummel derstädes, han dock icke känt till nämde sten, hwilken således för hundrade år sedan redan länge legat kullfallen och gömd i jorden. Ägaren af hemmanet, nämndemannen Carl Ersson har nu med mycket berömlig omtänka låtit uppresa honom på samma kulle endast några alnar från stället der den blifwit funnen. Runstenen förtjenar också stor uppmärksamhet äfwensom tillsyn för framtiden; då den, så widt wi känna, är den enda behållne inom hela provinsen. Troligen har ingenstädes förfarit skönlösare mot fornlemningar än i Wermland och beklagligen har förhållandet icke på sednare tider förbättrats.»¹

Ett par dagar efter det att denna notis hade införts i *Christinehamns Allehanda* skrev J. W. Alsterlund ett brev till Carl Säve. Brevet, som är daterat »Christinehamn d. 11 januari 63», lyder: »Höglärde Herr Professor C. Säve! Upsala. Med anledning af det i våra bygder högst egna fyndet af en runsten, tar jag mig friheten att till Herr Professorn öfversända en ritning af densamma. Då det, så vidt jag känner, är den enda behållne i Vermland och då jag i någon mon får räkna mig till godo dess tillvaratagande, så skulle det i dubbel måtto föga mig, om någon förklaring öfver ristningen kunde vinnas. Några mig aldeles obekanta karaktärer förekomma deruti. Det synes att öfra delen af stenen blifwit afslagen och förkommit. Kanhända skall det lyckas att till våren återfinna äfven denna. Med påträffandet förhåller sig på följande sätt. Förliden november hade nämndemannen Carl Ersson i hemmanet Gersberg af Varnums Socken och Christinehams Pastorat, hvilket hemman är beläget $\frac{1}{4}$ mil söderut från Staden, företagit odling af en stenbunden kulle uti ett sitt åkergård helt nära landsvägen. Härvid påträffades stenen liggande med nedra ändan vid

pass en aln under marken, men öfra ändan var med ena hörnet något synlig deröfver. Då stenen är nära 4 alnar lång så lærer Nämndemannen ämnat honom till grinstolpe och hade i denna afsigt låtit hemföra honom; men underrättad att den hade en verklig runskrift, och således borde tillvaratagas har han sjelfvilligt återfört och upprest honom på samma kulle, endast några alnar från stället.»² Jag hade i annat fall ämnat bereda honom en

¹ Notisen infördes två veckor senare ($\frac{22}{1}$ 1863) i *Post- och Inrikes Tidningar* under rubriken »Blandade Ämnen. Fornminne». Den väckte omedelbart G. Stephens uppmärksamhet och förtjusning. I ett brev till B. E. Hildebrand, daterat »Cheapinghaven, Jan. 31, 1863», skriver han: »Fortune favours the bold. Now that we have taken the 'German Runes' by the hornes, they turn out to be *not* German at all, never to have been found in Germany, but *Old-Northern*—Scandinavian—English. And new monuments are continually turning up. The moment I saw in the *Post- och Inrikes-Tidningar* the notice of the new-found Vermland stone, I suspected it was in *our old Runes*. And so it turns out. Hurrah.»

² En avvikande förklaring till att nämndemannen flyttade tillbaka runstenen lämnas av Helmer Lagergren i *Kristinehamn fordrottima* (1907). Han beskriver där (s. 14 f.) hur »en hög, smal sten, som framför gården Gärdsberg vid Lötälvens strömbädd står upprest vid allfarsvägen» påträffades av Karl Ersson »den siste november 1862». Nämndemannen, »utan vetskap om arten af sitt fynd, lät föra den fram till gården i akt och mening att använda den till grindstolpe. Liknande stenar — märkesstenar i en domarering eller ock grafplats — hade han förut funnit ute på gårdet och dragit nytta af vid sina gårdsbyggnader. Sedan denna sten kom upp på gården, greps husbonden, berättas det, af en stor oro och kunde icke sofva om nätterna. Han tänkte hit och dit öfver anledningen härtill och kom till slut att undra på, om det var något särskildt med stenen, han nyligen kört fram. Han gick ut att undersöka den och fann, att den var försedd med trollrunor. Skyndsamt körde han stenen tillbaka till dess förra plats, en åtgärd hvarigenom han återfick sitt sinneslugn, men var därtill så förtänksam, att han omtalade saken för magister Alsterlund i staden, en för ortens fornminnen varmt intresserad man.» Sägner och traditioner av denna typ är vanliga, ej endast i Sverige utan även i Danmark och Norge. Ett exempel från Värmland erbjuder Hovlandastenen (Vr 3); se nedan s. 65. När det gäller Järsbergsstenen är traditionen mycket ung; den har tydligen utbildats först omkring år 1900.

hört något i ämnet.
 Hvad nu beträffas 5te eller 6te Runen, så har jag i går
 företagit några försök, genom af Stenens, i hvar sin
 förändringen av grynningen Runen, från beteckningen. Runen
 är förstås djupa och tydlig och har följande utseende Y
 Följande är de enda något tydliga, som följer dess utseende
 Runen blef utölad helt och hållet. Runen R. Tre försök
 som jag har gjort möjligt MR, MR, MR. Stället var för
 ut MR. Huru följer att man har en bråk mellan 2de och
 3de beteckningen. Äfven med bestämdhet, hvilket den som
 är det verkliga, kan jag säga, men skulle kanske vara mest
 till för det andra ordningen MR.

Fig. 5. Ur brev från J. W. Alsterlund till Carl Säve den 29/1 1863.

för framtiden tryggare plats på härvarande vackra skolplan. Han består af rödaktig skör granit och har i ena sidan en märkbar spricka. Omnämde kulle som vid första påseendet icke tyckes likna någon grafkulle höjer sig några fot öfver omgifvande åkerfält. Den bar dock några år före detta, efter nämдемännens egna berättelse, en krets af stora rullstenar. Och uti kretsen mot öster låg kullstjälpt en stor hallsten vid pass 4 alnar lång och 2^{ne} alnar bred. Alla dessa stenar har han vid nybyggnad låtit sönderspränga och bortföra. Innom denna krets och mot sydöst[r]a sidan träffades äfven omnämde runsten. Ehuru Carl Erssons mor och morfar ägt hemmanet nekade han att någonsin hafva hört om stället något berättas, som kunnat antyda fornlemning. Han utvisade deremot några stenkast nordligare ett ställe, der en dylik krets af stora stenar, eller, som han förmenade, tomtningen till ett hus fordom funnits; men hvilken likaledes blifvit af grannen för flera år sedan undanröjd. Det är emellertid af allt detta ganska troligt, att dessa båda stenkretsar äro de samme om hvilka Fernow i sin beskrifning öfver Wermland sid 50 och 145 nämner att de funnos vid samma hemman, hvilket han benämner Jarlsberg.¹ En sednare beskrifvare P. Björkman säger om dem, förmodligen missledd af almogens uppgift, 'dessa kvarlevor eftersökas redan 'förgäfves'.² Fernow, som lefde för hundrade år sedan, vet dock intet att säga om runstenen. Han var således redan på hans tid gömd i jorden. — Stenens längd ofvan jord är 2 aln 13 tum, bredden af den runristade sidan 10 till 15 tum, dess tjocklek 13 åt en[a] hållet, och 9 tum åt andra. Runorna äro från 2 1/2 tum till 5 tum höga och rätt djupa och tydliga utom på ett par ställen. Det skulle högeligen glädja mig om något yttrande om stenen och dess ristning kunde skänkas. Med djupaste högaktning tecknar J. W. Alsterlund, Collega Scholæ i Christinehamn».

Carl Säve blev tydligen mycket intresserad av dessa uppgifter. Han besvarade (den 22/1 1863) Alsterlunds brev och begärde då ytterligare upplysningar om inskriften. Alsterlunds svarsbrev (29/1) lyder: »Frambärande min varma tacksägelse för brefvet af den 22 dennes och de intressanta meddelanden som deruti innehålles angående den funna runstenen och arten af dess ristning, går jag att ytterligare tillägga några ord öfver samma ämne. Då runskriften är af den märkliga beskaffenhet, som Ni i Edert bref säger; måste man högeligen beklaga förlusten af det öfra stycket. Jag skall hafva all möjlig möda ospard vid dess eftersökande, och nämдемannen har lofvat, att göra allt sitt till i samma syfte. Det är dock, tyvärr, mera än troligt att vårt bemödande i detta fall icke kommer att krönas med framgång. Stenen påträffades icke, såsom jag skref, helt och hållet dold i jorden, utan i lutande ställning med rot-ändan djupt nere; men med öfra ändan framskjutande utur marken med ett hörn, hvilket synes af ännu quarsittande mossor. Det är således att förmoda, att det afslagna

¹ Se ovan s. 23, not 5.

² Se nedan s. 28, noten.

stycket, som således legat ofvan jord, redan kanske för mycket länge sedan blifvit undanskaffadt. Hvad Ni skrifver om redogörelsen af fyndet i Post. o. Inr. Tidn. finner jag mycket lämpligt och med otålighet väntar jag att få se Eder åsigt om detsamma uttalad.¹ Min förtjenst om saken inskränker sig till detta att hafva föranledt nämndemannen att omsorgsfullt taga vara på stenen samt att hafva lemnat Eder ritning och berättelse, äfvensom att jag genast i ortens tidning fästade uppmärksamheten på fyndet, dels för att göra traktens innevånare intresserade för dithörande ämnen, dels för att i någon mon uppmuntra nämndemannen till vidare efterspaning. Något mera än blotta omnämmandet innehöll med uppsåt denna artikel icke, och den torde sålunda, sedan den blifvit i andra tidningar spridd, tjena dertill, att ännu mera spänna uppmärksamheten för Eder mycket efterlängtade redogörelse. — Jag har börjat med en liten samling här vid skolan af mynt, forn-saker och Couriosa och har dervid för sed, att genom Anmälan i stadens Tidning af gåfvor och förvärf för samlingen hålla intresset vaket för saken hos Allmänheten och hos Ungdomen. Ehuru orten snarare är fattig på förenämnda föremål; så har likväl bemödandet icke varit aldeles utan framgång, åtminstone hvad deltagandet beträffar. Sådant var och meningen med omnämmandet af Runstenen uti Tidningen. Jag hade, hvilket jag nämde i brevet, velat skydda den för framtiden genom att flytta den hit på skolplanen; men då han nu befinner sig icke långt från sin ursprungliga plats så torde det vara rättare att låta honom der kvarstå, äfven med risk, att den längre fram i tiden löper någon fara för okynnet och förgätenhet. Säg mig Eder tanke härom vid tillfälle. — Samtidigt med öfversändande till Eder af ritningen eller rättare någon postdag förut öfversände jag äfven en afbildning till R. Dybeck, hvilken jag förmodade att saken skulle roa, samt lemnade en annan sådan till en bekant från Östergöthland, som här julade. Han önskade nemligen hafva en för att delgifva någon af sina bekanta, jag tror en Mag. Widén.² Båda dessa ritningar lida dock af felaktigheter, hvilka jag vid förnyadt besök å stället rättade innan jag sände Eder den rätta afteckningen. Från ingen af dessa Herrar har jag ... afhört något i ämnet.»³ Några rader av detta brev återges på fig. 5.

¹ Säve hade alltså för avsikt att redogöra för fyndet av Järsbergsstenen i *Post- och Inrikes Tidningar*. Ett utkast till en sådan redogörelse finns bland Carl Säves papper i ATA. Säve framhåller där, att »meddelandet är nästan ordgrannt afskrivet efter ett meddelande som i början af detta år (1863) blef mig benäget gjordt af Collega Scholæ i Christinehamn, Hr Mag. J. W. Alsterlund, hvilkens upplysta medverkan man till största delen har att tacka för, att detta dyrbara fornminne blifvit taget till vara ... Meddelandet åtföljdes äfven af en väl utförd och särdeles tydlig ritning af runstenen.» Säve framhåller vidare: »Denne runsten, som så länge, säkerligen ett tusende år och kanske mera, legat fördold, hör utan tvifvel till en af de märkeligaste, som vårt land eger. Redan det, att en hittills okänd runsten blifvit funnen i Värmland är anmärkningsvärdt, då detta landskap är ett bland de runstensfattigaste i Sverige. Der har nämligen hitintills blott en ende runsten blifvit anträffad och verkligen läst, och dessutom omtalas ytterligare allenast tvänne, men hvilka aldrig blifvit läste och redan voro försvunne för omkring 100 år sedan. Men det, som i synnerhet gör denne runsten så märkvärdig är att uti inskriften finnas inblandade runor af ett aldeles främmande utseende och af en helt och hållet annan form än de, som eljest ständigt förekomma på flertalet af våra andra runstenar ... Innan jag framställer mitt försök att lösa Varnum-stenens gåta, blifver det nödigt kasta en blick på dessa ovanliga runor.» ... Därefter följer först en redogörelse för den »16-myndiga» runraden; sedan fortsätter Säve: »Men jämnte de allmänt förekommande inskrifterna med detta slags runor, träffar man äfven här och der, men sparsamt runinskrifter, [der] de vanliga nordiska runorna äro blandade med mynder af ett helt annat slag. Dessa inskrifter trotsade länge alle runtolkares skarpsinnighet och gissningsförmåga. Till och med Liljegren förmådde icke läsa en enda af dem, utan måste åtnöja sig med att blott omnämna, att de funnos till. Man föreställde sig, att de obekanta mynderna voro vilkorliga tecken, hvilka runristaren inströdt här och der, ett slags villorunor, för att försvåra läsningen. Det har likväl efterhand lyckats att taga reda på dessa efter utseendet främmande mynders betydelse, äfven om man ännu icke lyckats att vid alla tillfällen häfva hvarje svårighet.» Med detta konstaterande avslutas utkastet. Säve skrev alltså tyvärr aldrig ned sitt »försök att lösa Varnum-stenens gåta».

² Därmed åsyftar Alsterlund av allt att döma bibliotekarien vid Linköpings »kongl. gymnasie- och stiftsbibliothek» L. C. Wiede (1804–1882). Om Wiede, som var livligt intresserad av folkvisor och fornminnen, särskilt runstenar, se *Linköpings stifts herdaminne* 2 (1919), s. 297 f. och A. Ranius, »Bibliotekarie Wiede» (i: *Östgöta Correspondentens veckobilaga* den 29/3 1975).

³ Däremot lämnade Dybeck ett meddelande till *Post- och Inrikes Tidningar*, vilket under rubriken »Antiqvariskt» infördes den 27 januari 1863: »Hr Richard Dybeck, som genom magister I. W. Alsterlund i Christinehamn nyligen fått sig till-sänd en god afritning af den vid Gersberg i Wermland träffade runstenen, har funnit inskriften bestå af *fornnordiska* eller så kallade *anglosaviska* runor, dock kanske mer än vanligt blandade med allmänare brukliga, hvarföre innehållet snart tör kunna med säkerhet redas. Hr Alsterlund har välvilligt lofvat att i vår söka få reda på den felande mindre delen af stenen.» Dybecks notis observerades omedelbart av G. Stephens, som med anledning av den skrev till B. E. Hildebrand den 21/1: »The

Carl Säve upplyser sin vän George Stephens om fyndet av Järsbergsstenen i ett brev av den $\frac{1}{2}$ 1863 med vilket också sändes »en alldeles trogen afcalquering af Alsterlunds original-ritning»: »Käraste Broder! Jag har, som vanligt, dröjt allt för länge att besvara Ditt bref, men den här gången skall Du villigare än vanligt förlåta mig, ty jag kommer nu med något, som är värdt allra minst 500,000 Pounds Sterl.! Hurra! hurra! hurra! A new Old Northern Runic Stone is newly found! en alldeles splitterny ur-, ur-, ur-gammal Runsten har dykt upp ur jorden för att just glädja oss — jag menar just oss båda — ty den skall fröjda två, mer än allom androm — *Dig*, emedan Du får den just nu, så att den kan komma med in i Ditt stora verk och emedan den är från en ny trakt af Skandinavien, — och *mig*, emedan den just är funnen på *detta ställe* och *i detta landskap*.» Säve återger därefter utförligt Alsterlunds beskrivning av fyndomständigheterna och kommentar till läsningen, varefter han fortsätter: »Att få någon verkelig full reda på inskriften och hennes innehåll, lär väl aldrig ske, då stenen (och efter all sannolikhet en del af inskriften) är afslagen, hvilket Mag. *Alsterlund* äfven i sitt bref antager (men säger sig i vår skola göra allt möjligt för att söka återfinna det afslagna toppstycket). Men ehuru man icke lär kunna tyda det hela, så har jag dock säkert läst åtminstone två ord, af hvilka det ena utvisar, att stenen hör till samma folk, eller, rättare: har samma språk, som såväl *Istaby-stenen* i Blekinge (L. 2059) och *Tune-stenen* i Norge. För att icke betaga *Dig* glädjen att sjelf taga reda på, hvad af inskriften kan utfinnas, vill jag icke närmare angifva, hvad jag tror mig hafva kunnat läsa. Likväl kan jag ej afhålla mig ifrån att vidröra något till förklaring af mitt uttryck i början af brefvet, att jag är så glad, att denne runsten blifvit funnen just i Värmland och på detta ställe. Redan det, att en sten med runor blifvit funnen i ett landskap, der förut ingen runsten anträffats, är en glädjande företeelse ... Att denna runsten har de ur-Nordiska (el. Forn-Engl.) runorna och språket (!!) är ett ännu större fröjdeämne; att han är funnen i Värmland är dertill det allra vigtigaste och således fröjdefullaste, — värdt minst 500,000 Attiska Talenter!»

Vitterhetsakademien fick kännedom om det sensationella runstensfyndet genom ett brev från N. G. Djurklou av den $\frac{15}{2}$ 1863: »Ehuru jag förmodar att Akademien redan fått från annat håll emottaga afteckning af Runstenen vid Gersberg, sänder jag dock här en copia af en mig från Magister Alsterlund tillsänd afteckning. Omständigheterna vid stenens upptäckande förmodar jag äro kända ... Magister Alsterlund i Christinehamn, som visat mycket intresse för antiqvarisk forskning och verkat mycket godt i denna rigtning bland skolungdomen derstädes och ortens allmoge, har lofvat att i sommar ombesörja en geometrisk afbildning eller en fotografi af stenen. Öfver inskriftens innehåll vågar jag ej yttra mig, dock synes språket förete många likheter med det å våra Blekingska runstenar, och samma egenheter i ljudbeteckningarne tror jag mig här hafva återfunnit, som finnas på t:ex *Istaby stenen* och stenen vid *Tune* i Norge. Härom må dock mera runkunnige än jag döma.»

Vid Vitterhetsakademiens sammanträde två veckor senare ($\frac{3}{3}$) förevisade G. V. Gumælius »en ritning af en på Gersbergs egor nära Christinehamn, af Magister Alsterlund i en rubbad graphög upptäckt sten med forn-gammal runskrift; samt uppläste meddelade underrättelser rörande detta fynd, hemställande derjemte, om icke Akademien skulle finna skäl att låta företaga en närmare undersökning af nämnda forntidsgraf. Akademien gillade detta förslag och ville om sättet för undersökningens verkställande fatta beslut, sedan nödiga upplysningar blifvit från Hr. Magister Alsterlund infordrade.» Se KVHAA:s dagbok den $\frac{3}{3}$ 1863, § 90 (ATA).

De »nödiga upplysningarna» om runstenen och om fyndplatsen lämnade Alsterlund i ett brev till akademiens sekreterare B. E. Hildebrand, daterat Christinehamn den 28 mars 1863: »Den runsten, hvaraf en frihandsteckning här vidfogas, påträffades förliden november månad vid påbörjad odling af en stenbunden kulle

P. o. I. Tidn. for the 27th has just reacht me, and states that Hr Dybeck has found the Gersberg stone to be in Old-Northern Runes. If mixt with the others, it will then be a transition-stone.» Stephens fortsätter: »Magister Alsterlund (if you have no opportunity of getting a photograph or of employing another person) will doubtless not refuse *you* the service he has shown to Dybeck. Allow me then to implore yourself and the Royal Swedish Vitt. Ant. Academy, as soon as you possibly can, to oblige me with 1. A few details on the Stone, its locality, when found, etc. 2. Exact measurements. 3. A Photograph, or a Rubbing, or an exact transcript of the inscription together with a drawing. I will then at once put it into the hands of my artist.»

uti ett Åkergärde, beläget intill allmänna landsvägen å hemmanet Gerdbergs Mark ... Kullen intar norra ändan af en på släta åkern förekommande, till största delen odlad, upphöjning af vid pass ett par hundra alnars längd, men ringa bredd. Ehuru af endast några fots höjd har platsen en, med hänseende till de omgifvande vidstreckta åkerfälten, behärskande och skön belägenhet invid en djup bäckdal, och sjelfva kullen var för icke längesedan, efter Hemmansegaren Nämдемannen Carl Erssons uppgift, omsluten med en krets stora rullstenar och beskuggad af en stor björk. Några stenkast längre i norr utvisas ett ställe der en dylik stenkrets eller s. k. domring äfvenledes fordom funnits, hvilken en ännu lefvande Åbo undanröjt. Båda dessa kretsar omnämnas af Fernow i sin beskrifning öfver Wermland (pag. 50 och 145) såsom befintliga å nämde hemmans ägor, med tillägg att den norra haft 8 och den södra, om hvilken här må vara fråga 9 stenar. Björkman en sednare beskrifvare har den missledande uppgiften, att båda på hans tid varit förstörda.¹ De hafva omsider nu drabbats af förstöringsbegäret. Nämдемannen uppgifver, att han icke afvetat, att här varit någon fornlemning att se, ehuru född på stället. — Inom Kretsen af dessa stenar låg mot östra sidan en stor slät hallsten 4 alnar lång, 2 alnar bred och $\frac{3}{4}$ alnar tjock. Alla dessa stenar, som, jemte runstenen, tvifvels utan utgjort en ganska storartadt minnesvård, hafva under sednaste åren blifvit bortsprängda. Stycken af hallen tjena nu som tomtstenar under ett nybyggt boningshus. Dess ursprungliga bestämmelse torde vara svår att fatta så framt icke äfven den ägt ristning, hvilket dock förnekas. De för ögat tillgängliga delarne af den samma hallsten visa eller icke någon sådan. Wid uppbrytning af sten ur nämde kulle för odlingens förberedande påträffades runstenen vid sydöstra sidan nära intill stället för den omnämnda hallen, liggande i lutande ställning, så att nedra ändan befanns vid 1 alns djup, men öfra deremot framsköt med ena hörnet ofvan jord. Stenen väckte uppmärksamhet för sin längd och sina släta sidor, tillvaratogs och, sedan underrättelse wunnits, att den bar en runskrift, lät Carl Ersson uppresa honom några alnar från stället der han blifvit påträffad. Det låter sig näpeiligen förklara huru stenen bekommit det läge, i hvilket den påträffades utan menniskoåtgärd, nemligen derigenom att man uppbrutit marken på norra sidan och med uppsåt störtat honom i fördjupningen. Att detta skett för mycket lång tid tillbaka är visst icke blott deraf att Fernow, som lefde för 100 år sedan och som plägar upptaga allehanda sägner, dock icke haft ringaste Aning om dess tillvaro. Ännu vissare blir detta vid granskning af sjelfva stenen; ty ehuru en del af runorna äro helt svagt inristade, äro de dock derjemte alla tydliga och friska. Afskalningar anträffas å stenens sidor, benägenhet för sådana visar sig äfven å ristade ställen, men runorna äro ännu helt oskadda. Allt detta antyder att stenen länge legat väl skyddad för både vittring och okynne. Det torde också förtjena omnämnas, att hemmanet under namn af Hjortsberg tillhört Riseberga Kloster dit skänkt jemte 10 andra gårdar af Lagmannen öfver Wermeland Holdo Strahle och hans Fru Margareta år 1268 (Fernow pag 177), i hvars kyrka dessa makar funno sina hvilorum. Man skulle lätt falla på den tanken att någon vidskepelse här varit öfvad, och att 'Systrarne' föranstaltat stenens undan gömmande, så som förr är omnämndt. Stenens hela längd är 3 alnar och 18 tum. Det är uppenbart att den varit något längre; men förmodligen vid kullstjelpandet blifvit afslagen. Upprest håller den nu 2 alnar och 13 tum ofvan jord ... Runorna hafva till följe af några fördjupningar fått en sned riktning uti den öfversta raden och af samma skäl befinnas äfven dessa sednare betydligt mindre än de öfriga. De variera sålunda från $2\frac{1}{2}$ till 5 tum i höjd. En del äro djupt inhuggna, andra endast helt lindrigt. Det hela är konstlöst och ristaren tyckes varit i saknad af tjenliga verktyg. Ingen otydlighet förekommer mer än vid 6te tecknet der en liten utstötning af kanten skett, kanske vid uppresningen. Stenarten är granit något brunaktig till färgen och spröd, hvarföre den också bekommit en spricka i ena sidan. — Formen af kullen eller högen är oval och håller vid pass 80 steg omkring. Dess inre utgöres, så vidt man hittills vunnit erfarenhet, af jord och stenar större och mindre. Ganska

¹ Därmed åsyftar Alsterlund en uppgift hos P. Björkman i hans *Beskrifning öfver Wermland* (1842). Under rubriken »Domaresäten» (s. 145) skriver Björkman: »I Warnum: ej långt sydvest från Lötsidan i Christinehamn, på det fordna hemmanet Enseruds ägor, har varit lemningar efter ett domaresäte, hvilket bestått af 12 stenar: vid Gerdberg hafa ock varit uppresta stenar i en rundel, 8 i norr och 9 i söder, på ett gärde, hvilka förmodligen varit kvarlevor efter ett domaresäte. Dessa kvarlevor hafva dock med tiden blifvit mer och mer förstörda, så att de nu redan både vid Enserud och Gärdsberg eftersökas förgäfv.»

ansenliga sådana förefinnas åtminstone vid foten af kullen, af hvilka flera blifvit blottade förmodligen för att borras eller sprängas» ...¹

I ett några dagar senare ($1/4$ 1863) skrivet brev till Hildebrand kompletterar Alsterlund sina upplysningar genom att bl. a. översända »en grundritning af platsen, samt en calque af hela ristningen, sådan jag tillföre på uppmaning af G. Steffens tagit den, och hvaraf han erhållit copia. Grundritningen visar att högens låga genomskäring är 36 alnar samt att dess bredd är 25. Min uppgift att omkretsen är vid pass 80 steg bekräftar sig. Den uppgiften deremot att hela sträckningen inberäknadt äfven den odlade delen av densamma skulle vara omkring 200 alnar, såsom jag ur minnet förmenade, har nu vid mätning befunnits öfverdrifven. Den kan svårligen antagas vara mera än 70 alnar ehuru gränsen åt detta hållet svårligen låter bestämma sig då högen under tidernas lopp och genom trägen plöjning nästan helt och hållet förplattas. Grafhögen ligger i en något lutande plan, hvadan höjden af den befinnes vara på ena (västra) sidan $1\frac{3}{4}$ aln samt å östra $2\frac{3}{4}$ alnar. Den ligger vidare vid ena kanten inuti ett åkerfält, som till våren skall besås; men sjelfva högen kommer dock att blifva obesädd. Fältet som gränsar intill den ligger i träde, hvadan Herr Riksantikvariarien blir aldeles oförhindrad, att när som helst anställa undersökning och äfven att utsträcka denna till den öfriga delen af högen, om ankomsten inträffar så tidigt att 'trädet' icke blifvit för mycket bearbetadt. Det skulle i sanning vara mer än fägnesamt att få i Herr Riksantikvariariens sällskap öfvervara högens öppnande. Möjligtvis kommer då stenens ålder i någon mån att skönjas. R. Dybeck har skrivit att äfven han kommer att besöka Wermland i sommar. Det vore önskligt att så skedde; ty dess fornminnen hafva icke varit granskade sedan Fernows tid.»

Vid Vitterhetsakademiens sammanträde den $21/4$, ett par veckor efter att Alsterlunds redogörelser hade kommit sekreteraren till handa, »uppvisades en af Magister Alsterlund insänd afbildning i naturlig storlek af runskriften på den förleden sommar (sic!) vid Gerdberg anträffade stenen jemte en planteckning af högen, der stenen upptogs och den närmast omgifvande marken; hvarjemte Sekreteraren anmälte att han anhållit hos Akademiens Ledamot Hr. Professor Säve att han ville till Tidskriften lemna en tolkning af skriften». (KVHAA:s dagbok 21 april 1863, § 148).²

Vid Det kongelige nordiske Oldskrift-Selskabs årsmöte i Köpenhamn den $31/5$ 1863 »meddeltes ... fra

¹ Också andra avsnitt av detta brev är av visst intresse. Alsterlund tackar inledningsvis Hildebrand för ett brev av den $20/3$ 1863, i vilket denne hade anmodat Alsterlund att lämna en redogörelse för runstensfyndet till Antiqvarisk Tidskrift: »Hvad först uppsatsen ... beträffar, så vill jag icke undandraga mig att lemna de materialier för en sådan, som stå mig till buds, men vill derjemte föreslå en annan anordning af saken, hvarigenom uppsatsen skulle vinna i intresse. Så fort jag hade erhållit kännedom om stenen i slutet af förledna året och tagit afritning af densamma, underrättade jag i första rummet R. Dybeck om fyndet med tanke på hans Runurkunder, men sände derpå en teckning till Prof. C. Säve i Upsala, under förmenande, att han isynnerhet skulle vara egnad att tyda innehållet. Jag erhöi ock inom kort svar, hvaruti han redogör för runornas art samt säger sig skola öfversända en copia till G. Steffens i Köpenhamn. Derjemte framställde han den önskan att få i någon Allmän Tidning afgifva en redogörelse för fyndet från den ståndpunkt, som vetenskapen i hithörande frågor nu innehar. Hvad vore då lämpligare än att C. Säve i Antiqvarisk Tidskrift lemnade sin redogörelse! Något hinder i lingvistiskt hänseende synes nu mera icke böra mellanligga för honom; ty Prof. Steffens, som för några veckor sedan tillskrifvit mig med begäran af en calque å hela ristningen i full storlek, säger att tydningen lyckats honom samt att den förkomna delen icke är någon väsendtlig förlust.» Alsterlund bifogade en fullständig redogörelse för fyndomständigheterna »för Herr Riksantikvariariens räkning och till det bruk som lämpligt befinnes. Det lilla som här kan sägas om en oförstädd ristning och en icke undersökt hög är samlat och i korthet angifvet. Det torde ännu vara ovisst om vi ha för oss en tingsplats eller någon utmärktare mans hviloställe fastän det sednare må anses troligast.» Brevet avslutas med några rader om den teckning som Alsterlund samtidigt hade skickat till Hildebrand: »Den ritning som härmed sändes är en frihandsteckning af mig verkställd, hvilken jag låtit en af mina bekanta lavera, för att i någon mån åskådliggöra stenens utseende. Några gröna plättar upptill utvisar det mossbesatta hörn som legat ofvan jord. Ritningen är ganska trogen. Önskeligt hade varit om årstiden tillåtit att taga en fotografisk afbildning. Jag skriver genast på det rådrum må vara att communicera med Prof. C. Säve, om Herr Riksantikvariariens så skulle finna för godt.»

² Någon uppsats med tolkning av Järsbergsstenens inskrift lämnades aldrig av Carl Säve till »Tidskriften». Däremot gav Säve, ett par år senare, Sophus Bugge tillstånd att publicera det »löst framkastade tolkningsförsök», som han hade gjort; se nedan s. 38 f.

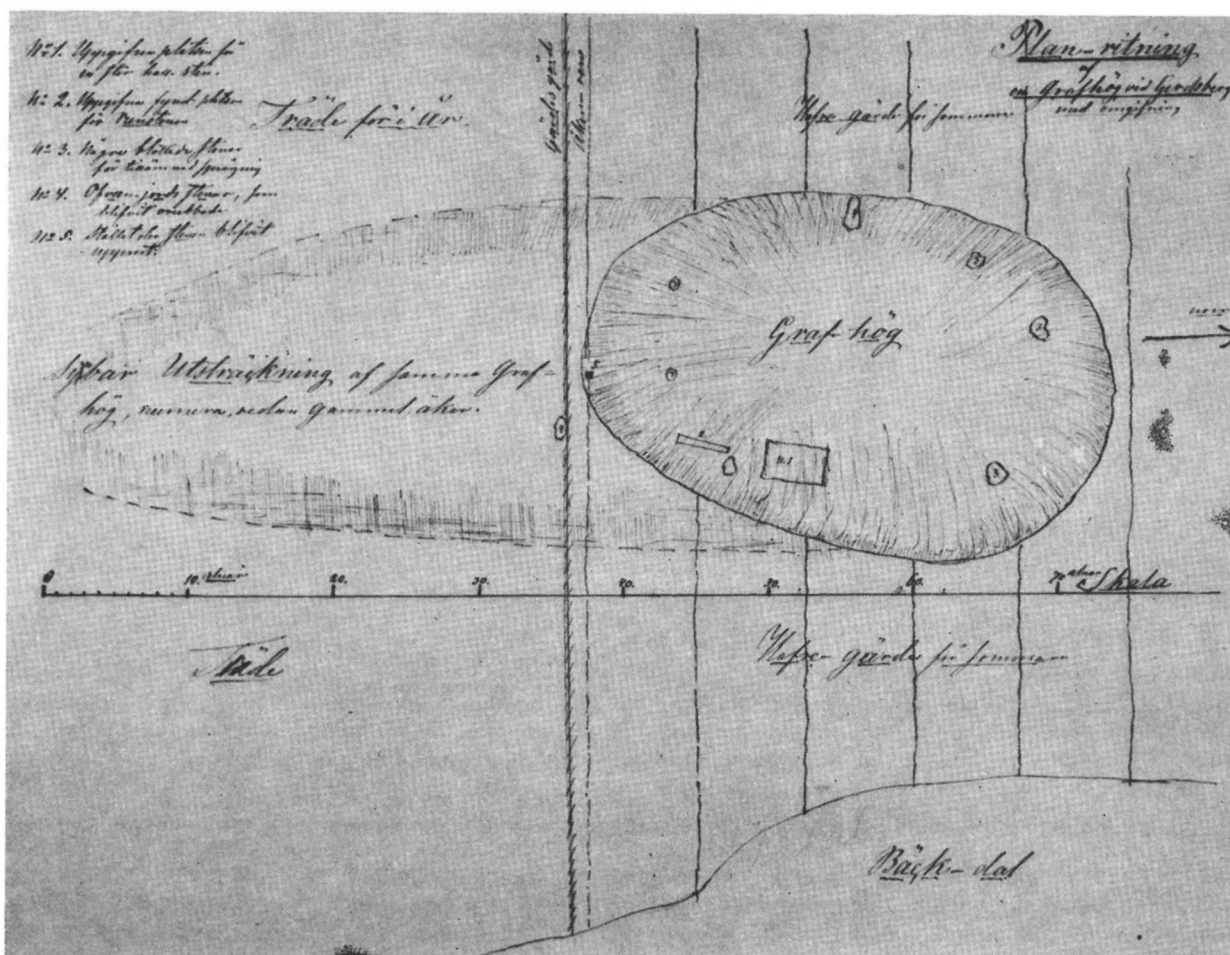

Fig. 6. »Plan-ritning af en Gravhög vid Gardsberg», inlagd i ett brev från J. W. Alsterlund till B. E. Hildebrand den 1/4 1863.

Professor *Brunius* en af Lærer J. W. Alsterlund i Christinehamn meddelte Underretning om og Afbildning af en nyopdaget Runesteen ved Gardsberg i Warnums Sogn.»¹

N. G. Djurklou, som år 1865 hade utnämnts till Antiquitets Intendent vid Vitterhetsakademien, reste sommaren 1866 i östra Värmland. Han besökte då givetvis också Järsberg. I sin reseberättelse lämnar han följande upplysningar om runstenen och om fyndplatsen: »Wid *Gardsberg* wester om landswägen och nästan midt emot Karl Erssons gård och en från Lötelfven inskjutande dalgång finnes en hög, nu odlad, men äfven från landswägen fullt märkbar. Den skall hafva egt toppsten och rundtomkring densamma syntes före markens odling märken efter stenkantning. Det war wid eller rättare uti denna hög, som den märkelige runstenen anträffades. Han förtjenar derföre att undersökas och såvidt man af berättelser kan sluta torde han till sitt inre wara orörd.» Djurklou fortsätter något längre fram i sin berättelse: »*Gardsbergs stenen* socknens märklige fornlemning fanns wid jultiden år 1864 (!) och blef i följd af Magister Alsterlunds mellankomst räddad undan förstöring.»² Den låg på slutningen af den förut omnämnda kullen, der dock endast ett hörn utaf

¹ K. G. Brunius var medlem av såväl Oldskrift-Selskabet som Vitterhetsakademien. Han hade kommit i kontakt med Alsterlund under sitt arbete med att bygga Kristinehamns kyrka (1854–57).

² Djurklou hade fått uppgifterna om fyndomständigheterna av J. W. Alsterlund. Det felaktiga årtalet för fyndet beror på ett minnesfel eller ett skrivfel; bör vara (vid jultiden) år 1862.

densamma var synligt. Stenen fördes sedan af upptäckaren, Nämndemannen Karl Ersson fram till gården, hvarifrån den sedan på Magister Alsterlunds uppmaning återflyttades och upprestes försedd med stödmur på sin nuvarande plats. Denna sten är uti Professor Stephens stora verk aftecknad, beskrifven och förklarad . . .¹ Något försök till tolkning synes — då sådan af en så öfverlägsen runläsare redan lemnats — icke vara af nöden.» Djurklou avslutar sin redogörelse med följande tänkvärda ord: »Hvarje sådant fornminne som detta bör naturligtvis — der sådant kan ske utan fara — bibehållas på sin gamla plats; men hvad denna angår, gifver stenartens sprödhet och deruti befintliga stora sprickor anledning att befara förstöring, om icke några skyddsåtgärder widtagas, och stenen bör därför omgivas med någon lämplig hägnad eller ock förflyttas till Riksmuseum. Få af dessa äldre språkmonument i vårt land torde också härtill vara lämpligare än detta.»

A. E. Löf slutligen lämnar i *Kristinehamns historia* 1 (1942) följande uppgifter om Järsbergsstenens plats: »Nu är högen så gott som utplånad genom odling. Ett par kvadratmeter jord i fyrkant med nyligen ditlagd list av smärre stenar markera platsen kring runstenen. För att ägaren till jorden ej skall få sin gröda nedtrampad av nyfikna och forskare har han på sistone lämnat en remsa jord utefter bäckdalen upp till stenen fri som tillåten gångstig. Intrycket av monumentet i sitt närvarande skick är torftigt. Ännu i mitten av 1800-talet, när de flesta stora stenarna stodo kvar och beskuggades av den gamla björken, fanns något av poesi och ursprunglighet hos denna 'ättehög', säkerligen den märkligaste av östra Värmlands fornlämningar» (a. a. s. 76).

De i det föregående återgivna beskrivningarna av den plats där Järsbergsstenen upptäcktes klargör, att runstenen ursprungligen har ingått i ett ansevärt forntida monument. Detta har av allt att döma ej varit det enda minnesmärket på den öppna marken vid Järsberg. Enligt Fernow skulle åtta »upreste Stenar i rundel» också ha stått i samma gärde, norr om den plats där runstenen nära hundra år senare skulle komma i dagen. Fernows uppgift bestyrks av nämndemannen Carl Ersson på Järsberg, som hade visat J. W. Alsterlund en plats i gärdet »några stenkast» norr om det ställe där Järsbergsstenen hade påträffats. På den utvisade platsen hade enligt nämndemannen en »krets af stora stenar . . . fordom funnits», men denna stenkrets hade »blifvit af grannen för flera år sedan undanröjd»; se ovan s. 25. Även i en skrivelse till riksantikvarien B. E. Hildebrand (²⁸/₃ 1863) lämnar Alsterlund samma uppgift: »Några stenkast längre i norr utvisas ett ställe der en dylik stenkrets eller s. k. domring äfvenledes fordom funnits, hvilken en ännu lefvande Åbo undanröjt.»

Vad det minnesmärke beträffar, i vilket Järsbergsstenen har ingått, måste det en gång ha gjort ett imponerande intryck i landskapet, väl synligt vid den viktiga samfärdsleden. »Ehuru af endast några fots höjd har platsen en, med hänseende till de omgivande vidstreckta åkerfälten, behärskande och skön belägenhet invid en djup bäckdal», framhåller Alsterlund i brevet till Vitterhetsakademien (²⁸/₃ 1863). Man har alltså som plats för monumentet valt den flacka, stenbundna förhöjning i marken, som ligger strax väster om bäckravinen och vägen. Att Letstigen har varit i bruk redan då Järsbergsstenen ristades kan knappast betvivlas. Detta förhållande torde ha spelat en avgörande roll för platsvalet. Därtill kom givetvis, att området var lämpligt därför

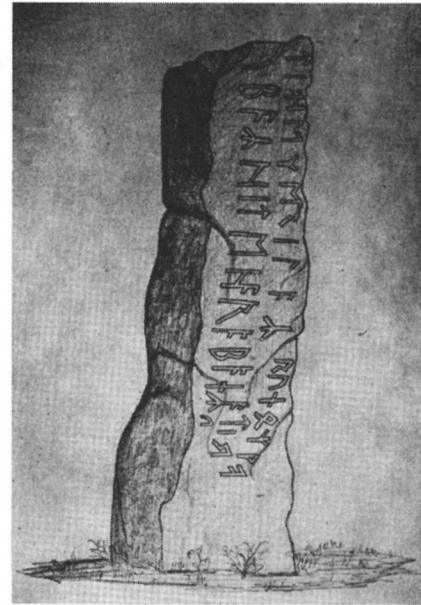

Fig. 7. Vr 1. Varnums sn, Järsberg. Efter teckning av N. G. Djurklou 1866.

¹ J. W. Alsterlund hade ju våren 1863 sänt en beskrivning och en avbildning av Järsbergsstenen till G. Stephens, som publicerade den i *ONRM* 1 (1866), s. 216 f.; se ovan s. 29 och nedan s. 38.

att monumentet där kom att lyfta sig över den mot vägen sluttande terrängen. Där är f. ö. jordmånen mycket mager; området är ett impediment.

Något försök att odla upp detta område har tydligen icke gjorts förrän i november 1862. Då hade också denna plats »omsider nu drabbats av förstöringsbegäret», skriver Alsterlund. I samband med detta odlingsförsök röjdes de liggande stenarna bort och Järsbergsstenen kom i dagen.

Hur har då denna fornlämning varit beskaffad? Har Järsbergsstenen, som allmänt antagits, rests på en grav? Har också resta stenar utan inskrift ingått i monumentet? Då man skall försöka besvara dylika frågor, är det ganska naturligt att börja med att beklaga, dels att fornlämningen vid Järsberg har utsatts för en så hårdhänt behandling, dels att Vitterhetsakademien aldrig kom att låta närmare undersöka fornlämningen i dess helhet. Akademien hade ju i själva verket redan vid sitt sammanträde den 3/3 1863 fattat beslut att utföra en undersökning, och Alsterlund räknade med att få »i Herr Riksantikvariens sällskap öfvervara högens öppnande». Också Djurklou hade föreslagit en undersökning av det skadade monumentet.¹

Det kan måhända förtjäna att framhållas, att Alsterlund själv, åtminstone till en början, icke hade uppfattat den stenbundna kullen som en forngrav. I sin första utförligare redogörelse skriver han, att den »icke tyckes likna någon grafkulle»; se det s. 25 citerade brevet till C. Säve den 11/1 1863. Tre månader senare framhåller han i ett brev till B. E. Hildebrand, att det »torde ännu vara ovisst om vi ha för oss en tingsplats eller någon utmärktare mans hviloställe fastän det sednare må anses troligast». Det är först vid Akademiens sammanträde den 3/3 1863 som kullen — av personer som ej varit på platsen — betecknas som en »fortidsgraf» och som »en rubbad graphög».

Om Akademien hade följt sitt eget beslut att »låta företaga en närmare undersökning af nämnda forntidsgraf», skulle åtminstone några spekulationer om inskriftens innehåll ha kunnat undvikas; runologerna skulle ha fått en säkrare grund för sina skiftande uppfattningar. Det förhåller sig nämligen så att runforskarna i sina tolkningar under de drygt hundra år som har förflutit sedan Järsbergsstenen upptäcktes har räknat med att runstenen har rests och ristats i samband med en gravläggning. Sålunda skriver t. ex. Sophus Bugge, när han tolkar inskriftens **ubar** som prep. 'över': »At riste Runer over en Mand synes at være et naturligt Udtryk for at riste Runer paa Stenen, som reises over den Grav, hvori han hviler.» På likartat sätt formulerar v. Grienberger sin uppfattning: »Dass man 'super aliquem titulum scribere' sagen könne, ist doch nicht zu bezweifeln, wenn der bestattete an dem orte des steines liegt ... Die hier gewählte præposition drückt nur eben das örtlich aus, was die bekantere præposition *after* zeitlich.» E. Noreen framhåller, att Järsbergsstenen har »stått på (eller i?) en gravhög» och därför i likhet med vissa andra »urnordiska gravinskrifter» snarast har magisk karaktär. v. Friesen talar om »den i högen lagde», om »en efterlevande, som ristar runorna, reser stenen eller ombesörjer gravläggningen». Sahlgren anser det vara »stämliken sällsynt att på en gravsten blott ristaren är nämnd»; Marstrander (1930): »Da Varnumstenen er reist på en grav, må de to første avsnitt ha fortalt hvem der bygget haugen og satte stenen over den døde.» Här skall endast ännu ett belysande exempel nämnas; den senaste tolkningen (1975) lyder: »I, the *erilaz*, am called /Le/ubaz, write the runes. H^arab^anaz (is buried here).»²

Järsbergsmonumentet har alltså allmänt uppfattats som ett gravminnesmärke. En vetenskaplig undersökning av »gravhögen» borde då vara av mycket stort intresse. Den skulle t. ex. under lyckliga omständigheter kanske kunna ge runologerna en arkeologisk datering av den urnordiska runinskriften. Under alla

¹ E. Nygren skriver i *En bok om Värmland* (1917), att »man måste instämma med Alsterlund, att här tvivelsutan förelegat 'en ganska storartad minnesvård'. Att fastställa fornlämningens arkeologiska karaktär, huruvida den varit en gravhög eller tingsplats eller möjligan bådadera, låter sig nu tyvärr ej göra. Man kan endast beklaga, att en vetenskaplig utgrävning icke vidtogs genast vid runstensens upptäckt, såsom då från flera håll påyrkades. Viktiga bidrag hade därvid kanske vunnits till lösningen av den ännu i mycket outredda frågan om de äldre runristningarnas förhållande till de förut gängse bautastenarna, måhända också till de s. k. domarringarna.»

² E. H. Antonsen, *A Concise Grammar of the Older Runic Inscriptions* (1975), s. 57.

omständigheter skulle det ju vara värdefullt att få klarhet i frågan om Järsbergsstenen verkligen stod på eller hade stått på en grav.

Detta var den huvudsakliga anledningen till att jag i en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 20/3 1975 föreslog, att området runt runstenen skulle grävas ut. Medel till en sådan arkeologisk undersökning hade ställts till mitt förfogande av en privat stiftelse.

Ännu ett skäl förelåg enligt min mening för en noggrannare undersökning av den plats, där Järsbergsstenen hade påträffats: Ytterligare ett försök borde i samband med utgrävningen göras för att finna det försvunna toppstycket, även om man icke kunde hysa något större hopp om att detta stycke skulle ligga kvar på fyndplatsen efter så lång tid. Det skulle väl trots allt vara värt att *veta*, hur det förhåller sig.

Den försvunna toppen har tilldragit sig stor uppmärksamhet från undersökarnas sida. Skilda uppfattningar om toppstyckets storlek, om hur många runor som kan ha stått där, om hur det gick till, då toppen förlorades, har under årens lopp uttalats. En kort sammanfattning kan här vara på sin plats.

Redan i den första tidningsnotisen om fyndet (9/1 1863) meddelar Alsterlund, att runstenen »wisserligen är till någon mindre del afslagen, men föröfrigt väl bibehållen». I ett brev till Carl Säve två dagar senare framhåller han, att »öfra delen af stenen blifvit afslagen och förkommit». Vid ett senare tillfälle försäkrar han Säve, att han »skall hafva all möjlig möda ospard», när det gällde att söka efter toppstycket; också »nämndemannen har lofvat, att göra allt sitt till i samma syfte». Alsterlund påpekar emellertid med beklagande, att det är »mera än troligt», att efterforskningen kommer att visa sig lönlös, eftersom »det afslagna stycket, som således legat ofvan jord, redan kanske för mycket länge sedan blifvit undanskaffadt».

Runforskarnas meningar om toppskadans omfattning är mycket delade, men i regel har textförlusten icke betraktats som omfattande. Stephens, som är den förste som framlägger ett förslag till tolkning, är av den uppfattningen att »we have this precious stone complete in ESSENTIALS», men gör omfattande suppleringar av vad han kallar »trivial words»; Bugge räknar med att två runor har förlorats upptill till höger på stenen; Jessing konstaterar: »Vi véd ikke, hvor meget der mangler, især foroven»; E. Noreen anser, »att något av inskriften är förlorat ... och ingenting hindrar egentligen att åtskilliga runor kunde vara borta»; Sahlgren och Magnus Olsen räknar med bortfall av endast en runa; v. Friesen framhåller däremot, att en huvudstav upptill till vänster och förmodligen också en runa upptill till höger har gått förlorade, men tillägger: »Intet talar emot att ännu några runor kunna ha bortfallit». I sitt tolkningsförslag supplerar han inskriften med fem runor, som alla skulle ha funnits på det förlorade toppstycket. En helt avvikande mening om textförlusten framfördes av Marstrander i *NTS* 1930; han hävdar där, »at det som er bevart av Varnumstenen bare er den nedre halvpart» och supplerar inskriften med trettiofem runor. Enligt hans uppfattning skulle alltså halva inskriften ha funnits på det förlorade toppstycket. Senare ändrar emellertid Marstrander helt uppfattning om inskriftens ursprungliga längd och ansluter sig då till Magnus Olsens och andras mening.

W. Krause formulerar sin åsikt om toppstycket på följande sätt: »Die Spitze ist abgeschlagen und war trotz eifrigen Suchens nicht mehr aufzufinden. Ich halte es für möglich, dass eben der Finder Ersson die Spitze behauen hatte, als er den Stein zu Bauzwecken verwenden wollte, und sich scheute, das zuzugeben. Wäre aber das abgeschlagene Stück gross gewesen, so hätte Ersson es wohl ebenso wie den Hauptstein an die alte Stelle zurückgebracht.» Marstrandens nya uppfattning framgår klart av följande konstaterande: »eieren av Järsberg har ganske enkelt stuttet toppen av stenen for å gi den det rektangulære snitt som en riktig grindstolpe burde ha ... det behøver ikke å være mange centimetrene som mangler nå.»

Om man nu något mer ingående betraktar tillgängligt källmaterial, kan man för det första utan svårighet fastställa, att tanken att nämndeman Carl Ersson skulle ha slagit av stenens topp är förfelad. Detta framgår av Alsterlunds uttalande, att runstenen, då den påträffades, låg i jorden »i lutande ställning med rotändan djupt nere; men med öfra ändan framskjutande utur marken med ett hörn, hvilket synes af ännu *quarsittande mossa*». Alsterlund förmodar därför, »att det afslagna stycket, som således legat ofvan jord, redan kanske för mycket länge sen blifvit undanskaffadt»; se det ovan s. 25 återgivna brevet till Carl Säve den 29/1 1863. Även i ett annat sammanhang vidrör Alsterlund det mossbelupna brottet i runstenens topp, nämligen då han beskriver den laverade frihandsteckning som han hade sänt riksantikvarien den 20/3 1863: »Några gröna plättar

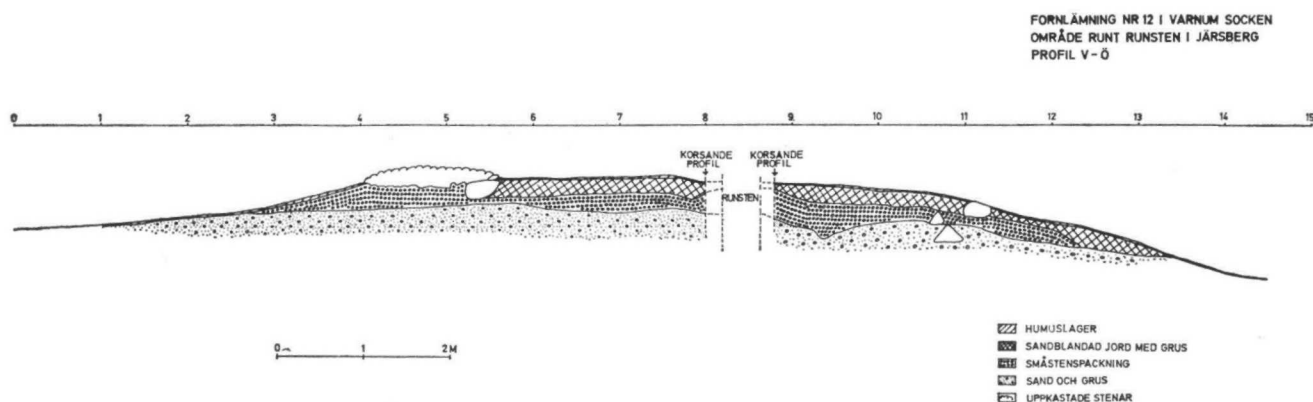

Fig. 8. Profil av s. k. gravhög vid Järsberg. Från den arkeologiska undersökningen 1975.

upptill utvisar det mossbesatta hörn som legat ofvan jord.» Det är alltså tydligt, att runstenen, redan när Carl Ersson hittade den, hade »det rektangulære snitt som en riktig grindstolpe burde ha».

Eftersom upptäckaren bevisligen icke har slagit av runstenstoppen, frågar man sig naturligtvis, hur skadan kan ha uppkommit. Undersöker man brottytan närmare, visar det sig att det troligen här har funnits en gammal spricka i stenen. Järsbergsstenen måste ha fallit omkull för relativt länge sedan, i alla händelser före 1700-talet, eftersom ingen tradition om runstenen hade bevarats. Det förefaller ganska troligt, att stenen vid fallet har brustit längs den nämnda sprickan.

Det är självfallet omöjligt att avgöra, hur stort det förlorade toppstycket kan ha varit. Några förmodanden torde ändå vara på sin plats. Stenens form ger nämligen vissa vaga antydningar. Ristningsytan smalnar uppåt på ett ganska markant sätt. Vid rotändan är stenen 53 cm bred, vid nuvarande markytan 41 cm; mitt på stenen är bredden endast 29 cm och vid toppen 20 cm. Stenens hela höjd, alltså med rotändan inräknad, är 220 cm. Om man vågar gissa, att stenen har fortsatt att smalna på ungefär samma sätt, vilket förefaller naturligt, skulle stenen ursprungligen ha varit omkring 30 cm högre än den numera är.

Det vore en helt enastående slump, om stenen skulle ha brustit exakt på det ställe, där runorna har ristats. Alla inskriftens uttolkare räknar också med viss textförlust upptill vid *den högra inskriftraden*. Det vore då naturligt och konsekvent att räkna med bortfall av runor också i början av den lodräta *vänstra* textraden, eftersom brottet där träffar den första bevarade runan och *brottkanten sedan går snett upp åt höger*. Den förlorade vänstra delen av toppen bör alltså ha erbjudit större yta till ristning än den högra.

Vad är då orsaken till att flera runologer (t. ex. Magnus Olsen, Wolfgang Krause) inte vill räkna med att någon runa har gått förlorad i den vänstra raden? Svaret är naturligtvis, att den tolkning, som de ha kommit fram till, helt bygger på att ingen runa fattas på detta ställe. Deras tolkning skulle omöjliggöras, om inskriften där icke vore komplett i nuvarande skick. Belysande är t. ex. Krauses uttalande, att den nu bevarade inskriften genomgående, i *hans tolkning*, är meningsfull och ej kräver några tillägg: »Der sich auf diese Weise ergebende Text is durchaus sinnvoll und fordert keine weiteren Zusätze» (*Die Runeninschriften im älteren Futhark*, 1966, s. 157).

Det är uppenbart, att flera forskare, under sitt ihärdiga arbete med att tolka den dunkla inskriften, har kommit att förbise, att stenens yttre form och inskriftens placering talar för att runor har förlorats på *två* ställen, alltså också där den vänstra raden numera börjar. Någon mer omfattande textförlust kan det emellertid icke vara fråga om; tanken att hälften av inskriften skulle ha gått förlorad med toppstycket är förflugen, vilket klart framgår av runstenens form. Man måste emellertid räkna med att ett par runor upptill är borta, såväl vid den vänstra som vid den högra skriftraden.

Eftersom toppen av Järsbergsstenen bevisligen hade lossnat långt innan nämndemannen släpade upp stenen till sin gård i avsikt att använda den som grindstolpe, kunde det åtminstone tänkas, att detta lösa

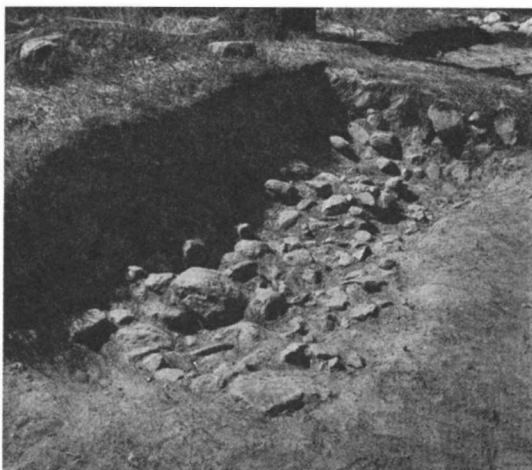

Fig. 9a. Efter avtorvning av »Järsbergsgravhögen» framträdde den naturliga stenpackningen. Foto Inga Johansson 1975.

Fig. 9b. Parti av »Järsbergsgraven» efter avtorvning. Foto Inga Johansson 1975.

stycke låg kvar på eller i närheten av den plats där runstenen ursprungligen hade stått rest. Visserligen hade redan Alsterlund förgäves sökt det felande stycket och utsikten att nu finna det var naturligtvis mycket liten. Men eftersom enligt min uppfattning ingen säker tolkning av denna inskrift är möjlig, utan att man finner toppstycket, ansåg jag befogat att företaga en undersökning, noggrannare än de tidigare. Den arkeologiska undersökningens uppgift blev därför icke endast att »konstatera om där fanns någon grav eller gravrester» utan också att i samband med utgrävningen söka efter »runstensens avslagna topp».

Undersökningen utfördes av Riksantikvarieämbetet i samarbete med Värmlands museum sommaren 1975 ($^{23}/_6$ - $^{10}/_7$).

Vad först det förlorade toppstycket beträffar, söktes det förgäves, trots att alla vid grävningen påträffade stenar noggrant undersöktes. Dessutom, heter det i grävningsrapporten ($^{30}/_{10}$ 1975), genomletades »många stenanhopningar, som exempelvis husgrunder och stenbroar i närheten men det gav inte något resultat. Folk från trakten och 70–80-åringar, som var födda på gården intervjuades, men de hade inte lagt märke till någon sådan sten. Området runtomkring är ganska stenfattigt, och därför var det vanligt, att man gick dit för att hämta sten vid behov.» Järsbergsstenens toppstycke har alltså gått förlorat; endast en lycklig slump skulle kunna någon gång i framtiden bringa det i dagen igen.

Det huvudsakliga motivet för den nu genomförda arkeologiska undersökningen var emellertid att fastställa, om Järsbergsstenen verkligen var ett gravminnesmärke, som alla uttolkare hade tagit för givet. Undersökningen visade kort sagt, att »gravhögen» var en naturlig, stenbunden förhöjning i terrängen. Runstenen hade rests på en del av marken som kan betecknas som ett impediment. Grävningsrapportens sammanfattning lyder: »Inga fynd eller äldre konstruktioner framkom vid undersökningen runt runstenen.»

Även om man måste räkna med att »forngraven» under århundradenas lopp har blivit mycket svårt skadad, måste *några* spår av en gravsättning ha bevarats. Sådana spår skulle otvivelaktigt ha upptäckts vid denna med moderna metoder genomförda arkeologiska undersökning. Den övertygelsen delades av samtliga arkeologer som hade lett arbetet eller besiktigat utgrävningen under pågående arbete och vid dess slutförande: D. Damell, E. B. Lundberg och A. Mohr vid Riksantikvarieämbetet, H. Olsson och I. Johansson vid Värmlands museum.

En iakttagelse, som kan förtjäna att nämnas, gjordes under utgrävningens gång. Man påträffade i den steniga backen invid runstenen ett par stenstycken med borrhål i. Dessa stenar måste väl vara rester av stenblock, som nämndemannen hade borrarat sönder för att använda som grundstenar. Dessutom iaktogs i det

sterila bottensandlagret ett avtryck av en stor sten, som tydligen hade flyttats bort från den plats där den hade legat. De gamla uppgifterna, att Järsbergsmonumentet ursprungligen skulle ha bestått icke endast av runstenen utan också av skriftlösa bautastenar, får genom dessa iakttagelser ett stöd.

Varför har då Järsbergsstenen och bautastenarna rests på den plats där terrängen höjde sig över allfarvägen mot Närke och Västergötland? Vilken innebörd kan fornminnet ha haft? Något bestämt svar på sådana frågor kan ännu icke ges. Man kan endast, tack vare undersökningen 1975, konstatera, att Järsbergsmonumentet icke är ett gravmonument i vanlig mening. Däremot är det tänkbart, att runstenen tillsammans med de resta stenarna har markerat platsen för ett »Domare-Säte» eller för någon samlingsplats av annat slag.

Det är för närvarande svårt att finna slående exempel på anläggningar av samma typ som fornminnet vid Järsberg. I Västergötland står visserligen på många ställen resta stenar, som icke tycks ha något samband med gravläggning, men eftersom inga systematiska arkeologiska undersökningar har gjorts, kan man på forskningens nuvarande ståndpunkt ej veta, varför dessa bautastenar har rests.

Som en möjlig parallell till Järsberg är det emellertid frestande att anföra Björketorpsmonumentet i Blekinge. Det består som bekant av en runsten och två bautastenar, uppställda i trekant. Minnesmärket har rests i rågångskanten mellan tre byar. I likhet med Järsberg har detta monument uppfattats som ett gravminnesmärke; runinskriftens besvärjelse skulle skydda graven mot åverkan. Det är under sådana omständigheter förbryllande, att man ej synes ha tagit nämnvärd hänsyn till en arkeologisk undersökning, utförd av T. Arne redan för ett sextiotial år sedan. Arne rapporterar till riksantikvarieämbetet den 30 juni 1914 (ATA): »Jag företog för att konstatera, om en grav kunde finnas mellan stenarna en utgrävning mitt emellan dessa på en utsträckning av 3 × 2 m och till ett djup av 1,20 m utan att dock finna någonting, som kunde berättiga till ett sådant antagande.»

Man skulle kanske också våga sammanställa Järsbergsmonumentet med det ståtliga fornminnet vid Västra Strö i Skåne (DR 334–335), trots att det skånska monumentet torde vara åtminstone tre århundraden yngre. Det består av två runstenar och fem bautastenar, vilka har rests på en långsträckt förhöjning, som kallas Tulshög. »Högen» utgörs av en naturlig bank; inga spår av någon grav har där kunnat upptäckas. Också detta minnesmärke har en gång skadats genom att de flesta av stenarna förts bort från sina ursprungliga platser. Eftersom stenarna i detta fall hade bevarats, flyttades de år 1932 tillbaka och restes på den förhöjning där de tidigare hade stått. Inskrifterna på de två Västra-Strö-runstenarna är minnesinskrifter av vanlig typ. Den ena av dem lyder: »Fader lät hugga dessa runor efter Assur, sin broder, som blev död i norr i viking.» Att Assurs lik skulle ha förts hem till Västra Strö för att där gravläggas är givetvis uteslutet.

Vad slutligen den möjlighet beträffar, att Järsbergsmonumentet skulle ha kunnat vara ett vägminnesmärke, måste man konstatera, att det visserligen i vårt land finns många runstenar som tillsammans med bautastenar har haft denna funktion, nämligen de s. k. brostenarna. Det torde vara tillfyllest att hänvisa till »runstensbron» på Anundshögsområdet med sina fjorton bautastenar och med sin vackra runsten (se *Västmanlands runinskrifter*, 1964, s. 34 f. och S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige*, 1977, s. 125 f. Också Jarlabankes bro (U 164, 165 och Jansson a. a. s. 107 f.) med sina fyra runstenar och dubbla rader av bautastenar skulle kunna nämnas i detta sammanhang. Men dessa vägmonument är ju knappast jämförbara med Järsberg, eftersom de så tydligt är knutna till missionstiden i Sveriges historia och sålunda är omkring ett halvt årtusende yngre än Järsbergsmonumentet.

Järsbergsstenens stenart är rödaktig medelkornig gnejsgranit. Stenens hela höjd, alltså med den nu av marken dolda rotändan inräknad, är 220 cm. Ursprungligen har stenen varit något högre; den har brustit upp till och toppstycket har gått förlorat. Genom denna skada har delar av inskriften försvunnit. Höjden över markytan är nu, sedan stenen år 1975 restes på ny grund, 185 cm. Tidigare stod stenen med drygt 80 cm av sin nedre del dold av marken.

Ristningsytans bredd vid nuvarande markytan är 41 cm, mitt på stenen 29 cm. Vid rotändan är stenen betydligt bredare — 53 cm. Vid toppen är ristningsytan endast 20 cm bred. Stenen och ristningsytan smalnar sålunda mot toppen på ett ganska markerat sätt. — Stenens största tjocklek är 35 cm.

Runorna är av starkt växlande storlek. Den största runan, binderunan 15 **ar**, är 12,5 cm, medan de minsta runorna endast är omkring 6 cm.

Huggningslinjerna är breda och kraftigt huggna, i regel med något ojämna kanter. Alla runorna framstår — då ristningsytan är rengjord — som ljusa, nästan vita inslag i stenens hårda, rödaktiga ytskikt.

Inskriften är påfallande oregelbundet disponerad, vilket måste ha sin grund i att ristningsytan icke har erbjudit ett tillräckligt utrymme för ristaren. Han har tvingats att tränga ihop och starkt förminska vissa runföljder. Dessutom har ristaren icke haft utrymme att rista hela inskriften i en följd. Han har, sedan han

ristat två »monumentala» runföljder, som har upptagit nästan hela ristningsytan, tvingats att placera inskriftens slut på trånga »överblivna» ställen upptill och nedtill på stenen.

De två stort tilltagna runföljderna måste väl innehålla den del av inskriften, som ristaren har betraktat som den viktigaste. Med någon av dessa två monumentala runföljder bör runinskriften ha börjat. Vilken av dessa runföljder skall läsas först? I den frågan ligger ett av inskriftens stora problem. Lösningen av problemet försvåras av att toppstycket av stenen har gått förlorat.

Hur många runor som har funnits på det förlorade, relativt smala toppstycket kan naturligtvis ej fastställas. Textförlusten kan emellertid, som ovan s. 34 har framhållits, icke ha varit omfattande. Det kan väl knappast röra sig om fler än fem, sex runor, kanske tre i den vänstra och två i den högra textrad. Trots skadans begränsade omfattning är den utomordentligt beklaglig; skadan omöjliggör enligt min mening en säker tolkning av inskriften i dess helhet. Vad som har stått upptill på stenen framför ... **ubar**, kan vi ej veta, men det bör understrykas, att allt talar för att här — liksom efter **hait**... — runor har gått förlorade. Följden blir, att alla tolkningar som bygger på att texten här skulle vara fullständig, måste betecknas som osannolika.

Det torde vara värt att lägga märke till att inskriftens största och kraftigast huggna runor står i den runföljd som innehåller *personnamnen*, alltså i den lodräta, upptill avbrutna vänstra inskriftsraden. Det förefaller onekligen som om ristaren har börjat sin inskrift med den raden. Också i den lodräta högra raden finns ett med stora runor ristat avsnitt: **ek ērilār**. Dessa runor är visserligen mindre än runorna i vänstra raden men de avviker dock genom sin storlek på ett iögonfallande sätt från de runor som fortsätter raden nedtill på stenen. På rent yttre grunder skulle jag därför snarast vilja läsa inskriften i följande ordning:

... **ubar hite : hārabānār hait**... **ek ērilār runor waritu**
           5   10   15   20   25   30   35

»[Lj]uv(?) heter jag. Ravn heter jag. Jag, eril, skriver runorna.»

Till läsningen: I runföljden 1–15 är runorna 10–12,5 cm höga. I **u** har förlorat huvudstaven i brottkanten, när stenens toppstycke bröts loss. (Möjligen kan ett mycket svagt spår av huvudstavens högra (nedre) kant skönjas. Stenen har alltså brustit längs den ristade linjen.) I **2 b** når bistaven ej in till huvudstaven; runan har alltså öppen form. I **3 a** utgår övre bistaven från huvudstavens topp; samma form har inskriftens övriga **a**-runor (9, 11, 13, 15, 16, 24, 32). **5 h** är mycket brett (8 cm), trots att mellanstaven lutar starkt. Några **a**-bistavar finns ej, alltså ej binderuna 𐌺 , trots att lika god plats finns som vid **9 hā**. Skiljetecknet efter **8 e** består av tre punkter (:); den nedersta av dessa har skadats av en spricka. **9 hā** är tydlig binderuna. I **10 r** är bistaven lågt ansatt; den utgår 1,5 cm nedanför huvudstavens topp. **14 n** och **15 ar** har sina nedre hälften i en avsats i ristningsytan. Den del av dessa runor, som har ristats nere i avsatsen, är lika djup och tydlig som runornas övre hälften. Ojämnheten i ytan är alltså äldre än ristningen. I binderunan **16 hā** går **h**-bistaven vinkelrätt mot huvudstavarna; **a**-bistavarna är relativt långa. **18 t** har förlorat ett kort stycke av toppen i en liten kantskada. Efter denna runa är stenen avbruten; inga spår finns av någon runa efter **18 t**. — I runföljden 19–25 **ek ērilār** är runorna 6–8 cm höga, således avsevärt mindre än i runföljden 1–15. Vid binderunan **21 er** är stenens kant skadad, men runan är helt i behåll. Den uppåtgående **e**-bistaven är visserligen upptill något vittrad, men fullt tydlig.¹ Avståndet mellan **23 l** och **24 a** är betydligt större än normalavståndet. På det återstående trånga utrymmet av högra raden och nedtill på stenen har runföljden 26–36 ristats. Här är ristningsytan ojämn och runorna små och av varierande höjd; **33 r** är t. ex. endast hälften så hög som **35 t**. **36 u** som står nedtill i ristningsytans vänstra kant, har förlorat ett stycke nedtill genom att stenens kant har skadats.

¹ På den teckning, som J. W. Alsterlund hade sänt Carl Säve den 11/1 1863, markeras denna lätta skala (se fig. 4). På Säves begäran om förtydligande upplysningar om denna runa och om formen på den närmast föregående runan (alltså **20 k**) svarar Alsterlund i brev av den 29/1 1863, att »jag vid i går företagen noggrann granskning af stenen, icke funnit mig föranlåten att göra någon ändring från ritningen». Om **21 er** konstaterar han, att runan är »något otydlig till följe deraf att en liten skärva blifvit utstött helt nära öfre kanten af tecknet R ». **20 k**, vilkens form torde ha förefallit Säve egendomlig, beskriver Alsterlund på följande sätt: »Runan är särdeles djup och tydlig och har följande utseende Y ». Se fig. 5.

Det första försöket att tolka inskriften på Järsbergsstenen har gjorts av George Stephens. Redan någon månad efter det att han fått kännedom om fyndet, har han sin tolkning färdig. Detta framgår av ett brev till B. E. Hildebrand, skrivet den 28/3 1863. Stephens tackar där för en teckning av runstenen och fortsätter: »Meantime I have deciphered the inscription, and, if I am correct in my reading, we have this precious stone complete in *ESSENTIALS*, what is wanting being merely trivial words, well known in the formula employed.» Därefter meddelar han i förtroende Hildebrand den egendomliga tolkning, som han tre år senare skulle låta trycka i *ONRM* 1, s. 216 f.¹ I detta till det yttre monumentala arbete återges Alsterlunds teckning, som Stephens hade erhållit i början av år 1863, och ovanför bilden lämnas följande upplysning: »From a carefully colored Drawing of the stone, and a perfect Tracing of the Inscription full size, both obligingly forwarded to me by J. W. Alsterlund, M.A., of Christinehamn.» Stephens konstaterar därpå: »No Rune-stone has hitherto been found on the main of Vermland, and only a couple on the i[s]lands of that province. It was therefore a grand and agreeable surprise when this block was suddenly discovered on the homestead of Gärdsberg, Varnum Parish, one quarter of a Swedish mile from Christinehamn ... And this find was happily in time for my work.»

Sedan Stephens återgett utdrag av ett brev från Alsterlund, vars innehåll överensstämmer med de brev till Carl Säve som ovan s. 24 f. har citerats, fortsätter Stephens: »The top of the stone is unfortunately broken off. Many efforts have been made to find the missing piece, but hitherto in vain, and there can be little doubt that it has long since been carted away or destroyed. Should my reading of the carving be correct, we can easily restore, substantially and for all practical purposes, the wanting letters. Should I be mistaken, we are still at sea. At all events I do my best with the stone as it is.»

Stephens antager, att inskriften skall läsas »from top to bottom, looking at it from the left, and that it consists of two separate sentences, the one—in honor of the deceast, and consequently on the best part of the block—... the other—only perpetuating the name of the rune-cutter, and therefore placed on the lower and sunken and unfavorable part».

Enligt Stephens uppfattning börjar inskriften upptill till höger, och han läser den i en ordningsföljd som är så onaturlig att den avviker från alla senare granskades. Det torde vara till fyllest att här återge hans tolkning, som genom ett par mycket djärva suppleringar har fått följande utseende:

Stone this raisED ÆHEKER in Læ AT (to) IHCEI (=Ingi), BO[nde, =husband, her good]. The—RUNES WROTE UENÆBÆRÆH.

Stephens är av den meningen att detta är en »simple and natural and usual reading» (a. a. s. 218).²

Stephens skulle komma att återvända ett par gånger till Järsbergsstenen, men han ändrade ej uppfattning om inskriftens innebörd. I *ONRM* 3 (1884) vidhåller han sin tolkning — »I keep my old reading» — och kommenterar sin läsning uanæbæræh (=runföljden **harabanar**, som Stephens läser baklänges) på följande sätt: »We have still several old family names in *-BERG* and *-BERRY* in our Northern lands. Nay, there is a yet living Swedish family called *WANNBERG* (or *VANNBERG* as now sounded) ... and this may be the very name on the stone» (a. a. s. 36). I *Handbook* (1884) suppleras och översätts inskriften: »Sten denne reste ÆHEKER I LÆ ÅT IHAI (=INGE), BOnde (man) sin (god). Dessa RUNOR RITADE (högg) UANÆBERG.»³

I sitt epokgörande arbete *Bidrag til Tydning af de ældste Runeindskrifter* (1866–69) behandlade S. Bugge de då kända urnordiska inskrifterna, bland dem också Järsbergsstenens. I samband därmed meddelade han (a. a. s. 237 f.) en läsning och ett tolkningsförsök av Carl Säve.⁴ Bugge skriver: »Denne Indskrift lærte jeg for

¹ Tolknigen torde kunna betecknas som en av de konstigaste som Stephens har lyckats åstadkomma. Att han själv skattade den högt, framgår av följande rader i brevet till Hildebrand: »Please communicate this reading to no one, at present, but our friend Klemming. If I am right, it is a glorius thing that we have this precious stone quite complete, as to all essentials. The language is very archaistic.»

² Det är denna märkvärdiga tolkning som anföres i *Sverige*, bd 5 (1915): »Vid Gärdsbergskullen finnes också en märklig runsten, med det äldsta runalfabetet och af Stephens daterad till tiden 600–700 samt enligt honom ristad af 'Uanaeberg' men rest af 'Aeheker i Læ öfver dennes en bonde Inge.»

³ En hovsam kritik mot George Stephens runforskningar framförde Sophus Bugge i *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 7 och 8, 1866–69. Som exempel kan anföras vad Bugge inledningsvis (s. 213) skriver: »Da min Opfatning overhoved af det Sprog, hvori disse Indskrifter er affattede, er væsentlig forskjellig fra den, Prof. Stephens udtaler, har jeg anseet det for utilraadeligt i det enkelte at udvikle de Grunde, der lede mig til at afvige fra den af ham givne Forklaring.» En skarpere och mera direkt kritik hade Carl Säve framfört redan i ett brev till Stephens den 28/6 1863. Säve konstaterar: »Detta kan icke vara riktigt», det »ser alltför konstigt ut. Och huru skulle man kunna antaga sådana namn för verkliga Nordiska (el. Germaniska) ... De äro ju alldeles omöjliga.»

⁴ Säve hade ju vid Vitterhetsakademiens sammanträde den 21 april 1863 anmodats att »till Tidskriften lemna en tolkning af skriften» på Järsbergsstenen (se ovan s. 29), men själv publicerade han aldrig någon sådan.

förste Gang närmere at kjende under mit Ophold i Kjöbenhavn i Sommeren 1865, da Prof. Stephens viste mig den Tjeneste at overlade mig den i hans Værk udgivne Tegning til Benyttelse.¹ Samtidig fremsatte Prof. Carl Säve for mig sin Læsning og Tydning, som han paa min Bön har tilladt mig at meddele; herfor bevidner jeg ham her min oprigtige Taknemmelighed. Säve læser Runerne i følgende Orden:» ... **ubarhite** : **harabanar** ... **tiahekërilarrunorwaritu**. »Han mener, at den nedre (første) Rad ender med Dobbelttrunen» **ar** »(i *Harabanar*) og at disse to Runer er skrevne sammen for at spare Rum; samt at den övre (anden) Rad ender med Ordene» *runor waritu* »hvis sidste fem Runer er Venderuner ... Denne Opfatning af den Orden, i hvilken Runerne skal læses, holder jeg for utvilsomt rigtig. Den mig i 1865 meddelte Tydning vil Prof. Säve förövrigt kun have betragtet som et löst henkastet Forsög. Han læste: *ubar hite Harabanar ... tiahe jerilar runom waritu*, hvilket han forklarte: *yfir (leg) Hrafn's ... jarlar runom ritu*.»

Carl Säve uppfattade alltså runföljden 1-4 ... **ubar** som prep. *yfir* 'över', en uppfattning som Bugge delade, men han anmärker, att »medens **ubar** har bevaret **A** foran **R**, er **A** gaet over til **E** i **AFTER** paa Tunestenen; hvad Grunden til denne Forskjel er, véd jeg ikke, men i den ubetonede Afledningsendelse kunde Vokalerne lettere skifte.»

Runföljden **hite** anser Säve vara ett substantiv med betydelsen 'grav', och det därefter följande **harabanar** uppfattas som genitiv av namnet *Hrafn*. Den egendomliga runföljden **tiahe** lämnar Säve oförklarad; »*jerilar*» uppfattar han som nom. pl. av ordet *jarl*. Runföljden 26-30 **runor** läser han som »*runom*», vilket förklaras vara instrumental dativ. Inskriftens sista ord, »*waritu*», menar Säve vara pret. 3. plur. = fsv. *vrutu*, isl. *ritu*.

Som ovan har framhållits anser Bugge, att Säves läsordning är »utvilsomt rigtig» och att inskriftens första ord skall tolkas som prep. 'över'. Om runföljden **hite** har Bugge däremot en annan mening. Ordet »er vistnok styret af **ubar**, men det kan ikke betyde 'Grav', da **HARABANAR** ikke kan være Gen. sg. (jfr. **HNABDAS** paa Böstenen), men maa være Nomin. sg. (jfr. **HOLTINGAR**, **WIWAR**). Jeg forklarer **HITE** som et Mandsnavn i Dat. sg. af en Stamme **HITA** eller **HITI**, ligesom **WODURIDE** paa Tunestenen er Dativ af Stammen **WODURIDA**... 'At riste Runer over en Mand' synes at være et naturligt Udtryk for at riste Runer paa Stenen, som reises over den Grav, hvori han hviler.» Bugge försöker sålunda härigenom förklara den något överraskande användningen av prep. 'över' på en (rest) runsten.

I fortsättningen konstaterar Bugge, att »**harabanar** er Nom. sg. af Stammen **HARABANA**; vi har her det bekjente Navn 'Ravn'. **A** er indskudt som Hjælpevokal mellem **H** og **R** samt mellem **B** og **N**, jfr. oldhöitydsk *Hraban*. Dette Navn er da her Subjekt; Verbet kommer til Slutning i **WARITU**. Dette kan efter fast Udtryksmaade i Runeindskrr. kun være Præteritum, ikke Præsens; men **WARITU** kan hverken være 1te eller 3dje Pers. sg. af Præter., hvilket navnlig baade Endelsen **U** og Stammevokalen **I** viser, ti Indskrr. i det ældre Runealphabet betegne kun undtagelsesvis *ai* ved **U**. Bugge anser det sålunda uteslutet, att **waritu** är *presensform* av det skälet, att detta skulle strida mot en »fast Udtryksmaade» i runinskrifterna. Det är i stället enligt Bugge (s. 241) »1ste Person Præt. Dualis = et got. *vrutu* (dannet efter *magu*, *siju*)».²

Inskriften måste därför ha ett subjekt vid sidan av **harabanar**. »Dette andet Subjekt maa söges i **ERILAR**, Nom. sg. af Stammen **ERILA**; det er det bekjendte oldn. *jarl*, oldeng. *eorl*, oldsaks. *erl*, der ogsaa har været brugt som Navn, især i Sverige.» Dessa två subjekt bör vara »forbundne ved et 'og'». Denna för Bugges tolkning nödvändiga konjunktion finner han i runföljden **iah**. Detta »ord» är enligt Bugge identiskt »med got. *jah*, oldhöitydsk *joh*, oldsaks. *jak*». Det mellan **iah** och **erilär** stående **ek** tolkas som 'jag'.

¹ Genom tillmötesgående från Stephens hade Bugge haft tillgång till vissa ark av *ONRM* 1, innan de utgavs. Han tackar Stephens med följande ord (a. a. VII, s. 215): »Fortrinlig Hjælp har jeg havt deraf, at jeg ogsaa har kunnet benytte de endnu ikke udgivne Afsnit af Stephens's Værk ... Jeg tillader mig her at bringe Prof. Stephens min hjertelige Tak for den Velvilje, han har vist mig ved at sende mig disse Ark, alt som de bleve trykte, samt overhoved for alt, hvorved han har lettet og fremmet min Undersögelse af disse mærkelige Levninger af Oldtidens Sprog.»

² Han finner i denna dualisform »et mærkeligt Bevis paa, hvor antik Sprogformen er i disse nordiske Indskrifter i det fuldstændigere Runealphabet og hvor vigtige Kilder til Kundskab om de germanske Sprogs äldste Historie vi har i dem. Gotisk er ellers det eneste germanske Sprog, i hvilket vi finde Dualis ved Verberne bevaret.»

Bugge gör »et Forsøg paa at udfinde» vilket det ord har varit, som har gått förlorat, när toppen slogs av. Av detta ord återstår endast en **t**-runa, vilken enligt Bugges tolkning och uppfattning av läsordningen måste vara slutruna i ett ord. »Naar vi har de to Subjekter saaledes ordnade: *Hrafn ... ok ek Jarl*, saa har vi i Sætningens Bygning en god Veiledning til at finde det søgte Ords Forhold i Sætningen ... Jeg vover at udfylde det manglende ved (**WI**)**T**, første Persons Pronomen i Dualis. Vi vil da her have: *Hrafn vit ok ek Jarl*, d. e. Ravn: vi to (han) og jeg Jarl.» (De exempel, som Bugge har spårat upp för att visa, att den egendomliga konstruktionen har funnits i fornspråken, kan emellertid icke betraktas som stödjande paralleller till det uttryckssätt som Bugge tror sig ha funnit på Järsbergsstenen.)

Därefter återstår endast ordet **RUNOR**, som Stephens och Säve hade läst **runom**. Bugge fastslår, att runan **Y** aldrig i urnordiska inskrifter har »väret brugt for **m**, og desuden forbindes, saavidt jeg véd, *vríta, ríta* ingensteds med den instrumentale Dativ, men altid med Accusativ. Vi maa da læse **RUNOR**, og vi har altsaa her i samme Indskrift den ældre Form **Y** (én Gang) og den yngre **h** (3 Gange) begge i samme Betydning ... Da **h** og **Y** altsaa er Variationer af samme Rune, er det paa Grund af **UBAR** sikkert, at **Y** i Varnum-Indskr. ikke betegner den blöde *s*-Lyd, men *r*.»

Den läsning och tolkning, som Bugge kommer fram till, är således följande:

UBAR HITE HARABANAR (WI)T IAH EK ERILAR RUNOR WARITU

»Over Hit ristede vi to: Ravn og jeg Jarl Runer.»¹

Till denna tolkning fogas följande anmärkning: »Saavidt jeg skjønner, tør Indskriften ikke inddeles i Verslinjer, skjönt Alliteration kan findes.»

Bugge avslutar sin behandling av Järsbergsstenen med att framhålla likheten med Tune-stenen. »Denne Lighed viser sig i Stenens ydre Form og Skriftens Anordning i Linjer langs efter Stenens Bredside. Begge Tunestenenens Indskrifter maa helt igjennem læses βουστροφηδόν, og paa samme Maade er, for at spare Rum, Slutningen af Varnum-Indskr. indhuggen.» Även andra likheter mellan de båda ristningarna framhålls, men också ett par olikheter, som synes röja, att Järsbergsinskriften tillhör ett något yngre stadium än Tuneinskriften. Dessa olikheter består i att på Tunestenen endast förekommer »den Runeform **Y**, som allerede forekommer i Indskrr. i danske Mosefund og som derfor vistnok er den ældre.» Järsberg däremot har oftare formen **h**, »som er bevaret i det almindelige skandinaviske Runealphabet og som derfor vistnok er den yngre. Tunest. har for **κ** den ældre Form **h**, Varnumst. den senere **Y**. Herved synes Varnumindskr. at danne ligesom et Mellemed mellem Tuneindskr. og de blekingske Indskrr.»

Mot Bugges här relativt utförligt refererade uppfattning av Järsbergsstenen gjordes omedelbart vissa invändningar.

Sålunda framför E. Jessen i *Aarbøger* 1867 en hövlig kritik mot flera av Bugges runtolkningar. Om översättningen av Järsbergsinskriften skriver Jessen (a. a. s. 280): »Den er et forsøg, der skulde göres, på at læse hele denne indskrift som sammenhængende og fuldstændig. Men den ordforbindelse, der kommer frem, er for tvungen og usandsynlig, hvad Bugge da heller ikke fragår. Heller ikke indholdet af ordene læst således lyder synderlig tiltalende: det var vel lidt påfaldende, om der skulde to til at riste så kort indskrift. Vi véd ikke, hvor

¹ Denna tolkning ger J. W. Alsterlund anledning till följande anteckning i »Diverse Anteckningar om Kristinehamn med omnejd»: Professor Bugge »har i en tidskrift tolkat: Wi två Harabanar och jag Jarler ritade runorna öfver Hit. Detta skedde omkring 6 o 700 talet. Man bör icke tvifla att denne Jarler gifvit gården sitt namn.» På annat ställe i »Diverse Anteckningar» skriver han: »Wi vilja kalla några vålnader fram ur den grå forntidens natt och låta dem tala. Den 1860 ur jorden uppdagade s. k. Varnumstenen från Järsberg säger oss namnen på trenne utan tvifvel stormän i sin tid: Erilar (Jarler), Harabanar (Hrabanus, Hrawner) och Hit. De äro män från folkvandringens dagar, och de bryta på Göternas språk. Wi ha här i det första namnet en bekräftelse derom, att en sägen på folkets läppar verkligen någon gång hörs fram genom årtusenden. Det hette städse: 'Kung Jarl har bott här.' Stenen bekräftar det. Om Hrawner också kan ha gifvit namn åt Hvarnumsbjorden, derom må de språkkunnige afgöra. Wår tanke är det. Hite öfver hvilken runan skrefs har väl dött i fjerran land.»

meget der mangler, især foroven. Særlig er *wit* og *ubar* ubevislige, og *ubar* usandsynligt på grund af Υ .» På ett annat ställe (a. a. s. 275) förmodar Jessen, att inskriftens sista ord **waritu**, som står »i usikker orden» skulle kunna »läses som *wrait*; **u** vore, menar Jessen, en »lævning af tabte ord».

Jessens anmärkningar träffar onekligen ett par av de svaga punkterna i Bugges tolkning, främst uppfattningen av **waritu** som l. dual. pret. ind. (»vi två ristade»), och de följer som en sådan uppfattning får för tolkningen i sin helhet.

Jessens kritik besvarades av Bugge i *Tidskrift for Phil. og Pæd.* redan samma år (1867, s. 360). Bugge försvarar sig med att hans tolkning »tillader den Opfatning, at Jarl, der nævner sig selv som 'jeg', er den, der egentlig har ristet Runerne, medens dog Ravn i Forening med ham har sørget for at faa sat Mindestenen. Men om man ikke vil indrømme dette, kan man jo tænke sig, at de to Mænd forenede sig om Ristningen ikke fordi Arbeidet krævede det, men fordi de begge vilde udføre denne Kjærlighedspligt mod Hit. Men hvad man end vil dømme herom, saa tror jeg, at flere skandinaviske Runeindskrifter, i hvilke to Runeristere nævnes, vil vise, at denne Indvending ikke har stor Vægt.»

Ett mer välgrundat svar kunde Bugge ge Jessen, när det gällde *läsningen* av inskriftens sista ord, **waritu**: »Efter at jeg den 20de august 1868 selv har undersøgt stenen, må jeg gjentage, at det på grund af runernes stilling er aldeles umulig at læse **WRAITA** eller **WRAIT**; og jeg formoder, at dr. Jessen efter at have seet stenen ligeledes er kommen til samme overbevisning» (*Tidskrift for Phil. og Pæd.* 8, 1868–1869, s. 197).

George Stephens hade givetvis invändningar att göra mot Bugges tolkningsförslag: »Hvor skulle vi gå hen for at finde nogen indskrift, der blev sidestykke til Prof. Bugges: ... »OVER HIT, HARABAN, VI-TO OG JEG ERL (=Jarl) disse-RUNER vi-to-SKREVE, uden to navne forud for WIT?» Stephens har onekligen rätt, när han konstaterar, att »sådan noget har min ærede ven virkelig aldrig fundet i nogen indskrift, og heller ikke i nogen bog» (*Aarbøger* 1868, s. 17, se även *ONRM* 1, s. LXI f.).

Också Konrad Gislason framförde i uppsatserna »De ældste runeindskrifteres sproglige stilling» (*Aarbøger* 1869 och 1871) en rad anmärkningar mot Bugges framställning. Dessa rörde emellertid ej *tolkningen* av Järsbergsstenen utan var av rent språkhistoriskt slag. Bugge tillbakavisade kritiken i *Aarbøger* 1870.

När Ludv. F. A. Wimmer år 1874 utgav *Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden*, hänvisade han vid flera tillfällen till Järsbergsstenens runformer. Att Wimmer anslöt sig till Bugges läsordning och tolkning framgår bl. a. av följande uttalande (a. a. s. 140 f.): »På Varnum- (Järsberg-)stenen, der, som også Bugge i sin skarpsindige tolkning af denne indskrift ... har fremhævet, i flere henseender minder om Tune-stenen og omtrent må tilhøre samme tid som den, løber indskriften i to linjer fra venstre til højre; kun det sidste ord er både af hensyn til plads og tydelighed skrevet bustrofedon, således at det tillige løber om den nederste linje, hvormed indskriften begynder:

o: runor waritu ('vi to skrev runer'); runor er det sidste regelmæssig skrevne ord i øverste (sidste) linje, og foran $\uparrow$ i ordet waritu står det sidste bogstav i nederste (første) linje. I indskrifterne fra den äldre järnålder findes sikre eksempler på bustrofedon-formen kun på Tune-stenen og i dette ene ord på Varnum-stenen, og den sidste viser jo netop tydlig, att det er rent tilfældigt, att denne form blev valgt.» Se också *Die Runenschrift* (1887), s. 158.

Diskussionen om Järsbergsstenen avbröts sedan, tills ett förslag till ny läsning och tolkning framlades av F. Sander i *Eddastudier* (1882). Detta arbete avslutas nämligen med ett kapitel, där Sander behandlar några runinskrifter, som han »anser vara förut missuppfattade» (s. 141).

Sander återger Bugges tolkning på följande sätt: »Öfver Hit ristade vi två, Rafn och jag jarl, runor.» I motsats till Bugge, som »anser inskriften vara något ofullständig» och »stillagt två runmynder *wi*, som förmodats hafva

bortfallit», anser Sander »inskriften vara fullständigt bibehållen». Han börjar sin läsning upptill till höger på stenen, och får därför »en ganska annan runmyndernas sammansättning till ord, text och sammanhang sålunda»: *tia hek erilar ubar, hite harabanar runor waritu*.

Inskriften tolkar Sander på följande sätt: »*Tia* (som något hade) högg ärilsrunor (fredsrunor); *Obar* (som intet hade) och *Hite* (som gjorde löften), vi två skrefvo korparunor (stridsrunor).» Hela inskriften blir enligt Sanders mening genom denna hans tolkning »enkel och betydelsefull, sann och vacker».¹

När Adolf Noreen år 1884 utgav *Altisländische und altnorwegische Grammatik*, avslutade han arbetet med ett tillägg: »Die wichtigsten urnordischen inschriften.» Noreen har tydligen helt övertygats av Bugges läsning och tolkning, som han följer i detalj. Noreen översätter och kommenterar Järsbergsstenen på följande sätt (a. a. s. 191): *Ufar (= ahd. *ubar*; vgl. isl. *of*, *yfer*) *Hite (dat. sg. m.). *Hrafn* (hier als nom. propr.) *vit já* (**á?* = got. *jah*) *ek Jarl rúnar* *(v)*rito* (1. dual. prät. ind. von *rita*). Uebers.: Ueber Hitr (steht der stein). Wir zwei Hrafn und ich Jarl die runen ritzten.» I § 448, Anm. 3 framhåller Noreen: »Von dem alten urgerm. dual ist in urn. Zeit noch ein beispiel erhalten: 1. dual **waritu** (Järsberg).» Denna med Bugges helt överensstämmande uppfattning om Järsbergsinskriften fasthåller Noreen även i den andra, omarbetade upplagan, som trycktes 1892 (se s. 260 och § 460 Anm. 3). Senare skulle Adolf Noreen två gånger ändra mening om inskriften (se nedan och s. 48).

Fritz Burg publicerade år 1885 en avhandling med titeln *Die älteren nordischen runeninschriften*. Den är, som undertiteln anger, »eine sprachwissenschaftliche untersuchung». Där dryftas bl. a. frågan om ljudvärdet hos Υ - λ -runan på Järsbergsstenen. Vad inskriftens tolkning beträffar, har Burg ingen invändning att framföra: »Nachdem C. Säwe die runen wenigstens in richtiger reihenfolge gelesen, hat Bugge ... die, wie mir scheint, endgültige deutung der inschrift gegeben. Er nimmt an, dass auf dem abgebrochenen stücke des steines vor dem **t** der rechten Zeile noch ein **wi** gestanden habe.»

Burg anser, att Bugge har bevisat, att den egendomliga ordställning, som inskriften enligt Bugges tolkning skulle ha, är möjlig: »Die möglichkeit der befremdlichen wortstellung hat er Tidskr. VIII 197 bewiesen.»

O. Montelius återger den buggeska tolkningen i *Sveriges historia I* (1903): »Såsom prof på de äldsta svenska runinskrifternas språk ... anföres här inskriften på en sten vid Järsberg ... På denna sten läses: Ubar Hite Harabanar wit iah ek Erilar runor waritu, som i ordagrann omskrifning skulle på vår tids svenska lyda: Öfver Hit. Rafn vi två och jag Jarl runor skrefvo, eller 'Stenen är rest öfver Hit. Vi två, Rafn och jag, Jarl, skrefvo runorna'.»

Då 3. uppl. av *Altisländische und altnorwegische Grammatik* trycktes elva år efter 2. uppl., hade Adolf Noreen på en punkt ändrat uppfattning om inskriften, nämligen beträffande **ubar hite** :. I det första ordet ser han nu ej längre med Bugge en preposition med betydelsen 'över', utan i stället ett mansnamn, fisl. *Úfr. Däremot uppfattar Noreen fortfarande **hite** som ett personnamn i dativ. Hans nya översättning lyder: »*Úfr* dem Hitr (setzte den stein). Wir zwei, Hrafn und ich Jarl, die runen ritzten.»

I kommentaren till den nya tolkningen heter det bl. a.: »*Úfr* ('rauh', oder 'uhu', hier als mansname wie ... im aschw.»

Uppfattningen om runföljden ... **ubar** som ett mansnamn skulle visa sig ha framtiden för sig. Noreens ändrade uppfattning om inskriftens början kritiseras emellertid av Th. von Grienberger i uppsatsen »Neue beiträge zur runenlehre» i *Zeitschrift für deutsche Philologie* 39 (1907); v. Grienberger säger sig ej kunna inse, varför »Noreen in der dritten auflage seiner Urnord. gramm. ... die frühere auffassung von *ubar* als präposition, got. *ufar*, ahd. *ubar* 'super' verlassen hat und darin einen masc. namen aisl. *Úfr erblicken will. Das auslautende *r* für *r* ist ja mit (*afte*)*r*, *Tune*, ausreichend gestützt und hat durch Bugge eine, mich wenigstens über-

¹ Hur Sander nådde fram till denna egendomliga och fantasifulla uppfattning av inskriften framgår av hans kommentar (a. a. s. 149). Ett par exempel kan anföras: »*tia*, ett namn *Tia*, nomen appellativum och härledt af isl. *týja* ty till, här med bemärkelsen: den som något eger eller har att ty sig till; ... *hek* = *hiuk* ... *erilar*, genitiv af *eril* äril = *arin* (*arin-hella*) eldstaden, den husliga härden, hörer samman med ordet *runor*, som uti inskriften är att läsa två gånger; alltså *erilar-runor* den husliga härdens runor, det vill här säga fredsrunor; *ubar*, appellativum, obärande, den som intet aflar, intet förvärfvar, intet har» osv.

zeugende, grammatische erklarung erfahren. Um so weniger glaube ich, ist die annahme eines vierten namens im texte und seine trennung mit starker syntaktischer, nicht bloss graphischer, interpunktion nach *Hite* in zwei selbständige hauptsätze gerechtfertigt, als dadurch auch der ersichtlich metrische charakter der inschrift gestört würde, der die zusammenfassung der beiden, graphisch allerdings durch drei verticale punkte: geschiedenen bestandteile zu einem fortlaufenden texte, wenn auch nicht erheischt, so doch wünschenswert macht.» Grienberger oppfattar inskriften som metrisk. Han läser den »als zwei langverse, in denen die alliteration im ersten von den beiden **h**, im zweiten von den beiden **r** getragen wird, wobei allerdings das erste **r** in *Erilar* kein rein anlautendes, sondern ein vocalisch gedecktes ist»: *ubar hite harabanar wit || jah ek Erilar runor waritu*. v. Grienberger finner det ej påfallande att i en minnesinskrift av detta slag finna prep. ’över’: »Dass man ’super aliquem titulum scribere’ sagen könne, ist doch nicht zu bezweifeln, wenn der bestattete an dem orte des steines liegt ... Die hier gewählte praeposition drückt nur eben das örtlich aus, was die bekanntere praeposition *after* zeitlich.»

Bugges (och Noreens) *harabanar [wi]t* anser v. Grienberger kunna tolkas som »wir zwei mit namen Hrafn ... wozu sich dann *jah ek Erilar* als dritter gesellt». Vad *hite* beträffar, »der name des bestatteten *Hitar», oppfattas det som »ein beiname», sammanhorande med fornhogtyskans »hizze, hizzea, hizza ’feruor, calor, aestus, ardor etc. ... Nach allem bin ich nicht in der lage zu *Hite* eine ergänzung ’steht dieser stein’ oder ’setze diesen stein’ hinzudenken, sondern kann nur einen satz ’super Hitum ... titulum scripsimus’ anerkennen.»

A. Noreens tolkning av **ubar** som ett mansnamn fisl. *Ufr godtages däremot av v. Friesen i *Runorna i Sverige* (1907): »Från Götaland äga vi från tiden omkr. 500 en hel del runinskrifter ... En af de längre och marckligare ar *Järsbergsstenen* på Vänerns nö. strand nära Kristinehamn. Inskriften lyder: **ubar hite harabanar [wi]t iak ek erilar runor waritu** d. a. ’Uf (reste stenen till minne af) Hit. Vi två, Hrafn och jag Eril (herulern) ristade runorna.» Ännu i den utvidgade 2. uppl., 1915, återger v. Friesen denna av Bugge och (delvis) av A. Noreen föreslagna tolkning.

Erik Brate däremot anser Noreens ändring av Bugges tolkning »vara mindre sannolik». I *Östergötlands runinskrifter* heter det: »Då Järsberg-stenen, såsom Bugge ... påpekar, har stor likhet med Tune-stenen, bör jämförelse med dennes inskrift vara utgångspunkten vid tydningen av inskriften på Järsberg-stenen. På Tune-stenen styres den avlidnes namn av prep. liksom efter Bugges tydning av Järsberg-stenen, vilken tydning alltså bör fasthållas; att prep. ar ’efter’ på Tune, ’över’ på Järsberg ar en oväsentlig skillnad, som kan bero på skiljaktiga sakförhållanden ...; i båda inskrifterna tala de, som ristat runorna, i första personen och uttrycka förmodligen därmed, att de avagabrakt minnesvarden.» Enligt Brate kan »sålunda **ubar hite** Järsberg sannolikt icke ... tydast såsom: ’Ufr dem Hite (setzte den stein)’. Brate ansluter sig alltså till v. Grienbergers kritik av Noreens ändring av det buggeska tolkningsforlaget.

I övriga avseenden stod sig Bugges (och Adolf Noreens) översättning. Det förefaller som om den var allmänt antagen, trots att den hade ett par påfallande svagheter. Dessa består främst i oppfattningen av **waritu** som dualis preteritum, i den djarva suppleringen och läsningen *[wi]t iah* ’vi två och’ samt i den enastande konstruktionen *Harabanar wit jah ek Erilar runor waritu*.

Vad först oppfattningen av verbformen **waritu** som dualis preteritum beträffar, utgick tydligen Bugge ifrån att preteriti-

Fig. 10. Vr 1. Varnums sn, Järsberg. Efter foto av O. v. Friesen 1903.

formen var det tempus som man hade att vänta i en runinskrift av detta slag: Verbet »kan efter fast Udtryksmaade i Runeindskrr. kun være Præteritum, ikke Præsens» (se ovan s. 39). På denna punkt torde Bugge senare ha blivit något tvekande, eftersom han skulle komma att stifta bekantskap med inskrifter, där ristatverbet står i presens. Sålunda skriver han (i: *NIÆR* 1, 4de Hefte, 1898) vid sin behandling av den år 1864 påträffade runstenen Myklebostad B: »**writer** synes, hvis det er rigtig læst, at maatte forstaaes som Præs. Indic. Ental 3. Person 'ridser' = urnord. ***writip**, historisk nordisk (v)ritr ... Vi har i de med den længere Rækkes Runer skrevne Indskrifter ellers ikke noget eksempel paa, at Runeristeren eller den, som har sat Mindesmærket, taler i Præsens. Ogsaa i de med den kortere Rækkes Runer skrevne Indskrifter er Præsens i dette Tilfælde ulige sjældnere end Præteritum» (a. a. s. 334 f.). Vatn-stenens inskrift tolkar Bugge »jeg Roald skriver (dette)», men han »nærer Betænkelighed ved at forstaa» verbet som »Præs. Indic. Iste Ps. sg. 'jeg skriver'» (a. a. s. 361 f.).

Bugge, och efter honom t. ex. A. Noreen, uppfattar alltså **waritu** som en *dual* verbform (1. dual. pret. ind.). Järsbergsstenens duala verbform skulle vara »et mærkeligt Bevis paa, hvor antik Sprogformen er i disse nordiske Indskrifter i det fuldstændigere Runealphabet» (se ovan s. 39, not 2). Ännu i 3. uppl. (1903) av *Altisländische und Altnorwegische Grammatik* konstaterar A. Noreen (§ 524, Anm. 3): »Von dem alten urgerm. dual ist in urn. Zeit noch ein beispiel erhalten: 1. dual *waritu* (Järsberg).» Vi skulle alltså i Järsbergsinskriften ha det enda belägget på denna ålderdomliga verbform.¹

Vad så rekonstruktionen [**wijt jah**] angår, grundar sig den helt och hållet på uppfattningen, att **waritu** är dualis. Vid rekonstruktionen har man ej tagit hänsyn till, att varken konjunktion *jah* eller pronomenet *wit* är bekant i urnordiska inskrifter. Dessutom är det anmärkningsvärt, att konjunktionen ristas **iah**, ej **jah**. Därtill kommer, att en runa i den rekonstruerade runföljden har en något överraskande form, nämligen den binderuna som Bugge läser **ah**. L. F. A. Wimmer iakttog visserligen denna runas avvikande form, men han betraktar den som »en ren undtagelse, der kun er fremkaldt af hensyn til pladsen». Järsbergsstenen, »som ellers regelmæssig bruger **f**,» har »en enkelt gang ... **1** med bistavene til den modsatte side i ordet |**f** iah (= got. *jah*, og); da nemlig | og **f** ikke kunde sammenslynges til en binderune, var det nødvendigt at udtrykke 'ah' som her, skönt det egentlig i det længere alfabet måtte betyde 'ha' fra højre til venstre (for ha bruger den samme sten binderunen **f**)»; se *Runeskriktens oprindelse og udvikling i Norden* (1874) s. 169.

Med denna iakttagelse som grund skulle Wimmer ha kunnat förpassa Bugges, av forskningen dittills allmänt godtagna rekonstruktion till den filologiska lärdomshistorien. Men Wimmer betraktade den vända binderunan som en »ren undtagelse». Utan tvivel skall Bugges runföljd [**wijt iah**] läsas från motsatt håll, alltså från höger, ett förhållande som av ristaren markerats med binderunan **ha**, (ej **ah**). På Järsbergsstenen står alltså **hait** ..., ej **tiah**. Det skulle dröja i det närmaste ett halvt sekel, innan omöjligheten av Bugges rekonstruktion skulle påvisas.²

Den som slutligen gjorde detta var Erik Noreen, som i ett kort föredrag i Språkvetenskapliga sällskapet i Uppsala våren 1916 framförde sina »betänkligheter» mot Bugges (och Adolf Noreens) tolkning. »Att den antar en eljest ej belagd dualform är ju i och för sig föga att säga om. Den ordställning ... som B. antar, är likväl konstlad och stödes knappast tillräckligt av de paralleller från fvn. håll som han anför ... Betänkligare förefaller det att anta att *jah* ... på denna tvivelsutan relativt sena inskrift skulle vara bevarat, samt att *j*-ljudet här skulle betecknas ej med *j*-runan utan med *i*.» Om Bugges uppfattning av **waritu** framhåller E. Noreen, att den »starvar numera revision, sedan vi fått säkra exempel på presens i liknande ställning. ... I stället för en dual

¹ Utan tvivel åsyftar Erik Brate Järsbergsstenens **waritu**, när han i *Nordisk Familjebok* (1907), art. *Dualis* skriver: »I urnordiskan är en dual verbform anträffad en enda gång.»

² I *Kristinehamn jordomtina* (1907) uttalar sig visserligen H. Lagergren kritiskt mot de framlagda tolkningarna av Järsbergsstenen, men några skäl anförs icke: »Enär dess öfre del är borta, har runskriften icke kunnat helt tolkas.» Därefter återges först Stephens tolkning: »Denna sten reste Eheker (kvinnonamn) i Lää åt Ingi den gode. Runorna ristade Wannberg» och sedan Bugges: »Öfver Hitr (är stenen rest). Vi två, Hrefn och jag, Jarl, ristade runorna.» Lagergrens kommentar lyder: »Ingendera tolkningen torde likväl vara den rätta, allraminst den första.»

waritu kunna vi alltså läsa *waritu*, 1. pers. sg. pres. ... Vi behöva således icke med Bugge för att få ett subjekt till *waritu* supplera fram dualformen *wit*.» Erik Noreens framställning kan på denna punkt kompletteras; det finns ytterligare ett par fall, där urn. *writan 'skriva' torde vara belagt i 1. sg. pres., nämligen på Eikelandspännet, funnet i en grav år 1965: **ek wir wiwio writu runo** ... och på Sievern-brakteaten, funnen år 1942: **r wrilu** (*r[unor]? writu?*).

E. Noreens huvudsakliga skäl för att avvisa Bugges tolkning »är dock av runologisk art»; det gäller uppfattningen av runföljden **tiah**. »Runorna se ut på följande sätt: $\uparrow|\uparrow$. *H*- och *a*-runorna ha emellertid eljest alltid formen $\uparrow$ och $\uparrow$ utom *a* i *waritu*, som läses från höger till vänster. Följaktligen måste enligt min mening även runföljden $\uparrow|\uparrow$ läsas så. Vi få då den välbekanta bokstavsföljden *hait*.» E. Noreens läsning är på denna punkt uppenbarligen riktig. Därmed blev grunden raserad för den av Bugge framlagda, dittills gängse tolkningen av Järsbergsinskriften.

Det förslag till tolkning som E. Noreen därefter föreslår »bör endast betraktas som gissningar och antydningar». Förslaget avviker från den gamla tolkningen även när det gäller läsordningen: »Med *ek erilar* torde inskriften börja.» Noreen hänvisar till inskrifterna på spjutskaftet från Kragehul, till Lindholmsamuletten, till Veblungsnæs-ristningen och runstenen från By, som alla börjar med *ek erilar*. Efter **erilar** följer nedtill på stenen orden **runor waritu**, men enligt Noreen är inskriftens fortsättning »knappast» att söka där; »den oordentliga anordningen av denna runföljd är också lättare att förstå om man antar att den tillkommit först sedan också den undre raden var fullskriven. Jag tar alltså ihop orden *ek erilar ubar hite*, vilka torde bilda en sats.»

Den äldre uppfattningen av **hite** som dativ av ett eljest okänt mansnamn måste givetvis då avvisas. Erik Noreen har otvivelaktigt rätt i att mansnamnet *Hitax* förefaller »något misstänkt». I stället föredrar han »att i *hite* se en felskrivning för *haite*», '(jag) heter'. »Antingen är då $\uparrow|\uparrow$ felristning för $\uparrow|\uparrow$, eller också är runan $\uparrow$ överhoppad.» Det senare alternativet anser Erik Noreen vara det sannolikaste, på grund av att satsen *ek erilar ubar hite*, om en runa insättes, kommer att bestå av 16 runor, dvs. av ett antal som ansågs spela stor roll i inskrifter av magisk karaktär. Detta förhållande menar Noreen djärvt nog vara »ägnat att styrka» hans »uppfattning om samhörigheten av dessa fyra ord och att göra sannolikt att ingenting gått förlorat före *ubar*.» När det gäller den »överhoppade $\uparrow$ -runan» skulle Erik Noreen f. ö. senare ändra uppfattning.¹

Därefter övergår Noreen till formeln 'jag Erilar ... heter jag', som enligt Magnus Olsen är av magisk natur. Noreen framhåller, att »det förefaller osannolikt att *erilar*, som på inskrifter så ofta förekommer, skulle vara egennamn ... På Järsbergsstenen kan däremot *ubar* vara mansnamn, men det torde också kunna vara adj. = fvn. *úfr* 'vond, sint' (Grimnismål). Innehållet blir då snarlikt Lindholm-amulettens *Ek erilar sa wilagar ha[i]teka* 'Jag kallas (heter) 'erilar' den listige (e. d.)'; Järsberg *Ek erilar ubar h[a]ite* 'Jag kallas (heter) 'erilar' den bistre'»

I detta sammanhang redogör E. Noreen närmare för sin uppfattning av det omdiskuterade ordet *erilar*. Det är »väsentligen identiskt med å ena sidan folknamnet *eruler*, å andra sidan väl också det senare *jarl*, benämning på en hög värdighet (hög klass). Att ordet på ifrågavarande nordiska inskrifter skulle stå som folknamn förefaller knappast sannolikt; vi skulle då få anta att *eruler* funnits på Fyen (Kragehul), i Skåne (Lindholm), i östra Värmland (Järsberg) och i Norge (Veblungsnæs i Romsdalen och By i Buskeruds amt). Om ordet däremot (liksom *jarl* sedermera) betecknat en hög 'kast', skulle vi i inskrifterna kunna ha det i denna betydelse. Den som hade en världslig ledareställning hade tvivelsutan också en viktig religiös funktion ... Det vore ju också tänkbart att *erulerna* varit kända som magiker och att *erul* på den grund kommit att betyda 'trollkar!' e. d. Men *eruler* är väl knappast ursprungligen ett folknamn.» Noreen erinrar om att Järsbergsstenen »stått på (eller i?) en gravhög», vilket tyder på att inskriften har magisk innebörd. »Rörande de urnordiska gravinskrif-

¹ I *ANF* 60 (1946) s. 147 konstaterar han helt kort: »Järsberg ... **hite** för **haite**. I själva verket är här ingalunda en hel runa överhoppad. Förbindelsen *ha* skrives f. ö. på stenen $\uparrow|\uparrow$ (två gånger). Skrivfelet inskränker sig till att de två känne-streck som skulle göra **h** till **ha** är uteglömda.»

ternas karaktär icke av gravmonument i vår mening utan av magiska skyddsmedel mot demoner e. d. kan hänvisas till de i gravarna inlagda stenarna (t. ex. Stenstad ... Elgesem ... och Kylver)».

Efter *ek erilar ubar h[a]ite* följer enligt E. Noreen *harabanar runor waritu* 'Hrafn skriver (dessa) runor'. I hans läsning av inskriften återstår så endast runföljden **hait...**, som ju blivit överflödigt. »Det ser nästan ut som ett korrektur till det enligt min gissning felskrivna *hite* (vare sig av Harabanar eller någon annan). Snarast har det väl i så fall stått *haite*, fast sista runan är bortslagen. För att undvika att man skulle läsa ihop detta korrektur med *ek erilar*, har det skrivits från höger till vänster.» E. Noreens tanke att **hait...** skulle vara »ett korrektur» till det i den vänstra lodräta raden felristade **hite** är utan tvivel förfelad. Härefter ligger den stora svagheten i hans tolkningsförslag. Det är också på denna punkt som kritiken senare skulle sätta in (se nedan).

Som avslutning kommenterar E. Noreen det av tidigare forskare uppmärksammade förhållandet, att **R**-runan på Järsbergsstenen har två olika former: »Här föreligger den äldsta formen Υ i *runor*, binderunan 𐀀 i *harabanar* och den stupade formen 𐀁 i *erilar* och *ubar*. Detta något påfallande förhållande kunde leda någon på den tanken att inskriften härrör från två olika personer. Häremot talar emellertid bestämt — som prof. von Friesen för mig framhållit — runornas habitus på det hela taget. Att binderunan 𐀀 förekommer tillsammans med Υ är föga anmärkningsvärt, ty vill man överhuvudtaget göra en binderuna av *a* och *x* så måste *x* stupas. Denna typ 𐀀 ... uppträder också redan på en tid då den enstaka *x*-runan aldrig stupas, på Flöksandsinskriften ... från 300-talet) och Kragehulinskriften. Som ensam typ däremot uppträder den stupade *x*-runan (frånsett Järsbergsstenen) först på Fonnaasspännnet» (från tiden 500–550) och i Byinskriften. »I tolkbar text uppträder stupad *x*-runa (fortfarande frånsett Järsbergsstenen) först i det allra yngsta skiktet av urnordiska inskrifter såsom Stentoftan ... och Vatn.»

Erik Noreens läsordning och tolkningsförslag, som han alltså själv betecknar som »gissningar och antydningar», är sålunda: **ek erilar ubar h[a]ite : harabanar runor waritu** »Jag kallas (heter) 'erilar' den bistre. Hrafn skriver (dessa) runor.»

Resultaten »för den urnordiska grammatiken» sammanfattar han i följande fem punkter:

»1. Några dualformer *wit* och *waritu* finnas icke belagda. 2. Ordet *jah* 'och' finns ej belagt. 3. Namnet **Hitar* torde ej existera. 4. *waritu* är 1. pers. sg. pres. ind. 5. *erilar* är antagligen appellativ.»

Erik Noreens uppsats gav nytt liv åt diskussionen om Järsbergsstenen. Till hans uppfattning om läsordningen anslöt sig omedelbart flera forskare. Ernst Nygren kunde redan i »Värmlands fornminnen» (1917) meddela: »Den nyaste tolkaren av ristningen, docenten Erik Noreen i Uppsala, anser den ... börja med femte runan i övre raden» och tolkar inskriften: 'Jag herulern kallas den vrede. (Jag) Hrafn ristar runorna ...' Rörande själva inskriftens innebörd har prof. von Friesen godhetsfullt meddelat förf. följande: 'Första satsen kan avse den i högen lagde, som ristaren låter tala i första person och som själv hotar dem, som kunna vilja störa hans gravro, med sin vrede; detta utan att ange sitt namn. Mera sannolikt är kanske, att första och andra satserna avse samma person, ristaren, som åberopar sin stam och sitt rykte som en mäktig runmästare, vilkens runor drabba den helgerånare, som stör griftefriden, med ofärd. Möjligen kunde inskrifterna snarare läsas i följande ordning: **ek erilar ubar h[a]ite · harabanar hait [eka] · runor waritu**, d. ä.: 'Jag herulern nämnes den vrede. Hrafn heter jag, runor ristar jag'. Om detta är riktigt, åsyftar inskriften i sin helhet ristaren, som genom runorna vill skydda graven.» Uttalandet visar, att v. Friesen nu följer E. Noreens läsordning, men att han icke betraktar **hait...** som en rättelse, ett »korrektur»; v. Friesen medtager ju verbet såväl i läsningen som i sin tolkning.¹ Efter **hait** supplerar han de tre runorna **eka**; pronomenet skall alltså ha förlorats med toppstycket. Den nya, Noreenska läsordningen skulle v. Friesen komma att hålla fast vid i sina senare arbeten.

Också I. Lindquist ansluter sig till den nya läsordningen. I en anmälan år 1918 av v. Friesens *Runorna i Sverige* (1915), där denne ännu följer Bugges uppfattning av hur inskriften skall läsas, framhåller Lindquist,

¹ Jfr nedan s. 47, noten.

att en del av de i v. Friesens arbete återgivna tydningarna ej är »definitiva, vilket gäller särskilt om en, som von Friesen har tagit upp och som brukar vara nämnd i litteraturhistoriska läroböcker, Järsbergs-stenen i Värmland. Docent Erik Noreen har i en nyligen utkommen behandling av den inskriften ställt vissa ord och rader i en rättare ordning ... 'Jag jarlen kallas Uv (det betyder den förskräcklige). Jag *Hravn* skriver runorna'. Som det blott är tal om en person, 'jag', kunde man våga ge översättningen en i syntaktiskt avseende mindre primitiv formning genom att uttrycka det: 'Jag jarlen *Hravn*, som kallas den förskräcklige, skriver runorna'. Följer man detta förslag, framstår en känd inskriftsformel.» Senare skulle Lindquist ändra mening, se nedan s. 54.

En runforskare som tveklöst håller sig till Bugge är däremot Erik Brate; jfr ovan s. 43. I en recension i *ANF* 1919 av von Friesens *Lister- och Listerby-stenarna* (1916) skriver han: »Den nya tydningen» av Järsbergs-stenen »utgår från att runorna **-tiah** måste läsas från höger till vänster, alltså **hait-**, emedan bistavarna till **a** äro riktade mot **i**. Själva utgångspunkten synes icke tvingande, då man icke kan förstå, hur ristaren annars skolat förfara, om han velat rista **iah**.» I *Sveriges runinskrifter* (1922 och 1928) anför Brate enbart Bugges läsning och tolkning.

Det närmast följande inlägget i diskussionen gjordes år 1919 av Jöran Sahlgren i uppsatsen »Järsbergsstensens inskrift»: »Jag tror», skriver Sahlgren, »att frågan skall kunna vinna åtskilligt på att underkastas en ny grundlig diskussion på grundval av Noreens enligt min tanke förträffliga uppslag».

Därefter konstaterar Sahlgren: »E. Noreens tolkning i sin helhet kan ej gärna vara riktig. Antagandet av en 'rättelse' på minst fyra runor ristad utan sammanhang med 'felet' är väl mycket isolerat från bindande analogier. Hade för övrigt ristaren velat rätta $\mathbb{N}|\uparrow\mathbb{M}$ till $\mathbb{N}|\mathbb{F}|\uparrow\mathbb{M}$ hade han säkerligen på den rymliga platsen mellan $\mathbb{N}$ och $\mathbb{I}$ inskjutit ett litet $\mathbb{F}$ eller, vilket är mera sannolikt, tillagt två bistavar på $\mathbb{N}$, varigenom han fått den binderuna $\mathbb{N}\mathbb{F}$, som han bakvänd använt i *hait*. Man måste väl ändå räkna med en smula praktiskt förnuft även hos en runristare. Utan tvivel har också *hait* sin självständiga plats i inskriften.»¹

Sahlgren fortsätter: »Betänkligt är också Noreens (?) antagande av två olika första personer i samma inskrift, en 'jag *Erilar*' och en 'jag *Harabanar*'. Ty han tyckes mena att *Erilar* och *Harabanar* ej äro benämningar på samme man. *Erilar* bör väl då vara den döde och *Harabanar* den levande.» Det förefaller Sahlgren »ej mycket sannolikt», att »ristaren skulle nämnas med tre olika namn eller epitet i nominativ under det att den döde och hans anhöriga förbigås med tystnad; det är överhuvud tämligen sällsynt att på en gravsten blott ristaren är nämnd».

Erik Noreen hade ju — med hänvisning till ett par andra urnordiska inskrifter, som börjar med *ek erilar* — antagit, att också Järsbergsstenen hade börjat på sådant sätt. Även på denna punkt är Sahlgren av annan mening: »En granskning av själva stenen ger ... bättre hållpunkter för ordföljden. Redan vid en ytlig blick på stenen frapperas man av att inskriften är ristad med tre olika stilgrader, (efter en från boktryckeriet hämtad terminologi) med *cicero*, *corpus* och *borgis*. Den sönderfaller sålunda efter stilgraderna i tre partier. 1. *ubar hite harabanar* (*cicero*). 2. *ek erilar* (*corpus*). 3. *runor waritu* samt *hait* (*borgis*) ... Det är påtagligt, att dessa olika stilgrader stå i relation till stenens ristningsdugliga yta. Att parti 3 fått sin uppdelning i 4 smärre partier beror tydligen på de betydliga flagringar som till höger (nedtill) begränsa ristningsytan.» Enligt Sahlgren har vändrunorna *aritu* »troligen till huvuduppgift att sammanknyta texten med det på annat ställe också med vändrunor ristade *hait*». Det först skrivna partiet bör vara **ubar hite : harabanar**, eftersom den runföljden är ristad med den största stilgraden: »Ristaren kunde givetvis vid början av ristan det sämre beräkna ristningsytan än vid ett mera framskridet stadium. Han minskar stilgraden allteftersom nöden tvingar honom ... Från början var blott parti 1 avsett att inristas, så tillades med mindre stil parti 2 och 3.

¹ Redan före Sahlgren hade O. v. Friesen intagit denna avvisande ståndpunkt, när det gällde Erik Noreens förslag att uppfatta **hait** som ett »korrektur», vilket man skulle bortse från vid tolkningen av inskriften. Detta framgår fullt klart av de uppgifter, som von Friesen hade lämnat E. Nygren (se citatet ovan s. 46). Det är sålunda oriktigt, när Sahlgren i en not anmärker: »v. Friesen fattar här sålunda också (= i anslutning till E. Noreen) **hait** som en rättelse till **hite**.» Det är tydligen detta Sahlgrens påstående som har förelt Magnus Olsen, då han konstaterar, att v. Friesen, i likhet med Ivar Lindquist, avsluter sig till Erik Noreens »Korrektur-Hypothese» (se *Streitberg-Festgabe* 1924, s. 287).

Då parti 2 var färdigt, märkte emellertid ristaren att han måste ytterligare minska stilgraden. Han gjorde då en noggrann beräkning över den återstående fria ytan och lyckades pina in de återstående orden.»

Sahlgren bidrager också med en skildring av vad som hände, då stenen ristades: »Granskar man stenen ändå närmare (se v. Friesens fot., fig. 1), märker man två mindre varandra korsande flagringar, den ena började i *n* i *harabanar* den andra strax efter *r* i *erilar*. Det är dessa flagringar, som fortsätta i den ovan omnämnda större bågformiga flagringen. Har manne icke avflagringen, föranledd av en redan förut befintlig spricka, inträffat under själva ristandet? Ristaren är i så fall ej ansvarig för den egendomliga uppdelningen av texten. Att hans mening ursprungligen var att blott rista parti 1 synes mig dock under alla förhållanden sannolikast.»

Genom att följa »de anvisningar stenen själv givit» får Sahlgren fram följande ordföljd: *ubar hite harabanar/ ek erilar runor waritu hait* [.]. »Detta bör tydligen tolkas: 'Ubar och Harabanar åt Haitar. Jag Erilar ristar runorna åt Haitar'.

Sahlgrens kommentar till sin tolkning lyder i förkortning: »*ubar* är nom. av ett från runsvenskan känt mansnamn *Uv*, antingen urspr. djurnamnet eller stark form av ett adj. med betydelsen 'bister'; jfr runn. *ufi*, fornvästnord. *Úfi* ...»

Om *hite* konstaterar Sahlgren helt kort, att det »är felristat för *haite*, som jämförelsen med parti 3 [= *haite*] visar». Detta ord, första gången ristat *hite*, andra gången ristat *haite* »är dativ av ett mansnamn *haitar*, stark form av det fornvästnord. fingerade namnet *Heiti* (se Lind) och egentligen ett adj. motsvarande nysv. *het*. Därefter anför Sahlgren några ortnamn i vilka detta mansnamn »synes kunna ingå». De exempel som Sahlgren uppräknar är samtliga mycket osäkra och stöder knappast hans uppfattning.

Vad *harabanar*, *erilar* och *waritu* beträffar, ansluter sig Sahlgren till Erik Noreen. Däremot uppfattar han runföljden *hait* ..., vilken enligt Sahlgren utgör inskriftens avslutande ord, som »återstoden av dat. *haite*», alltså dativ av det mansnamn *Haitar*, som i inskriftens inledning oriktigt skall ha ristats *hite*. »Stenen har sålunda på Ubars och Harabanars uppdrag och bekostnad rests och ristats över Haitar. Runmästaren Erilar har emellertid även velat förevisa sitt namn.»

Jöran Sahlgrens tolkning har icke vunnit anslutning från någon av de forskare som senare har uttalat sig om Järsbergsstenens inskrift.¹ Däremot kom Erik Noreens läsordning också i fortsättningen att öva ett starkt inflytande — åtminstone på svenska forskare.

Adolf Noreen följde sin son i spåren, när han år 1923 utgav 4. upplagan av *Altisländische und Altnorwegische Grammatik*; nu överger han helt Bugges tolkning och översätter: »Ich jarl Úfr heisse. [Ich] Hrafn die runen ritze.»² Adolf Noreen godtäger sålunda i sin tolkning Erik Noreens »korrekturhypotes», även om han i sin kommentar uttrycker sig försiktigt: »*hait(e)* (vielleicht nachträgliche korrektur des im folgenden verschriebenen *hite*)». Mansnamnet *Úfr* anser Noreen (med hänvisning till Bugge) vara belagt i runsvenskan: »aschw. run. *Uf* ... vgl. aisl. *Úfe*». Jfr Sahlgren ovan denna sida.

O. von Friesen, den ledande svenske runforskaren, hade ju omedelbart anslutit sig till Erik Noreens läsordning (se ovan s. 46); i det avseendet skulle v. Friesen icke ändra uppfattning. I *Rö-stenen i Bohuslän* (1924), där Järsbergsinskriften behandlas ganska ingående, skriver han: »Klaven till den märkliga inskriftens lösning har givits av E. Noreen». Sedan v. Friesen återgivit den Noreenska läsningen, där ju 'korrekturet' *hait* ... utelämnas, redogör han utförligt för i vilken ordning stenen bör ha ristats. Till en början konstaterar v. Friesen: »Stenens topp är i senare tid avslagen. Därvid har huvudstaven till *u* i *ubar* och förmodligen också *e* i det nämnda *hait[e]* gått förlorade. Intet talar emot att ännu några runor kunna ha bortfallit, så att ursprungligen stått att läsa t. ex. *leubar* och *haiteka* ...» Den läsning och tolkning, som v. Friesen kommer

¹ Magnus Olsen anmärker t. ex. (i *NIæR* 3), s. 223 om Sahlgrens tolkning: Den »betegner efter min Mening et Tilbage-skridt deri, at han opfatter *hite* og *hait[e]* som Dativ af et Mandsnavn *Haitar».

² Adolf Noreens ändrade uppfattning om inskriften gjorde vissa smärre omarbetningar av några partier i hans grammatik nödvändiga. Sålunda stryks anmärkningen, att ett exempel på urgermansk dualis ännu är bevarad »in urn. Zeit» (se ovan s. 42). I stället upptages *waritu* som 1. person sg. pres. (se t. ex. § 530, Anm. 1); konjunktionen urn. *iah* stryks liksom mansnamnet *Hite* (dat.).

fram till och som han ordagrant upprepar i tredje och sista upplagan av *Runorna i Sverige* (1928) och i *Nordisk kultur* 6 (1933), är följande: **ek erilar [...]** **ubar h(a)ite : harabanar hait[e...]** **runor waritu** »Jag herulern heter (Leubar? I.) Ubar (?). Hrafn heter jag, som ristar runorna».

Till denna tolkning knyter v. Friesen följande kommentar: »Första satsen är visserligen icke formellt men sakligt sett elliptisk: det anges icke av vad grund Leubar eller Ubar nämnes på stenen. Däremot är det uttryckligen sagt att Hrafn ristar runorna. Nära till hands ligger att antaga att Leubar eller Ubar är namnet på den döde, åt vilken stenen är ägnad ... Emellertid är icke detta den enda möjligheten att förstå satsen **ek erilar** etc. Jag känner intet fall eljest, där den döde på det åt honom ägnade monumentet talar i första personen. I första personen talar en efterlevande, som ristar runorna, reser stenen eller ombesörjer gravläggningen ... Järsbergs-stenen kunde sålunda vara en bautasten av Einangs-stenens typ, där den dödes namn ej är angivet men väl deras namn som gjort den döde den sista tjänsten. Leubar eller Ubar skulle i så fall vara snarast den, som ombesörjt begravningen eller stenens resning, eftersom Hrafn är den som genom anbragta runor dels hugfäster Leubar's och sitt eget namn, dels skyddar graven och stenen för åverkan. Just för att ange Leubar's roll och Hrafns roll vid vården om den avlidne ha orden **runor waritu** tillagts nederst på stenen som avslutning på den sats i vilken namnet Hrafn ingår. Om sistnämnda tolkning — vilket synes mig sannolikt — är den riktiga, visar i alla fall Järsbergs-inskriften därigenom att den företer en saklig ellips sin stilistiska ungdomlighet.»¹

Alexander Jóhannesson avslutar sin *Grammatik der urnordischen Runeninschriften* (1923) med en sammanställning av de viktigaste inskrifterna. Järsberg (nr 31) återges efter Bugge; inskriften tolkas emellertid på följande sätt: »Hrafn hieb (liess errichten) dem Hit diesen Stein, und ich Jarl die Runen ritze.» Kommentaren lyder: »Dieser Stein bietet grosse Schwierigkeiten. Wahrscheinlich ist es ein Denkmal über *Hite (Dat. eines Mannsnamens; so Bugge). ubar könnte auch ein Mannsname sein (vgl. altisl. *Úfi* in der Flateyjarbók, vgl. lat. *Ubi*, got. *ubils* 'schlecht, böse'; so Noreen). Der Anfang der Inschrift bedeutete dann: *Úfr setzte *Hite diesen Stein. *Hrafn* ... In der anderen Zeile sind sicherlich einige Runen ausgefallen und das übrig gebliebene *t* könnte gut das *t* eines starken Präteritums sein (vielleicht: *mét, vgl. got. *maitan* = aisl. *meita ... oder *lét*?).» Om E. Noreens (Lindquists) och Sahlgrens tolkningar konstaterar Alexander Jóhannesson: »Alle diese Erklärungsversuche müssen Fehlritzungen voraussetzen, um einen Sinn zu bekommen, und sind daher unwahrscheinlich.»

Magnus Olsen, som avvisar E. Noreens tolkningsförslag, sammankopplar i sin uppsats »Der Runenstein von Varnum (Järsberg)» 1924 inskriften med den nordiska mytiska diktningen. Han läser och tolkar på följande sätt: **ubar h(a)ite : harabanar hait[e]** **ek erilar runor waritu**, »*Ich heisse úfr* (der grimmige, furchtbare), *ich heisse Hrafn*, *ich der Jarl*, *schreibe Runen*.» Olsen avvisar alltså den läsordning som E. Noreen hade föreslagit liksom tanken att **hait...** skulle vara en rättelse av **hite**.² Motiveringen för denna tolkning, som av Olsen kallas »eine einfache Deutung», lyder i sammandrag: »Die Lesung soll mit **ubar hite** anfangen,

¹ Erik Harding kritiserar (i *Språkvetenskapliga problem i ny belysning* h. 5, 1942) Erik Noreens och v. Friesens uppfattningar: I Noreens tolkning »finns inget logiskt sammanhang» och när sedan v. Friesen i *Rö-stenen* har »sökt förbättra puzzel-spelet» blir verkan den rakt motsatta, »så att vi nu, enligt hans (v. Friesens) åsikt att herulerna (under signaturen *erilar*) ristar nästan alla våra urn. inskrifter, fått två stycken runmästare, av vilka den ene kallar sig 'herulern Ubar' (=Uv) och den andra 'Hrafn' (=Korp), och då kunde ju Bugges dualform *waritu* 'vi båda ristade' mycket väl försvara sin plats, vilket icke v. Friesen tänkt på. Men om herulerna nu verkligen ristar de urn. inskrifterna, borde väl 'herulern Ubar' i första hand ha gjort det här och icke överlåtit sysslan åt *HarabanaR*... I vilket fall som helst verka tolkningarna ej riktigt övertygande» ... Ett logiskt sammanhang »få vi genom att slå ihop alltsammans i en läsning: *ek erilar uba [a]R h(a)ite harabanaR runoR waritu*, vilket ju kan tolkas på mer än ett sätt men ändå med ungefär samma innebörd: »Jag runmästare Uv el: Ubbe, Uve), som (också) kallas Hrafn (=Korp), ristar runorna.» I en not tillägger Harding: »Det isolerade och bakvänt skrivna *hait* ... fattar jag antingen på Noreens sätt, dvs. tillkommet som korrektur för det felristade *hite* (av en annan klåfingrig runmästare), eller också kan det med v. Friesen inpassas i läsningen, varvid tolkningen då blir: 'Jag runmästaren Uv, som jag heter, ock kallad Korp, ristar runorna.' Antagligen är det fråga om tvenne fågelnamn som vedernamn, varför denna tolkning blir sannolikast.»

² Se *NIæR* 2 (1917), s. 624, not 3. Tidigare hade Olsen godtagit Bugges läsning; se *Bergens Museums Aarbok* 1911, s. 26, not 2 och *NIæR* 2. Jfr ovan s. 47, noten.

1. weil hier die Runen am grössten sind (Sahlgren), und 2. weil es sich empfiehlt, den Anfang der Inschrift in einem Linienanfang zu suchen. Für die weitere Gliederung der Inschrift scheint die Interpunktion nach **hite** von Bedeutung zu sein.» Magnus Olsen betonar därvid likheten med ett par andra urnordiska inskrifter: »Der Parallelismus mit den Inschriften von Kragehul (**ek erilar... haite... wiju... 'ich Jarl... bin genannt... ich weihe ein...)** und Lindholm (**ek erilar sa wilagar hateka** [von zauberkräftigen Runen gefolgt] 'ich Jarl, der Tückische bin ich genannt')... die sicher zu magischem Zwecke eingeritzt sind und somit rhythmisch geregelt sein müssen, macht es wahrscheinlich, dass der Abschnitt **ubar hite** rhythmisch seine Fortsetzung in dem parallel geformeten **harabanar hait[e]**... hat.»

Magnus Olsen framhåller, att Järsbergsristaren skulle ha kunnat uttrycka sig på följande sätt: »Ich, der Jarl Hrafn, der ich *úfr* (der gegen meine Feinde grimmige) genannt bin, schreibe Runen.» Att ristaren ej formulerar sin inskrift på detta sätt beror på att han har föredragit den magiskt verksammare, den högtidligare uppbyggnaden i tre parallella satser: »er hat eine Ljóðahátt-ähnliche Rhythmisierung gewählt, und hier fällt der stärkste Nachdruck auf den dritten Satz, die 'Vollzeile'. Die zwei parallel laufenden 'Kurzzeilen' bilden eine Vorbereitung auf den eigentlichen Inhalt der Inschrift: 'ich, der Jarl, schreibe Runen'. Die Kurzzeilen variieren den Begriff des **erilar** (norr. *jarl*, in urnordischen Inschriften gewiss eine Würdenbezeichnung auch priesterlichen oder magischen Charakters), und zwar so, dass die erste inhaltkräftig ist..., die zweite dagegen mit ihrem nachklingenden **hait[e]** und mit einem Mannsnamen statt eines für die Situation charakteristischen Epithets schwächer wirkt und somit eine vermittelnde Rolle zwischen den beiden logischen Hebungen spielen kann.» Inskriften som helhet ger, menar han, ett exempel på en s. k. »Sagvers» med t. ex. alliteration (**hite, harabanar, hait...**); han finner den synpunkt »beachtenswert», som von Grienberger har anlagt på vokaltäckt alliteration i **erilar** och **runor** (se ovan s. 43).

Magnus Olsen finner, som nämnts, överensstämmelser mellan Järsbergsstenens inskrift och norrön mytisk diktning. Han hänvisar till ett par strofer i Grímnismál. Inskriftens »korttrader» (»Jag heter *úfr*, Hrafn heter jag») erinrar om strof 46: *Hétumk Grímr, | hétumk Gangleri, | Herjann ok Hjalmberi*, osv. »Noch grössere Beachtung verdient jedoch die für eine spezielle Situation individuell ausgeformte Strophe Grímnismál 54: *Óðinn ek nú heiti, | Yggr ek áðan hét, | hétumk Þundr fyrir þat*.» Oden kallade sig alltså själv *yggr* (den fruktansvärde): »Vielleicht besteht eben ein spezieller Zusammenhang zwischen den Schlussstrofen der Grímnismál und dem runenmythischen Kreise, dem die Varnumer Inschrift angehört, indem es kaum zufällig ist, dass das Adjektiv *úfr* (= **ubar**) in der norrönen Dichtung nur einmal belegt ist, und zwar gerade in der hier besprochenen Strophenfolge der Grímnismál (Str. 53): ... *úvar 'ro dísir | nú knáttu Óðin sjá; | nálgaðu mik, ef þú megir!*»

Olsen avslutar sin behandling av Järsbergsstenen med att konstatera: »Wie gesagt, hier gibt es gewiss tiefgreifende Zusammenhänge. Aber nicht nur Übereinstimmungen, auch Gegensätze: In den Eddaliedern sind die Ausdrücke einem Gotte in den Mund gelegt, die in vorgeschichtlicher Zeit ein Mensch von seiner magischen Wirksamkeit gebraucht. Wir spüren hier eine religionshistorische Entwicklung, die zur sozialen Senkung des Priester-Magikers geführt hat. Aber der Gott der Runenweisheit waltet noch in der Eddamythologie über die *rúnar enar reginkunnu*, er kann noch Worte wie *Yggr ek hét* gebrauchen — weil er im Bilde der alten Runenmagiker geschaffen ist.»

I *NIÆR 3* (1914–24), som ej hade utkommit, när denna hans uppsats i *Streitberg-Festgabe* trycktes, framlägger Olsen i förkortad form denna sin uppfattning om Järsbergsinskriften.

Magnus Olsens framställning bygger som synes på antagandet, att det ej har stått någon eller några runor före **ubar**.

En forskare som däremot verkligen icke underlät att räkna med att runor har gått förlorade, är C. J. S. Marstrander (se fig. 11). När han första gången gav sig i kast med inskriften — i »Varnumstenen» (*NTS* bd IV, 1930) — skrev han: »Hvor den besynderlige ide er kommet fra at der i nederste linje bare skulde mangle den vertikale stav av første rune og i øverste linje bare en e-rune, vet jeg ikke. Den er iallfald grepet ut av himmelens blå. Hvad vi har av Varnumstenen er bare den nedre del og hvad denne inneholder vet vi; hvad den øvre del har inneholdt kan vi slutte oss til, jeg mener ikke akkurat til ordene men til innholdet.»

Innan Marstrander gör sitt försök att rekonstruera Järsbergsstenens inskrift, redogör han för sin inställning till Magnus Olsens tolkningsförslag i den nyss av mig citerade uppsatsen, där Olsen betonar likheten med Grimnismål och framhäver den betydelse som inskriften har »durch die Aufschlüsse, die sie uns über Zusammenhänge zwischen der norrönen mythischen Dichtung und deren vorgeschichtlichen Voraussetzungen gibt». Marstrander framhåller: »Magnus Olsens kombinasjon virker i øieblikket så overbevisende og sammenhengen med Grimnismål så umiddelbart tiltalende, at man helt glemmer det svake paleografiske grunnlag lesningen bygger på. Jeg gikk selv en tid videre i samme retning og trodde å kunne fjerne en av de viktigste paleografiske innvendinger ved å anta at *hite* var det urnordiske preteritum til det i øverste linje foreliggende *hait[e]* og utviklet av **hēte* i svakt betonet stilling ... Opfattet således blir overensstemmelsen mellem Varnumstenens *Ubar hite* : *Harabanax haite* og Grimnismål 54: *Óðinn ek nu heiti, Yggr ek áðan hét* dobbelt påfallende. I begge tilfeller forbindes det fingerte navn med preteritum, det virkelige navn med presens, ja *Ubar hite* synes (med sitt med *ygr* synonyme *ubar*) fra betydningens side så å si identisk med Grimnismåls *Yggr ek áðan hét*. Man kunde på dette grunnlag fristes til å anta at verslinjen i Grimnismål går tilbake i like linje til runemytiske formler av Varnumtypen.»

Dessa tankeganger i Magnus Olsens etterføljd som Marstrander sålunda en tid har hængivt sig åt är emellertid, anser han själv, »i bunn og grunn» förfelade. De bygger nämligen »på en feiltest tekst, og sammenhengen med Grimnismål er av samme grunn det rene blendverk. Det som har bragt tydingen av Varnumstenen ut i det håbløse uføre hvori den for tiden befinner sig, er den paleografisk og metodisk fullkommen uberettigede slutning at de tre venstre runer i øverste linje skal leses stikk motsatt den skriftretning som ellers er gjennomført i hovedlinjene. Den begrunnelse de forskjellige fortolkere hver ut fra sitt syn gir på dette besynderlige brudd på skriftretningen er så svak at jeg skulde bli nokså forbauset om noen av dem ved nærmere ettertanke vilde finne det umaken verd å forsvare den. Bugge og Brate har visstnok grundig misopfattet øvre linje, men de har begge med sikkert instinkt lest runene den rette vei.»

Också Sahlgrens uppfattning avvisas mycket bestämt. Skillnaden i storlek mellan de olika runföljderna — Sahlgrens tre stilgrader — anser Marstrander vara helt betingad av ristningsytans form: »Runene i øvre linje er overalt skrevet så store som plassen tillater. Runemesteren var med sin beste vilje avskåret fra å skrive runene ↑|} større enn han har gjort; de løper jo helt ut i kanten og helt ned i runene i nedre linje ... Størrelsen av runene er på Varnumstenen overalt betinget av plassen og bare av den.»

Inskriften på Järsbergsstenen skall enligt Marstrander läsas så som Bugge läste den. »De som har mot til å protestere mot denne selvfølgelige lese måte, må først og fremst overbevise oss om at innskriften lest i denne rekkefølge ingen sproglig mening gir, eller at den lest på annen måte gir en evident riktig mening.»

Marstrander börjar sin rekonstruktion av den defekta inskriften med runföljden ... *tiāhekerīlaxrunoxwaritu*, därför att »vi her har best håp om å finne en sammenhengende mening. Det er da for det første klart at ... *tiāhekerīlax* må opdeles ... *ti ah ek ērilax*, d.v.s. vi står overfor et I. pres. *ah ek* svarende til det *aih ek* som jeg har ment å kunne påvise på Myklebostadstenen (NTS III 206); ... Dernest sier det sig selv at objektet for *ah* har vært det umiddelbart forangående ord.» Av detta ord, satsens objekt, återstår endast de två sista runorna *ti*, vilket visar, »at det er en *i*-stamme ... Vi tør videre si uten større fare for å ta feil at det er et abstrakt på *-ti*. Der er visstnok en del andre stammer på *-ti* i gammelnorsk hvis *t* hører til roten ..., men de er få sammenlignet med den store abstraktgruppen på *-ti*, og ingen av dem gir mening her. Den logiske konsekvens herav blir at der umiddelbart foran *-ti* må ha gått enten et *h*, *f* eller *s*.» Efter dessa egentligen ganske djärva antaganden sammanfattar Marstrander sin mening i följande ord: »Jeg tror at blir øvre halvdel (!) av Varnumstenen noen gang funnet, skal øvre linje vise sig å slutte med runene |}. Jeg leser altså: *listi ah ek ērilax runox waritu* 'en hemmelig kunst har jeg jarlen i mit eie (rår jeg over, kan jeg), jeg som rister disse runer'.»

Marstrander har alltså, med sin »logiske konsekvens», kommit fram till att det har stått *listi* (ack. sg.) på Järsbergsstenen. Som ytterligare stöd anser han sig kunna anföra: »Der er neppe i det germanske ordforråd noen ordgruppe som passer bedre inn i runemagien enn *lisan* : *lais* med abstraktet *listi*- og adjektivet *listiga*- ... Den hemmelighetsfulle sfære som den dag idag omgir abstraktet *list*, går naturligvis tilbake til hedenskapet, runemagien og de øvrige hemmelige kunster ...»

Fig. 11. C. J. S. Marstrandens rekonstruktion år 1930 av Järsbergsstenen. Efter hans avbildning i Norsk tidsskrift for sprogvidenskap.

Användningen av verbet **aigan* 'äga' i satsen *listi ah ek* är något påfallande. När ristaren har valt detta verb »og ikke *kan(n) ek* så har han vel her ikke bare vært ledet av allitterasjonen med *erilar*. *Ah ek* er også sterkere, han ikke alene kjenner, men han har i sin besiddelse, rår over, mestrer de makter som runene symboliserer.» Dette avsnitt, innskriftens avslutning, »proklamerer runemesterens makt».

Enligt Marstrander bryter tolkningen av dette avsnitt ikke på noe punkt med runeskriftens lover, den opererer ikke med feilskrift eller korrekturer og den leser runene i deres naturlige rekkefølge». Därför menar han, att tolkningen »i det vesentlige må være riktig». Av detta förhållande framgår »med full sikkerhet ... at Varnumminnskriften faller i tre avsnitt». Det andra, dvs. det mellersta avsnittet, börjar med *Harabanar*. »Da Varnumstenen er reist på en grav, må de to første avsnitt ha fortalt hvem der bygget haugen og satte stenen over den døde. *Hite* er følgelig navnet på den døde (i dativ) som ogsaa Bugge, Grienberger og Sahlgren mener,¹ og *Harabanar* navnet på et medlem av samme ætt ...; derfor taler også allitterasjonen. Subjektet i første avsnitt er ... *ubar*, i annet avsnitt *Harabanar*. Tapt i begge avsnitt er verbet og objektet, i første avsnitt dessuten de første runer av subjektet ... Så langt synes saken temmelig klar. Det står følgelig fast, at det som er bevart av Varnumstenen bare er den nedre halvpart», konstaterer Marstrander utan märkbar tvekan. Vad som ytterligare enligt Marstrander kan ha stått på den försvunna övre halvan av Järsbergsstenen framgår av hans supplerings: [*waru worahta Harjali*]ubar *Hite* : *Harabanar* [*satida suniu staina* : *lis*]ti ah ek *erilar* runor waritu.

Marstrander räknar som synes med att de tre namnen skall allitterera: *Hite*, *Harabanar* och [*Harjali*]ubar. Dessutom förmodar han, att runmästaren har format sin inskrift efter talmagiska principer: »Den hele innskrift har således rummet 24 × 3 = 72 runer, det samme antal runer som Magnus Olsens rekonstruksjon av Egils nidviser gir for hver strofe.» Slutligen konstaterer Marstrander, att »akkurat halvparten, 36 runer» av innskriften är bevarad på Järsbergsstenen.

Hur skall då den Marstranderska ristningen dateras? Grundlaget för dateringen är »det monoftongiserade *ah*». Från »et sproglig og paleografisk synpunkt» är »selvfølgelig ... intet i veien for at Varnumminnskriften endnu kan tilhøre 5. årh».

När Marstrander nästa gång — över tjugo år senare — åter tar itu med Järsbergsstenen, har han helt ändrat mening om innskriften. I arbetet *De nordiske runeinnskrifter i eldre alfabet* (1952) skriver han: »Jeg har nå tatt denne meget omstridte innskriften for meg på ny, og jeg må medgi at i spørsmålet om innskriftens lengde og delvis også dens type er Erik Noreens syn bedre begrunnet enn mitt.» Han ansluter sig nu till Wolfgang Krauses i *Runeninschriften im älteren Futhark* (1937) framförda åsikt,² att endast ett obetydligt stycke saknas av stenens topp (se nedan s. 53).

Marstrander, som tidigare hade betecknat den av Magnus Olsen påpekade överensstämmelsen mellan Järsbergsinnskriften och eddadikten *Grímnismál* som »det rene blendverk», är nu »med Magnus Olsen overbevist om at det er en indre sammenheng mellom det runemytiske miljø som Järsberginnskriften tilhører, og siste strofen i *Grímnismál*». Däremot följer han nu Erik Noreens läsordning: »Innskriften begynner rimeligvis med det sperrede parti: ek *erilar ubar hite* : *harabanar*. Resten fordeles på den ledige plassen på begge sider av ek *erilar* ...» Marstrander tolkar innskriften: »Jeg erilen jeg het Úfr (den grumme), jeg heter (nå) Hrafn, jeg skriver runer.» (Han påpekar, att avsnittet »ek *erilar ubar haite* teller 16 runer, avsnittet *harabanar haite* 14 runer, men 16 om det har stått *haiteka* eller *haite nu*.) Marstrander tolkar alltså nu *hite* som preteritum av *heita*. Runföljden är »ikke feilskrift for *haite*. En slik feil ville runemesteren ha rettet selv, ingen korrektur var lettere, det var rikelig plass til de to f-kvistene på den forangående h-runen³ ... Dette *hite* kan som verbalform bare oppfattes som pret. med. av *heita*» ...

Den egentliga anledningen till att Marstrander i *hite* vill se en preteritumform 'hette' är tydligen, att överensstämmelsen med *Grímnismál* då blir mer slående: »En runemagiker som nevner opp sine tidligere

¹ Också Brate oppfatter ju *hite* på samma sätt.

² Krause skriver (a. a. s. 64): »Die Spitze ist abgeschlagen und war trotz eifriger Suchens nicht mehr aufzufinden. Ich halte es für möglich, dass eben der Finder Ersson die Spitze behauen hatte, als er den Stein zu Bauzwecken verwenden wollte, und sich scheute, das zuzugeben. Wäre aber das abgeschlagene Stück gross gewesen, so hätte Ersson es wohl ebenso wie den Hauptstein an die alte Stelle zurückgebracht.» Även i den nya, utökade upplagan av år 1966 uttalar Krause samma uppfattning; se a. a. s. 156.

³ Jfr Sahlgrens ovan s. 47 återgivna påpekande.

skiftende heiter, måtte bruke preteritum av *heita* som Odin i Grímnismál 46: hétumk Grímr / hétumk Gangleri ... Men nevner han foruten sine gamle heiter også sitt nåværende, så krever de første preteritum *hét*, det siste presens *heite*, som Odin selv sier i Grímnismál str. 54: Óðinn ek nú heite / Yggr ek áðan hét. I Grímnismáls formning sier Järsberginnskriften liketil:

Hrafn ek nú heite
Úfr ek áðan hét.»

I detta sammanhang framhåller Marstrander, att Järsbergsinskriften »reiser spørsmålet om forholdet mellom guden og runemagikeren, som i denne innskrift fører samme tale som Odin selv. Magnus Olsen aksentuerer sterkt motsetningen mellom Eddadiktningen, hvor formelen er lagt en gud i munnen, og Järsberginnskriften, hvor den brukes av et menneske. Jeg kan ikke se at dette gjør noen forskjell. Runemagikeren er en inkarnasjon, en emanasjon av guden, ja man kan gjerne si han er guden selv.»

En forskare som mera troget än Marstrander följer Magnus Olsen är Wolfgang Krause: »In der Deutung folge ich im wesentlichen M. Olsen, indem ich der Meinung bin, dass das oben abgeschlagene Stück des Steines nicht gross war ... und daher nur wenige Runen oder Runenteile enthielt.¹ Der sich auf diese Weise ergebende Text ist durchaus sinnvoll und fordert keine weiteren Zusätze» (*Runeninschriften im älteren Futhark*, 1937, s. 65). Sedan Krause utförligt redogjort för i vilken ordningsföljd inskriften skall läsas, anmärker han: »Es ist bei der Interpretation kaum angängig, **ekerilar** von **runorwaritu** zu trennen. Der Runenmeister hätte in solchem Fall das Stück **runorwaritu** sofort linksläufig begonnen, ebenso wie das Stück **hait**» ... I »normaler Schreibung» är texten: *Ūbar* (?) *h(a)itē*, *Hrabnar hait[e]*; *ek erilar rünōr writu*.»

Krause översätter: »Der Tückische (oder ... ub) heisse ich, Hrabn heisse ich; ich Eril (=der Runenmeister) ritze die Runen.»

Ur kommentaren till tolkningen kan citeras: »Falls die Inschrift wirklich erst mit der *u*-Rune begann, wäre *Ūbar* als Beinamen zu fassen. Urnord. *ūbar* = anord. *úfr* 'tückisch' (nur in *úfar* 'ro *disir* Grímn. 53). — Der Runenmeister (*erilar*) auf dem Lindholm-Amulett ... führt den Beinamen *wīlagar* 'der Listige', und auf Br. 57 [=Själlandsbrakteaten, DR, Br. 61] nennt der Runenmeister sich *fārawisa* 'der Gefährliches Wissende'. Immerhin ist mit der Möglichkeit zu rechnen, dass vor **ubar** der Wortanfang weggebrochen ist. — In **hite** ist höchstwahrscheinlich ein *-a-* ausgefallen, das wohl mit dem *h-* zur Binderune vereinigt werden sollte ...; entsprechend ist **hait** wohl zu **hait[ē]** zu ergänzen; das *e* stand auf dem weggebrochenen Stück.»

Krause sammanfattar sin mening om Järsbergsstenen på följande sätt: »Die Inschrift von Järsberg gehört zu der Gruppe magischer Grabinschriften, in der der Name des Begrabenen nicht erwähnt wird. Der Runenmeister will durch die Anbringung von Runen lediglich eine magische Wirkung erzielen, etwa das Grab samt dem Steinkreis schützen, den Toten an sein Grab bannen oder die Rache für den Erschlagenen beschwören.»

Ristningen dateras av Krause, på grund av att *k*-runan uppträder »in einer jüngeren Form *Y*» och därför att språket är »durchaus altertümlich», till 500–550.

Krause upprepar, praktiskt taget ordagrant, det citerade uttalandet, när han nära trettio år senare utger den nya upplagan av *Runeninschriften im älteren Futhark* (1966). Där gör han emellertid följande tillägg: »Bemerkenswert ist, dass der Runenmeister ausser seiner Berufsbezeichnung Eril noch sowohl seinen gefährlichen Beinamen *ūbar* (falls so richtig gelesen) wie seinen gewöhnlichen Namen *Hrabnar* angibt» (a. a. s. 158). I *Runen* (1970) återger han sin (och Magnus Olsens) tolkning och tillfogar: »Nimmt man aber an, dass oberhalb des Komplexes **ubar** in dem jetzt abgebrochenen Kopfstück einige wenige Runen verlorengegangen sind, so müsste man irgendeine Ergänzung vornehmen, was allerdings bedeutungsmässig wenig wahrscheinlich ist» (a. a. s. 81). I *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften* (1971) finner man i det närmaste samma tolkning (s. 151).

¹ Om detta antagande se s. 52 not 2 och s. 33.

När Ivar Lindquist skrev sin artikel »Översikt över de äldsta skandinaviska personnamnen, med huvudvikten på de urnordiska» (NK 7, 1947), hade han en annan uppfattning om Järsbergsstenen än den han hade gett uttryck åt trettio år tidigare (se ovan s. 46 f.). Han följer emellertid fortfarande den av Erik Noreen föreslagna läsordningen: »Jag har här följt den radanordning, som synnerligen väl har motiverats av Otto von Friesen i skriften Rö-stenen i Bohuslän. Med honom (och före honom Erik Noreen) kan jag likväl inte instämma, när han gör det oförklarade **hite** till en felskrivning för **haite**, ty dels fördärvas därigenom schemat,¹ dels är det med originalet för ögonen obegripligt varför inte rättelse gjordes med åsättande på **h**'et av de två streck som kännetecknar ett **a**: god plats därtill finns och bindrunor nyttjar ristaren.»²

Lindquist gissar att **ubarhite** »föreställer en parentetisk opposition, som supplerad med 7 à 8 tecken har lytt ungefär så: *fadri (ev. broþri) leubar Hite (Hinte)* 'kär för fadern (ev. brodern) Hitar el. Hintar (ett för övrigt okänt mansnamn, som något påminner om det grekiska Kindon)'. Här bleve då den dödes namn nämnt så att inskriften finge en egentlig mening: 'Jag Erlar, kär för brodern H., kallas ramnen; jag skriver runorna.'»³

E. H. Antonsen (1975): **ekerilaz ... ubazhite ð harabanaz hait ... runozwaritu**

Hans tolkning lyder: I, the *erilaz*, am called [Le]ubaz, write the runes. Harabanaz (is buried here).

Av denna redogörelse för de skiftande och ofta motstridiga uppfattningarna om Järsbergsstenens inskrift torde ha framgått, att det icke har lyckats för någon av de många forskarna att nå fram till en säker tolkning av inskriften i dess helhet. En av anledningarna till detta beklagliga förhållande är naturligtvis, att texten är defekt. Det kan nämligen icke råda något tvivel om att ristning har funnits på det bortslagna toppstycket; skadan har medfört en textförlust som omöjliggör en säker tolkning. Se vidare ovan s. 33 f.

Svårigheten ligger främst i tolkningen av runföljden ... **ubarhite**. Denna runföljd kommer sannolikt aldrig att kunna tolkas på ett för alla runforskare övertygande sätt.

Däremot förefaller runföljderna **harabanar hait ...** och **ek erilar runor waritu** helt klara till sin innebörd. De forskare som skiljer »runmästarformeln» **ek erilar** från det i omedelbar följd ristade **runor waritu** har skyldighet att anföra starka skäl för ett sådant ingrepp. Några dylika skäl har emellertid knappast anförts.

Det har ju förmodats, att inskriften endast skulle innehålla namnen på en enda person — runmästaren själv. Sålunda skriver t. ex. Wolfgang Krause: »Bemerkenswert ist, dass der Runenmeister ausser seiner Berufsbezeichnung Eril noch sowohl seinen gefährlichen Beinamen *ubar* ... wie seinen gewöhnlichen Namen *Hrabnar* angibt.»

En annan tolkning innebär, att det är två personer som omtalas i inskriften, nämligen runmästaren och *Hrabnar*; den sistnämnde skulle ligga i den förmodade »gravhögen».

Man kanske skulle kunna fråga sig, eftersom det ej gäller en brakteat eller amulett, om runstenens inskrift icke i all enkelhet omnämner tre personer: dem som har låtit uppföra det en gång så ståtliga Järsbergsmonumentet — *Leubar* och *Hrabnar* — och *erilar*, runmästaren, som till åminnelse av deras gärning har ristat sina namn på den samtidigt resta runstenen. Dessa tre män skulle i så fall ha varit de ledande i Varnumsbygden. Vid Järsberg, där den viktiga landsvägen till Västergötland och det gamla Sveariket löpte, har kanske häradets »myndighetsområde» legat under folkvandringstidens slutskede. Det kan möjligen förtjäna att nämnas, att en grannby till Järsberg heter *Karaby* (Karleby 1540).

Vad slutligen dateringen av Järsbergsinskriften beträffar, har naturligtvis olika tillkomsttider föreslagits. Bugge ansåg, att inskriften tillhör ett något yngre stadium än Tune-stenen. Den värmländska in-

¹ Med »schemat» menar Lindquist den »vana att föreställa sig själva» som »flera runmästare ... i urnordisk tid haft ... 'Jag den-och-den kallas så-och-så.'»

² Redan v. Friesen, Sahlgren och Marstrander hade som bekant intagit denna mot Erik Noreens »korrekturhypotes» kritiska ståndpunkt (se ovan s. 46, 47 och 52).

³ Anledningen till att Lindquist, och t. ex. Adolf Noreen — föreslår [**le**]ubar är tydligen, att ett sådant ord (germ. *leub-*, 'ljuv') är känt från urnordiska inskrifter, t. ex. Opedal (*NIÆR*) I, s. 295 f. II, s. 558 f., *RÄF* (1966, s. 174 f.) och personnamnet (?) **skipaleubar** på Skärkindsstenen från omkring mitten av 400-talet.

skriften skulle representera ett mellanled mellan Tune och de blekingska stenarna (se ovan s. 40). Wimmer däremot förmodade, att Tune och Järsberg tillhör »omtrent samme tid».

I *Runorna i Sverige* (1907) föreslår v. Friesen tiden »omkring år 500», medan han i *Runorna* (1933) konstaterar, att ristningen härrör »från senare delen av 500-talet». Krause (1966): »Wahrscheinlich 500–550»; samma datering (»l.H.d.6 Jh.s.») i *Die Sprache der urnordischen Runeninschriften* (1971). E. H. Antonsen (1975): »450 A.D.».

Det är visserligen på forskningens nuvarande ståndpunkt vanskligt att bestämma tillkomsttiden för en urnordisk runinskrift, men den rimligaste dateringen av Järsbergsinskriften torde vara början av 500-talet.

Ölme kyrka

Erland Hofsten (1651–1717) lämnar i sin *Beskrifning Öfver Wermeland* (tryckt i *Värmland förr och nu* 1917) följande uppgift om en »runbok» i »Ölmeheredz kyrkia» (a. a. s. 98): »Eliest hafwer Commissarien Hr Christiern Roman som bor i Ölmehered socken och Ulfsjö gård gifwit wid hand, at i samma Ölmeheredz kyrkia skal i salig Kyrkioherdens Magr. Börge Carlbergs tid en bok warit i förwar med Runska bokstäfwer skrifwen, men sedermera förkommen.»

Man har all anledning att ställa sig tvivlande till Hofstens uppgift, att en bok, skriven med runor, skulle ha funnits i Ölme kyrka. Det förefaller mycket sannolikt, att det är samma bok som åsyftas i en annan, äldre källa, nämligen i en »Ransakning» av år 1683. Där heter det: »Vthi Ölmeheradz kyrekia finnes en gammel Munkebok som ingen kan wetta nehr hon ditlades, hwars Jnnehåldh är om konungh Davidz Psaltare.» Se *Rannsakingar efter antikviteter* bd 2 (1969), s. 188.

Liksåsen, Ölme sn

På toppen av den ganska otillgängliga Liksåsen (Sjöstad 2: 1, Ölme sn) finns en liten bergsplatå, som tydligen har gjort tjänst som rastplats och utflyktsmål. I det släta berget finns en runinskrift, som har tilldragit sig en viss uppmärksamhet. Den är 32 cm lång och runorna är 6 cm höga. Inskriften lyder **benilson** och är sålunda namnet på ristaren, troligen B. E. Nilsson.

Ett par meter S om den Nilssonska runristningen finns andra ristningar i berget; de består av bokstäver (tydligen initialer i namn) och årtal, t. ex. NVS B 1869. Enligt tradition i trakten skulle dessa ristningar ha utförts av »rallare».

»Wid Wåshärads Kyrkja i berget bredewid elfwen», Väse sn

En bläckteckning av en lång runinskrift inom en vindlande drak-slinga har bevarats i Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftsamling (hs Lignell VII: 10, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad). Rubriken över teckningen lyder: »Efter Kongl. LifDrabanten Matthias Fryxell.» Platsen för den långa runinskriften (»2 $\frac{3}{8}$ aln» hög »2 $\frac{1}{2}$ aln» bred) anges på följande sätt: »Wid Wåshärads Kyrkja i berget bredewid elfwen.» Nedtill på teckningen läses: »Uthuggen d. 14. Octobr 1748 af Fridrik Fryxell.» Se fig. 12.

Ristningen är numera okänd i socknen. Att den stora runristningen i berghällen vid Glumsåns ena brädd har kunnat falla i glömska kan förefalla överraskande; förklaringen är, att ristningen sedan länge har varit dold och oåtkomlig. Hur den har försvunnit framgår av en vid ett senare tillfälle gjord anteckning på den nyssnämnda teckningen, där det meddelas, att inskriften i berget »blef sedan wid Brons ombyg-gande alldeles öfvermurad, att den ej synes». Därmed åsyftas utan tvivel byggandet av den stenbro som ligger omkring 40 m Ö om kyrkan. Ett-dera av de kraftiga brofästena, byggda av stenblock, har alltså uppförts ovanpå den fryxellska ristningen. Troligen ligger den under det västra, närmast kyrkan belägna fästet för bron över Glumsån (Gломman).

En avritning av Fryxells teckning finns i Fernows »Archivum Wermelandicum», Tom 1. 1764, s. 405 (hs i Karlstads Stifts- och läro-

Fig. 12. Runristning »Wid Wåshärads Kyrkja». Efter teckning av Fr. Fryxell.

verks-bibliotek, Folkrorelsernas arkiv, Karlstad). En annan avritning av Fryxells runslinga, tydligen gjord av Eric Götlin (1744–1820), ingår i Ihreska handskriftssamlingen nr 112, UUB.

Runinskriften lyder (enligt teckningarna):

a · biorgu · pinsi · ristu · harma · runar · atta · bryþir · iftir · matts · bruþur · sin · er · uar · friþriks · konks · hirþsuein · auk · anþaþist · iftir · uars · herras · byrþ · þusunþ · siuhunþruþ · fióratiu · seks · uetra ·

»På detta berg ristade sorgerunor åtta bröder efter Mats, sin broder, som var Fridrik konungs hirdsven och dog efter vår herres börd tusen sjuhundrafyrtiosex vintrar.»

Fridrik Fryxell (1724–1805) har alltså i oktober 1748 ristat sina runor i det släta »berget bredewid elfwen», på den plats där bron till Väse kyrka nu ligger. Fr. Fryxell är känd som samlare och genealog. Han var son till kyrkoherden i Väse, Elov Fryxell (1684–1751).

Den i inskriften nämnde »livdrabanten Mats», som alltså har dött år 1746, var en av kyrkoherdens nio söner.

2. Rör, Väse sn

Pl. 3, 4.

Litteratur: Th. Wijkander och J. P. Bergendal. Skrivelse till Vitterhetsakademien den ²⁸/₁ 1865 (ATA); N. G. Djurklou, Bidrag till Wermlands antiqvariska topografi 1, 1866 (hs i ATA, tryckt i Värmland förr och nu 1954, s. 91); Fr. Carlsson, Kulturhistoriska bilder (1907), s. 22 f., 2. uppl. (1938), s. 28, Fornminnes-märken i Väse socken Wärmeland 1907 (hs i ATA); Sverige, Geografisk Topografisk Statistisk beskrifning 5 (1915), s. 371, 412; E. Nygren, Värmlands fornminnen (i: En bok om Värmland, 1917), s. 168 f.; L. Brodin, Framåt marsch i den värmländska hembygdsrörelsen (i: Karlstads-Tidningen den ²⁶/₉ 1929); Värmlands Posten den ³/₇ 1931; J. Löfberg, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den ¹⁶/₁₂ 1933 (ATA); K. A. Gustawsson, Skrivelse till Riksantikvarien den ¹⁰/₈ 1934 (ATA); M. Sjöbeck, Värmland (1934), s. 94; H. Kjellin, »Wärmeland i sitt Ämne och sin upodling» (i: Värmland förr och nu 1939–1940, s. 163); I. Atterman, Från Värmlands forntid (i: Värmland, utg. av J. Furuskog, 1941, s. 97); G. von Schoultz och G. Svensson, Anmärkningar till Djurklou a. a. (i: Värmland förr och nu 1954, s. 137); H. Elovson och R. Holmström, Värmland och värmlänningarna förr och nu (i: Värmland, Allhem, 1956, s. 37); K. J. Karlsson, Väse socken i forntid och nutid (1958), s. 19; I. Hjerdt och K. J. Karlsson, Väse socken (i: Sveriges bebyggelse, Landsbygden, Värmlands län 1 (1962), s. 750; H.-G. Goetz, Geschichte des Wortes »run (rune)» und seiner Ableitungen im Englischen (1964), s. 2; S. B. F. Jansson, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den ²⁵/₆ 1965 (ATA).

Äldre avbildningar: J. W. Alsterlund, teckning 1864 (Värmlands museums arkiv och i hs Alsterlund VII, Kristinehamns läroverksbiblioteks handskriftssamling, Föreningen Värmlandsarkiv, Karlstad, lavering 1864 [W. L. Rydberg] (ATA; återgiven i Värmland, Allhem, 1956, s. 37); N. G. Djurklou, teckning i a. a. 1866, pl. XXVI; J. Löfberg, foto 1933 (av stenens tidigare plats. ATA); I. Atterman, foto 1935 (ATA); E. Floderus, foto 1943 (ATA).

Runstenen står nu på en parkeringsplats i södra kanten av Europaväg 18, 1,6 km NV om Väse kyrka, 1 km V om Ve, 500 m ÖNÖ om Rör. Ristningsytan är vänd åt N, mot vägen. Fyndplatsen är belägen ett 50-tal meter S om den plats där stenen nu står; där har stenen säkert från början varit rest. Den ursprungliga platsen är av intresse. Rör-stenen har nämligen av allt att döma varit rest vid samma gamla väg som Järsbergsstenen (se ovan s. 22 f.).

Rörstenen upptäcktes år 1864. Fyndet rapporterades till Vitterhetsakademien i januari 1865 av ordföranden och sekreteraren i den då helt unga värmländska fornminnesföreningen: »Ehuru Wermlands Naturhistoriska och Fornminnesförening, i enlighet med den förklaring dess bestyrelse under nästlidne April månad afgifvit, icke kunnat medhinna insändandet af någon årsberättelse för år 1864, hvilket år föreningen måste anse såsom det första för fornminnesafdelningens verksamhet, kan bestyrelsen dock icke underlåta att redan nu inberätta, det en runsten blifvit funnen djupt under jordytan i ett gärde å hemmanet Rör i Väse socken af Wermlands län. Stenens hela höjd är 3 alnar 8 tum; platta sidan från 20 tum till en aln; kanten å hvilken ristningen förefinnes, är öfverst 5 tum, på midten 11 tum, nedåt 8 tum; runskriften är 1 1/2 aln lång och runornas höjd 3 till 5 tum. Kronofogden Sandelin, boende på det endast några hundra alnar från fyndstället aflägsna Kronofogdebostället Wee, har lofvat låta uppressa stenen i början af nästa sommar. Ritning af denna runsten äfvensom ny ritning af runstenen vid Hoflanda på Hammarön, båda gjorda af Collega scholæ i Christinehamn J. W. Alsterlund, bifogas. Carlstad den 28 januari 1865. Th. Wijkander/J. P. Bergendal.»